Š. KAZIMIERO DRAUGIJOS LEIDINYS Nr. 517

Antanas Alekna

LIETUVOS ISTORIJA

Penktas trumpesnysis pataisytas leidimas

Su keturiais spalvotais žemėlapiais

KAUNE
„ŠVIESOS“ SPAUSTUVĖ
1931.

Pirmoji dalis.

Nuo Lietuvos valstybės įsikūrimo iki susijungimo su Lenkija (1385).

Lietuvių kilmės táutos žiloje senovėje.

Lietuvių kilmės táutos dalijosi į keturias šakas: prūsus, jotvingius, lietuvius ir latvius. Prūsai gyveno Baltijos jūros pakraščiu tarp Vyslos ir Pregelio upių. Rytuose nuo prūsų, paliai Narvės, Bobro ir Bugo upes, maždaug tarp dabartinių Suvalkų, Gardino ir Lomžos miestų, turėjo savo sodybas kita artima prūsams lietuvių kilmės tauta, jotvingiai. Žiemiuose nuo prūsų ir jotvingių, paliai Nemuną ir jo prieupius Nerį, Nevėžį, Dubysą, Šešupę, Jūrą gyveno lietuviai, aukštaičiai ir žemaičiai. Aukštaičiais vadinosi lietuviai, gyvenantieji toliau nuo jūros, taigi aukščiau, žemaičiais — lietuvių tautos atžala, gyvenančioji arčiau prie jūros, taigi žemiau. Vakaruose lietuvių tautos sienos prieina prie jūros, rytuose ties Dinaburgo miestu siekia Dauguvos upę, pietų rytuose siekė Gardino, Naugarduko, Svirės ir Alšėnų apylinkę. Į žiemius nuo lietuvių gyveno latviai. Žiemiuose latvių kaimynai buvo finų kilmės tautos, livai ir estai. Lietuvių kaimynai rytuose buvo rusai, pietuose — lenkai.

Lietuvių tautos nuo neatmenamų laikų gyveno tose vietose, kur ir dabar tebegyvena. Jų gyvenamas kraštas buvo nuošaliai nuo didžiojo kelio, kuriuo tautos senovėje pietų Rusijos lygumomis kraustydavosi iš Azijos į Europą. Iš vienos pusės tą kraštą dengė jūra, iš kitos sunkiai įžengiamos pelkės,

miškai, ežerų linija. Todėl lietuvių tautos ilgą laiką ramiai gyveno, neužkliūdamos kitoms tautoms ir pačios jų neužkabindamos. Dėl tos priežasties kitos tautos apie lietuvius iki vienuoliktojo amžiaus labai maža teturėjo žinių. Senovėje tas kraštas buvo pagarsėjęs gintaru, kurio pirkti atvažiuodavo pirkliai iš Romos ir kitų tolimų kraštų.

Kalba. Prūsų ir jotvingių kalbos buvo artimesnės viena antrai ir žymiai skyrėsi nuo lietuviškosios. Daug mažiau tesiskyrė nuo lietuviškosios latvių kalba.

Tikėjimas. Senoviškas lietuvių tautų tikėjimas buvo tai gamtos galybių garbinimas. Lietuviai garbino žemę, perkūniją, ugnį, prabočių dvasias; kiekvienam darbui turėjo tam tikrų globėjų, kurių maloningumą stengėsi įgyti aukomis. Be to, turėjo šventų miškų, upių, šventų medžių, kurių nevalia buvo kirsti.

Užsiėmimas. Svarbausias gyventojų užsėmimas buvo žemės dirbimas. Augino daug gyvulių, ypač arklių, kuriais jodavo į karą. Nemaža turėjo būti ir amatninkų, kurie dirbo kareiviams ginklus. Kareiviai stodavo į karą apsiginklavę geležiniais ginklais, turėjo galvai ir krūtinei pridengti geležinių šarvų, geležimi aptrauktų skydų; raiteliai sėdėdavo balnuose, arklius valdė žąslomis, turėjo žalvarinių pagražinimų.

Valdymasis. Senovėje lietuvių tautos gyveno pasidalinusios mažomis kuopomis, kurias valdė giminės vyresnieji (kunigaikščiai, karaliukai). Gyventojų vieni buvo laisvi, kiti, gyvendami ponų žemėse, turėdavo atlikti jiems kai kuriuos darbus, lyg kokią baudžiavą. Dar blogesnėje padėtyje buvo vergai. Jie atsirado daugiausiai iš belaisvių, per karą paimtų. Kariaudami, lietuviai jungdavosi į didesnius būrius ir rinkdavosi bendrą vadovą, kurs, ir karui pasibaigus, ilgainiui pasilaikydavo valdžią. Taip atsirado didesnieji kūnigaikščiai.

Pilys. Kraštui ginti nuo priešininko užpuolimų statė sustiprintas vietas, pilis. Jų randama visur, kur gyventa lietuvių tautų. Buvo tai supilti kalnai, aptverti į žemę susmeigtais rąstais. Paskiau lietuviai ėmė statytis tvirtesnių pilių — mūro. Piliakalnius darydavo dažniausiai prie upių, tokiose vietose, kur

upė daro vingį arba susibėga dvi upės, darydamos pusiasalį. Taip vanduo iš trijų pusių neleisdavo prie pilies prieiti, o iš ketvirtosios pusės būdavo supilamas pylimas, kurį sustiprindavo, aptverdami rąstais, apkasdami grioviu. Kartais būdavo du rąstų aptvėrimai, o vidurys būdavo pripilamas žemių. Užeinant priešininkui, į pilį subėgdavo aplinkiniai gyventojai su savo turtu. Artinantis priešininkui, tolimesniems duodavo žinią, uždegdami pilyje aukštoj vietoj ugnį. Buvo tai lyg koks telegrafas. Kitos pilys, tą ženklą pamatę, tokiu pat būdu leisdavo žinią toliau, ir taip visas kraštas greitai sužinodavo apie priešininko įsiveržimą.

Kartais pilys būdavo statomos žemose vietose, tarp pelkių. Prie pilies prieiti per pelkes būdavo daromi keliai, težinomi tik tos vietos gyventojams, išvesti po vandeniu. Apačią išgrįsdavo rąstais arba akmenimis, o viršus būdavo apsemtas vandens, todėl priešininkas, nežinodamas kelio, negalėdavo prieiti prie pilies. Kad sunkiau būtų nežinančiam surasti kelią, jis būdavo išvedamas ne tiesiai, tik vingiuotai.

Nežymiai išeiti iš pilies kartais būdavo po žemėmis išvesti urvai, išmūryti iš plytų ir akmenų.

Vokiečių Ordino įsikūrimas Lietuvos pakraščiuose.

Iš visų lietuvių tautų vieni lietuviai teįsisteigė savo valstybę. Jotvingiai, prūsai ir latviai, nesuskubę susijungti į valstybę, pateko savo kaimynų valdžion. Jotvingius užkariavo ir išnaikino lenkai ir rusai, latvių ir prūsų žemėse įsikūrė Vokiečių Ordinas, su kuriuo paskum ir lietuviai turėjo vesti ilgą ir sunkią kovą.

Latviai. Prieš vokiečiams atvykstant į Padauguvį, dalis latvių gyveno savarankiškai, dalis buvo užkariauta rusų Polocko kunigaikščių ir mokėjo jiems duoklę. Latvius dažnai užpuldinėdavo ir plėšdavo jų kaimynai livai ir estai, taipogi apsilanką iš už Dauguvos lietuviai.

Apie 1163 metus pirmą kartą atplaukė į Dauguvos pakraščius Vokietijos pirkliai iš Bremeno miesto ir pradėjo prekybą su to krašto gyventojais. Paskum ėmė lankytis pirklių ir iš kitų Vokietijos miestų ir pasistatė čionai namų gyventi ir prekių sandėlių. Padauguvyje vokiečiai pirmiausiai susidūrė su livais, ir todėl visą kraštą pavadino nuo jų vardo Livonija arba Lifliandija.

Paskui pirklius atplaukė į Livoniją krikščionių tikėjimo skelbti ir kunigų. Daug pasidarbavo krikščionių tikėjimą čionai beplatindamas malonaus būdo kunigas Meinhardas. Jisai ant Dauguvos kranto, Ikskiulio pilyje, pastatė pirmąją tame krašte katalikų bažnyčią ir buvo paskirtas pirmuoju Livonijos vyskupu. Daugelis livų priėmė katalikų tikėjimą, bet jų krikštas buvo veidmainiškas. Netrukus livai užpuolė vokiečius, norėdami juos visai išvaryti iš savo krašto, išžudė taip pat savo tautiečius, kurie norėjo palikti krikščionys. Krikščionims ginti ir jų valdžiai palaikyti Livonijoje trečiasis Livonijos vyskupas Albertas pastatė ant Dauguvos kranto netoli jūros Rygos tvirtą miestą (1201 m.), įsteigė tam tikrą ricierių draugiją, kurią pavadino Kristaus kareivių brolija (1202 m.). Dėvėjo jie baltą apsiaustą su išsiūtu ant jo raudonu kalaviju, todėl vadinami kalavijuočiais. Tie ricieriai prie paprastų apžadų, kuriuos daro vienuoliai, pridėdavo ketvirtąjį, kovoti su netikėliais ir ginti krikščionis nuo jų užpuldinėjimo. Turėdamas daug pažinčių su Vokietijos kunigaikščiais, Albertas, kasmet apsilankydamas Vokietijoje, gaudavo iš ten vis naujų kareivių. Kalavijuočių skaičius Livonijoje vis augo. Latviai, priimdami krikštą, geruoju vokiečiams pasiduodavo, tikėdamiesi, kad vokiečiai apgins juos nuo livų. Livai ir estai irgi kartais krikštydavos, bet, pasitaikius progai, vėl sukildavo prieš vokiečius, tačiau negalėjo ištesėti nelygioje kovoje su jais. Vokiečiai, užkariavę Livoniją, Kuršą ir pietinę Estoniją, įsteigė čionai savo valstybę. Šiaurinę Estoniją užėmė danai. Vyriausiuoju Livonijos krašto valdovu buvo laikomas Rygos vyskupas, bet tikruoju valdytoju buvo Kalavijuočių Ordinas, kaip turįs didesnę kariuomenės galybę.

Vokiečiams įsigyvenus Livonijoje, visas kraštas ėmė aprimti. Lietuviai sunkiau begalėjo užpuldinėti. Pirmiau Ezelio salos gyventojai plėšdavo Švediją, parsivesdavo daug belaisvių, kuriuos toliau pardavinėdavo. Krikščionys sustabdė tuos karus ir vergų prekybą. Vokiečių viešpatavimas davė kraštui kultūros, bet ji ilgam laikui paliko vokiška.

Prūsai. Prūsai buvo karinga tauta ir nuolat užpuldinėdavo Mozūrų žemes, degindama jų sodybas, žudydama gyventojus. Mozūrų kunigaikštis Konradas, patsai negalėdamas atsiginti, parsikvietė pagalbon savo kraštui ginti vokiečių ricierių Ordiną, nesenai įsteigtą Palestinoje kovai su turkais. Tie ricieriai dėvėjo baltus apsiaustus su išsiūtais ant jų juodais kryžiais, todėl vadino dar juos k r y ž i u o č i a i s. Konradas dovanojo Vokiečių Ordinui Kulmijos kraštą (1230). Vokietijos ciesorius Fridrichas II patvirtino tuos užrašus ir pripažino jam visas žemes, kurias ricieriai atkariaus nuo prūsų. Ordino ricieriai, atvykę į Paprūsę, pradėjo kovą su prūsais. Prūsai gynėsi narsiai, bet ne visi iš vieno, kiekvienas kraštas sau skyrium, todėl ir buvo vokiečių nuveikiami. Neturėjo jie nė tokių gerų ginklų, kaip ricieriai; kovojo patys vieni, kad tuo tarpu Ordinui ateidavo pagalbon vis nauji būriai ricierių iš Vokietijos ir kitų Europos kraštų. Kiekvieną nuo prūsų atkovotą žemės plotą Ordinas tuojau sustiprindavo, statydamas tinkamose vietose tvirtovių. Sustiprinęs vieną užimtą kraštą, Ordinas slinko toliau. Prūsai arba žūdavo kovose, arba pasitraukdavo giliau į savo kraštą. Nuveikti kovoje tam kartui pasiduodavo Ordinui, bet, progai pasitaikius, vėl sukildavo prie savo nugalėtojus, mėgindami juos išvyti iš savo krašto. Kartais prūsams pavykdavo sumušti Ordino kariuomenę; apgulę badu išmarindavo mažesnes tvirtoves, bet didesnių, geriau įtaisytų tvirtovių paimti neįstengdavo; taigi visi tie sukilimai nepasiekdavo savo tikslo. Vokiečių Ordinas, išsilaikęs didesnėse tvirtovėse, susilaukęs pagalbos, vėl atsigriebdavo. Pagalios po smarkios kovos per 53 metus Vokiečių Ordinas 1283 metais galutinai užkariavo ne tik visą prūsų kraštą, bet ir lietuvių gyvenamas apylinkes prie Nemuno įtakos. Tarp Vyslos ir Nemuno išaugo ga-

linga Vokiečių Ordino valstybė, esanti Vokietijos ciesoriaus globoje, palaikoma vakarų Europos ricierių. Prūsai, patekę Vokiečių Ordino valdžion, ilgainiui susiliejo su vokiečiais. Iš prūsų tautos beliko krašto vardas.

Lietuvos valstybės pradžia.

Lietuviai taip pat, kaip prūsai ir latviai, iki dvyliktojo amžiaus gyveno atskiromis giminėmis, neturėdami bendros valdžios, kuri būtų jungusi visą kraštą į vieną valstybę. Lietuvius jungė tuo laiku tiktai ta pati kalba, tikyba ir papročiai. Atskiras apylinkes, didesnes ar mažesnes, valdė vyresnieji, kuriuos anų metų rašytojai vadino kunigaikščiais arba karaliukais. Tais vyresniaisiais buvo didesnieji žemės valdytojai, galintieji pastatyti daugiau kariuomenės. Karo metu jie būdavo vadovais.

Nuo dvyliktojo amžiaus antrosios pusės lietuviai ima labiau jungtis, užpuldinėti, plėšti gretimus kraštus. Tuose karuose iškyla didesniųjų kunigaikščių valdžia; jie, susijungę po savo valdžia didesnius Lietuvos plotus, įsigalėdavo pastatyti didesnį kariuomenės skaičių, su kuria galėdavo užpuldinėti tolimesnius svetimus kraštus. Nuo to laiko vis daugiau randasi žinių apie lietuvių užpuldinėjimus ant livų, latvių, rusų, lenkų. Tie užpuldinėjimai atliekami didesniais būriais, po kelis tūkstančius kareivių.

Tryliktojo amžiaus rašytojas Henrikas Latvis taip rašo apie lietuvius: „Buvo tuomet lietuviai viešpataujantys visoms tautoms, gyvenančioms tuose kraštuose, ir maža kas dėl jų drįso gyventi savo namuose, ypač latviai, kurie, palikdami savo namus, ieškojo pasislėpti miškų tankynėse, ir tai negalėdavo ištrūkti nuo jų. Bėgo rusai per miškus ir sodžius nuo lietuvių, kad ir nedidelio skaičiaus, kaip bėga kiškiai nuo medžiotojų, ir buvo livai ir latviai lietuvių maistas, kaip avys vilkų nasruose“. Lietuviai darydavo tolimus kariškus žygius per Livoniją į estų kraštą, per jūrą į Ezelio salą. Tuos užpuolimus atlikdavo dažniausiai žiemos pabaigoje, kada užšąla visi van-

denys, ir visur per miškus ir pelkes pasidaro kelias. Lietuvių kariuomenė turėjo greitų arklių, gražių ginklų, paauksintų šalmų, žibėjusių kaip veidrodis. Svetimoms tvirtovėms griauti lietuviai mokėjo dirbintis tam tikrų mašinų. To laiko rašytojai sako lietuvius esant karingus, drąsius, pripažįsta juos ištikimai laikantis žodžio, mokant iš vieno veikti.

Pradžioje lietuviai užpuldinėdavo vien pasipelnyti, prisiplėšti turto svetimame krašte, prisigaudyti belaisvių. Ypač lietuviai buvo pamėgę plėšti turtingus Novgorodo ir Pskovo miestus, vedusius prekybą su Vokietija. Svetimuose kraštuose lietuvių kariuomenė ilgam nepasilikdavo: prisiplėšusi grobio, skubinai grįždavo namo. Kartais Rusijos kunigaikščiai, kovodami savo tarpe, patys kviesdavosi lietuvių kariuomenę talkon. Dažniau atsilankydami Rusijos kraštuose, lietuviai pažino jų silpnumą ir stengėsi visai užimti tuos kraštus, pasilaikyti juos savo valdžioje. Sunkiau bebuvo lietuviams užpuldinėti Livoniją. Čionai Kalavijuočių Ordinas buvo pristatęs tvirtų pilių, ir lietuviai rasdavo tame krašte didesnio pasipriešinimo.

Pirmiausiai pateko lietuvių valdžion Polocko žemė. Dvyliktojo amžiaus pabaigoje jie eina per tą kraštą, lyg per savo žemę. Bent kiek vėliau lietuviai užėmė Gardino žemę. Tryliktojo amžiaus pradžioje Lietuva buvo jau toki galinga, jog jai nebeįstengė priešintis ir susijungę keli Rusijos kunigaikščiai. Tą galybę davė Lietuvos kunigaikščiams mokėjimas iš vieno veikti. Lietuvos galybė dar labiau pakilo, kada visa Lietuva susijungė vieno kunigaikščio valdžioje.

Lietuvos karalius Mindaugas.

Lietuvos sujungimas. Visą Lietuvą vienon valstybėn pirmas sujungė kunigaikštis Mindaugas maždaug apie 1226 — 1236 metus. Kovose su savo kaimynais Lietuva nuo to laiko pasirodo jau tvirta valstybė, galinti pastatyti didelę kariuomenę. Lietuvos kariuomenė ties Šiauliais sumušė Livonijos Ordino kariuomenę (1236). Livonijos Ordinas pamatė, kad vie-

nas pats neištesės kovoje su Lietuva ir pasiskubino susijungti su Prūsijos Ordinu (1237).

Prieš iškilusią Mindaugo galybę, pavojingą kaimynams, susitarė išvien kovoti Livonijos Ordinas ir Volynijos kunigaikščiai. Su tais Lietuvos priešininkais susidėjo ir kai kurie Žemaičių kunigaikščiai, nenorintieji pripažinti Lietuvoje Mindaugo aukščiausios valdžios (Vikintas, Tautvilas ir Edivinas). Volynijos kunigaikščiai atėmė iš Mindaugo Slonimo ir Volkovisko miestus. Livonijos Ordinas, įsiveržęs į Lietuvą, nuteriojo didelius plotus. Mindaugas išsilaikė užsidaręs savo sostinėje, Voruto tvirtovėje, bet numanė, kad ilgai prieš tiek daug priešininkų negalės gintis.

Krikštas ir karūnavimas. Matydamas ginklu negalėsiąs laimėti kovos, Mindaugas pradėjo tarybas su Livonijos magistru, siųsdamas jam dovanų: daug auksinių ir sidabrinių daiktų ir arklių ir dar daugiau žadėdamas. Magistras atsakė: neišsigelbėsi, jei netapsi krikščionimi. Tuomet Mindaugas susivažiavo su magistru Lietuvoje, sutiko priimti krikščionių tikėjimą, 1251 metais pasikrikštydino pats su savo žmona, dviem sūnumis ir nemažu skaičiumi lietuvių. Magistras padėjo Mindaugo pasiuntiniui nuvykti pas popiežių ir išsirūpinti Mindaugui karaliaus karūną. Popiežius Inocentas IV su džiaugsmu priėmė žinią apie Mindaugo krikštą, pripažino Mindaugui karališką karūną ir priėmė jį savo globon. 1253 metais Kulmijos vyskupas Henrikas, popiežiaus įsakytas, karūnavo Mindaugą Lietuvos karalium jo sostinėje — Vorutoje.

Atsilygindamas Livonijos Ordinui už suteiktą pagalbą, Mindaugas užrašė jam kai kurias žemes Žemaičiuose (Raseinių, Betygalos, Ariogalos) ir kitur.

Krikščionių tikėjimui platinti savo krašte Mindaugas įsteigė vyskupiją. Lietuvos vyskupas turėjo priklausyti ne Rygos arkivyskupo, bet stačiai popiežiaus. To būtinai reikalavo Mindaugas, nenorėdamas patekti į Vokiečių Ordino priklausomybę. Pirmuoju Lietuvos vyskupu, Mindaugui prašant, buvo paskirtas kunigas Kristijonas, tas pats, kurs mokė Mindaugą krikščionių tikėjimo ir prirengė jį prie krikšto. Ką veikė tas

vyskupas, ar labai katalikų tikėjimas buvo paplitęs Lietuvoje, apie tai neužsiliko jokių žinių.

Susitaikinęs su Livonijos Ordinu, Mindaugas lengvai nuveikė kitus savo priešininkus, iš Volynijos kunigaikščių atėmė užimtuosius miestus. Maištininkai Lietuvos kunigaikščiai turėjo nusilenkti prieš Mindaugą. Mindaugas toliau praplėtė savo valstybę į rytus, užimdamas naujų Rusijos žemių apie aukštutinį Dnieprą.

Žemaičių kova su Ordinu. Mindaugas dėl dovanojimo dovanojo Ordinui kai kurias Žemaičių žemes, bet žemaičiai nenorėjo geruoju pripažinti Ordino valdžios, Ordinas turėjo ginklu jas užkovoti. Taigi Žemaičių pasienyje pradėjo statyti savo tvirtovių. Žemaičiai, surinkę kariuomenę, įsiveržė į Kuršą ir prie Durbės ežero visiškai sumušė susijungusią Prūsų ir Livonijos Ordino kariuomenę. Vokiečių galybė Livonijoje ir Prūsuose po to smūgio pašlijo. Prūsai visi sukilo prieš Vokiečių Ordiną, ir jam reikėjo vėl 13 metų kovoti, kol numalšino tą sukilimą. Livonijos žemėse prieš vokiečius sukilo kuršiai ir žemgaliai. Žemaičiai, duodami pagalbą kuršiams, paėmė beveik visas vokiečių tvirtoves Kurše, tiktai Klaipėdoje ir Goldingoje vokiečiai išsilaikė. Žemaičių kariuomenė persikėlė per Dauguvą ir sumušė Ordino kariuomenę prie Lenevadeno (1261).

Mindaugo mirtis. Mindaugas, būdamas sąjungoje su Livonijos Ordinu, lig šiol nesikišo į žemaičių kovą su vokiečiais. Žemaičių pasiuntiniai prikalbinėjo Mindaugą drauge su jais stoti į tą kovą. Mindaugas, paklausęs tų prikalbinėjimų, susijungė su žemaičiais. Mindaugo ir žemaičių kunigaikščio Treniotos kariuomenė užpuolė Ordino žemes anapus Dauguvos, kita Mindaugo kariuomenė įsilaužė į Prūsus. Bet žygis į Livoniją nepavyko. Rusai, kaip buvo sutarta, neatėjo padėti, latviai ir livai neprisijungė, ir Mindaugas, nė nemėgindamas imti Ordino pilių, sugrįžo namo. Treniota toliau kovojo su vokiečiais, perėjo su kariuomene Livoniją. Mindaugas po nepavykusio žygio į Livoniją, regis, pertraukė santykius su Treniota. Tasai kuni-

gaikštis, susitaręs su Nalšėnų kunigaikščiu Daumantu, nužudė Mindaugą ir du jo sūnus (1263).

Mindaugo atsitraukimą nuo sutarties su Vokiečių Ordinu ir susijungimą su žemaičiais krikščionys palaikė atsitraukimu ir nuo katalikų tikėjimo. Bet labiau į tiesą panašu, kad Mindaugas iki pat mirties paliko katalikas ir dėl to buvo nužudytas senojo tikėjimo ir senosios tvarkos šalininkų.

Nužudžius Mindaugą, pragaišo Lietuvoje jo įvestas katalikų tikėjimas, bet nepragaišo antras svarbus Mindaugo darbas, visos Lietuvos sujungimas į vieną valstybę. Nuo Mindaugo laikų lietuviai priprato visados išvien veikti, klausyti savo valdovų. Ta vienybė neleido iširti Lietuvos valstybei, ilgainiui dar didesnės galybės jai suteikė.

Vytenis (1293—1316).

Po Mindaugo mirties savitarpės kunigaikščių kovos buvo susilpninę lietuvių vienybę. Bet nuo tryliktojo amžiaus pabaigos sustiprino ją nauja Ariogalos kunigaikščių giminė, du broliai: Vytenis ir Gediminas.

Vytenio visą viešpatavimą užima kova su Vokiečių Ordinu. Ji darosi vis smarkesnė. Tryliktojo amžiaus pabaigoje Ordinas, užkariavęs prūsus, prisislinko prie Lietuvos sienos. Lietuvai atsirado naujas priešininkas, daug galingesnis, negu Livonijos Ordinas. Norėdamas greičiau užimti Lietuvą, Prūsijos Ordinas pasienyje statė tvirtoves. Prie Nemuno pastatė Ragainės pilį (1289), kurioje buvo laikoma nuolat kariuomenės. Bet su lietuviais sunkiau buvo Ordinui kovoti, negu su prūsais. Lietuviai irgi turėjo pasienyje daug savo tvirtovių; vokiečiams jas išgriovus, tuojau iš naujo atstatydavo. Kad tos pilys visados būtų pasirengusios sulaikyti netikėtą užpuolimą, jose nuolat stovėdavo lietuvių kariuomenė. Kunigaikštis paskirdavo reikalingų vyrų skaičių piliai saugoti; jie, išbuvę paskirtą laiką, grįždavo namo, nauji ateidavo. Todėl Ordinas, užpuldamas Lietuvą, visados rasdavo pasipriešinimą. Pilių taip ginamų Ordino kariuomenė negalėdama paimti, bent apylinkę

sunaikindavo. Gyventojai, pajutę užpuolimą, jei negalėdavo užsidaryti pilyje, bėgdavo į miškus.

Lietuviai iš savo pusės taip pat naikino Prūsų kraštą; kartais labai toli pasiekdavo — iki Kulmijos, Varmijos. Nė tvirtovės neapgindavo Prūsų krašto nuo lietuvių įsiveržimų.

Dėl nuolatinių Ordino užpuldinėjimų dideli plotai tarp Lietuvos ir Prūsų, Užnemunio kraštas, paliko be gyventojų. Tie plotai stovėjo tušti, miškais nuo daikto apaugę. Per juos buvo tiktai du keliai iš Prūsų: vienas į Kauną, kitas į Gardiną.

Taip pat kovojo Vytenis ir su Livonijos Ordinu. Toje kovoje kartais Lietuvos didžiajam kunigaikščiui padėdavo Livonijos gyventojai, būtent: Rygos arkivyskupas ir miestai. Jie, gindami savo teises nuo Ordino prisisavinimo, jungdavosi su Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. Rygos arkivyskupas ir Livonijos miestai dar ir kitokiu būdu padėdavo Lietuvai. Jie, vesdami bylą prieš Ordiną pas popiežių, skųsdavo jam ir kitiems krikščionių kunigaikščiams, kad Ordinas savo neteisingu elgimusi su lietuviais ne tiktai nepalaikąs krikščionių tikėjimo, bet dar atstumiąs lietuvius nuo tikėjimo. Užtat popiežius buvo net uždėjęs ant Ordino dvasišką bausmę, interdiktą (1309).

Prie Vytenio lietuviai ima dažniau užpuldinėti ir l e n k u s. Pasiekdavo net tolimesniuosius Lenkijos kraštus, anapus Vyslos, įsilauždavo į lenkų tvirtoves (Kališą, Lęčicą, Dobrynių).

1292 metais Vytenis Lenčicoje per Sekmines užpuolė katalikų procesiją, bažnyčioje užmušė 400 žmonių, sudegino bažnyčią. 1311 m. Prūsuose, išplėšęs bažnyčias, pasigrobė indų su Šv. Sakramentu, prieš krikščionis belaisvius, kurių vedėsi prisigaudęs 1200, tyčiojosi iš jų Dievo. Toks elgimasis kėlė krikščionyse įnirtimą prieš lietuvius ir norą atkeršyti jiems karuose.

Gediminas (1316—1341).

Kova su Ordinu. Prie Gedimino kova su Ordinu darosi Lietuvai dar sunkesnė, negu prie Vytenio. Užimtuose prūsų kraštuose Ordinas buvo jau įvedęs savo tvirtą valdžią, nusta-

tęs tvarką, ir tos žemės ėmė duoti Ordinui didelį pelną. Ordino kasoje visuomet buvo užtektinai pinigų kariuomenei pasamdyti ir kitoms karo išlaidoms. Prūsuose pastatyta nemaža mūrais aptvertų miestų, vadinasi, tvirtovių, ir užpuldinėti prūsų kraštą lietuviams buvo sunkiau.

Bet ir Lietuvos galybė prie Gedimino žymiai pakilo. Lietuva labiau susivienijo, įsigijo daug naujų žemių Rusijoje ir tvirčiau galėjo laikytis kovoje su Ordinu. Todėl Ordinas neįstengė toliau pasislinkti į Lietuvą.

Mainosi ir pats kariavimo būdas. Ordinui vis mažiau berūpi ginti katalikų tikėjimą, labiau įsikiša politikos tikslas užimti daugiausia žemių.

Ordinui tebeplaukė pagalba iš svetimų kraštų. Apsilankyti Lietuvoje buvo įėję į madą pas vakarų Europos ricierius. Kaip tik Ordinas susilaukdavo didesnio skaičiaus svečių, tuojau rengdavo žygį į Lietuvą. Buvo tai laikas ricierių luomo išsigimimo. Vokietijoje viešpatavo kumščio teisė, buvo privisę ricierių plėšikų, kurie savo krašte užpuldinėdavo pirklius, spausdavo sodiečius, ieškodavo karų svetur. Ir Lietuvon dažnai atvesdavo ricierius tik noras garbės įsigyti ir pasipelnyti.

Santykiai su krikščionimis. Gediminas, norėdamas sustabdyti Ordinui pagalbą iš krikščionių kraštų, skundė jį krikščionių kunigaikščiams. Rygos arkivyskupas tuo laiku bylinėjosi su Ordinu pas popiežių. Ir Gediminas kreipėsi į popiežių. Pasiųstuose jam raštuose (1322 ir 1323 m.) sako, kad dėl Ordino Lietuvai daromų skriaudų Mindaugas atsitraukęs nuo katalikų tikėjimo. Dėl tos pačios priežasties ir pats Gediminas tebesąs lig šiol savo tėvų paklydimuose. Išdėstydamas skriaudas, Vokiečių Ordino daromas Lietuvai, Gediminas sakosi ne kovojąs su krikščionimis, jų tikėjimą norėdamas naikinti, tik ginąs savo kraštą, kaip tai daro ir krikščionys karaliai. Patvirtinti tiems savo žodžiams Gediminas nurodo į tai, kad jo valstybėje gyveną vienuolių pranciškonų ir domininkonų, kurie turį visišką laisvę skelbti katalikų tikėjimą, krikštyti įtikėjusius. Pagalios Gediminas sakosi esąs pasirengęs klausyti popiežiaus, kaip ir kiti katalikai karaliai klauso, priimti katalikų tikėjimą,

bet tik nė kiek nepriklausyti Vokiečių Ordino, prašo popiežių atsiųsti Rygos arkivyskupą su savo delegatais, kurie padėtų susitaikinti su krikščionimis.

1323 metais Gediminas išsiuntinėjo taip pat laiškų į pranciškonų ir domininkonų vyresniuosius. Tais laiškais praneša, laukiąs popiežiaus pasiuntinius atvykstant, rašo, kad Lietuvoje esą pastatytos dvi pranciškonų bažnyčios, viena Vilniuje, kita Naugarduke ir viena domininkonams Vilniuje, kviečia tų įstatų vienuolius atvykti į Lietuvą skelbti Kristaus mokslo. Tais pačiais laiškais, o taip pat laiškais, rašytais į Vokietijos miestus, kviečia atvykti Lietuvon amatninkus, ūkininkus, pirklius, žadėdamas jiems tikėjimo laisvę ir savo globą. Visuose tuose laiškuose Gediminas skundžiasi ant Vokiečių Ordino ir prašo apie jį paduodamas žinias toliau skleisti. Panašių laiškų išsiuntinėjo į Livonijos ir Estonijos vyskupus ir į kai kuriuos kitus krikščionių kunigaikščius. Platino juos Rygos miesto valdininkai.

Popiežius Jonas XXII, gavęs Gedimino laiškus, pasiuntė pas jį savo legatus (1324). Jie, atvykę į Rygą, tartis su Gediminu išleido Vilniun savo pasiuntinius. Tačiau popiežiaus legato pasiuntiniai Vilniuje išgirdo visai ne tai, kas buvo rašyta Gedimino laiškuose. Tiesa, Gediminas prisipažino rašęs laiškus į popiežių, išreiškęs jam pagarbą, kaipo vyresniajam, bet krikštytis neketinęs, suversdamas kaltybę ant vienuolių, būk jie iškreipę arba klaidingai supratę jo žodžius ir tuo suklaidinę popiežių. Kaip iš tikrųjų buvo, lieka neišaiškinta. Spėjama, kad Gediminas norėjo priimti krikštą, gal ir dėl politinių priežasčių, bet žemaičiai ir rusai grasinę išžudyti Gedimino giminę, jei jisai priimtų katalikų tikėjimą. Popiežiaus pasiuntiniai įsakė krikščionių kunigaikščiams per 4 metus palaikyti taiką su Gediminu. Rygos arkivyskupas paskelbė prieš Ordiną bausmę atskyrimo nuo Bažnyčios, bet Gediminas krikšto nebepriėmė.

Taika su Livonijos Ordinu. Nepavykus padaryti su Ordinu taikos, karas atsinaujino. Gediminas su didele kariuomene persikėlė per Dauguvą ir smarkiai sunaikino Ordino žemes. Bet Gediminui sugrįžus namo, magistras apgulė Rygą ir privertė ją atsisakyti nuo sutarties su Gediminu. Kova, ma-

tyti, buvo labai nuvarginusi ir Ordiną, magistras padarė dešimčiai metų taiką su Gediminu. Taip Lietuva Gedimino viešpatavimo pabaigoje susilaukė iš Livonijos pusės bent kiek ramesnių laikų.

Sąjunga su Lenkija. Kovoje su Livonijos Ordinu Gediminui padėjo Rygos arkivyskupas ir miestas. Taip pat kovoje su Prūsijos Ordinu Lietuvos talkininku buvo Lenkijos karalius Vladislovas I Lokietek. Lenkai norėjo atkariauti iš Ordino Kulmijos, Pamario ir kitus kraštus, seniau Lenkijai priderėjusius ir taip atgauti priėjimą prie Baltijos jūros. Tam tikslui Vladislovas I padarė sutartį su Gediminu (1325). Jai sutvirtinti Gediminas išleido už Vladislovo sūnaus Kazimiero savo dukterį Aldoną-Oną. Ją išvažiuojančią lydėjo didelis skaičius lenkų belaisvių, kuriuos lietuviai buvo seniau suėmę karuose ir dabar paleido iš nelaisvės. Gediminui kariaujant su Ordinu, lenkai jo tvirtai nepalaikė, nebuvo kaip reikiant prisirengę, todėl karas pasisekimo neturėjo. Pagalios Vladislovo sūnus Kazimieras susitaikino su Ordinu (1343), atsisakydamas nuo žemių, dėl kurių atgavimo jo tėvas buvo padaręs sutartį su lietuviais. Taip iširo pirmoji lietuvių su lenkais sąjunga.

Prijungtos prie Lietuvos Rusijos žemės. Gediminas žymiai padidino Lietuvos valstybę, prijungdamas daug Rusijos žemių, ir ėmė vadintis l i e t u v i ų i r r u s ų k a r a l i u m. Gediminui viešpataujant, Lietuvai priklausė šios Rusijos žemės: 1) Juodoji Rusija su miestais Naugarduku, Slonimu, Volkovisku. 2) Polocko žemė. 3) Minsko ir Turovo žemės. 4) Bresto arba Pagirio žemė. Seniau buvo tai jotvingių žemė. Tą kraštą buvo užvaldę Volynijos kunigaikščiai. Kada vienas jų susijungė su Prūsijos Ordinu prieš Lietuvą, Gediminas atėmė iš jo Bresto žemę ir atidavė valdyti savo sūnui Kęstučiui. 5) Vitebsko žemė. Įgijo ją ramiu būdu Gedimino sūnus Algirdas, paimdamas moterį tos žemės vienatinę įpėdinę. 6) Panašiu būdu prijungta prie Lietuvos didelė Volynijos žemė. Jos vienatinė įpėdinė ištekėjo už Gedimino sūnaus Liubarto, ir jis paveldėjo Volyniją. 7) Pagalios Lietuvos įtakai pasidavė ir Kijevo žemė, nors galutinis jos prijungimas teįvyko prie Algirdo.

Rusijos kunigaikščiai, prislėgti totorių, patys glaudėsi po galingos Lietuvos sparnu, tuo išsigelbėdami nuo sunkaus totorių jungo. Lietuva, užimdama Rusijos žemes, gelbėjo jas nuo totorių plėšimo, palikdavo jų gyventojams visišką tikėjimo laisvę, jų viduoję tvarką. Užkariautos žemės turėdavo tiktai pripažinti didžiojo Lietuvos kunigaikščio valdžią, jam reikalaujant stoti po juo į karą ir mokėti paskirtą mokestį.

Naujų miestų įkūrimas. Viešpataujant Gediminui pradeda Lietuvoje atsirasti didesnių miestų su tvirtai įtaisytais sustiprinimais. Tie miestai buvo ne tiktai tvirtovės, juose ima spiestis didesnis skaičius ir ramiųjų gyventojų: amatninkų, pirklių. Vieną tokią pilį pastatė Gediminas prie Trakų ežero. Gedimino sūnus Kęstutis pastatė pilį ežero saloje. Vieta tam tikslui buvo labai gerai parinkta, per vandenį prie pilies negalėjo prieiti, ir ji buvo nepaimama. Gediminui labai patiko gražios tarpkalnės apie Vilnių, labai tinkamos gintis. Ant vieno kalno, kur susibėga Vilnies upė su Nerimi, Gediminas pastatė tvirtą pilį ir perkėlė tenai savo sostinę. Netrukus aplinkui išaugo didelis miestas. Kaip didžiojo kunigaikščio sustinė, Vilnius tapo nuo to laiko pirmuoju Lietuvos miestu.

Algirdas ir Kęstutis.

Kova dėl vyriausios valdžios. Gediminas turėjo septynis sūnus ir dar prie gyvos savo galvos padalino jiems daugumą Lietuvos valstybės žemių. Jam mirus, Lietuvos sostinė Vilnius, su kurio valdymu buvo sujungta aukščiausioji valdžia visoje valstybėje, teko Jaunučiui. Bet netrukus pasirodė, kad Jaunutis neturėjo užtektinai gabumų visai Lietuvai valdyti ir jos vienybėje laikyti. O tvirta valdžia ir vienybė Lietuvai kaip tik tuomet buvo labai reikalinga. Nebtekus Gedimino, Vokiečių Ordinas ėmė smarkiau gulti ant Lietuvos. Lenkų karalius Kazimieras irgi pradėjo kovą, norėdamas atimti iš Lietuvos Volynijos žemę. Todėl du galingiausiuoju ir gabiausiuoju Gedimino sūnūs, Algirdas ir Kęstutis, susitarė atimti vyriausiąją val-

džią iš silpno Jaunučio. Kęstučio kariuomenė, atvykusi iš artimų Trakų, užėmė Vilnių (1345). Kęstutis ir Algirdas padarė savo tarpe tokią sutartį: didžiuoju kunigaikščiu palieka Algirdas, jo, kaip vyresniojo, turi klausyti visi broliai. Visas žemes, kurias užkariaus, dalysis pusiau. Abu broliai pasižadėjo gyventi visados meilėje ir sutikime.

Tą pasižadėjimą juodu išlaikė per visą amžių, bendrai valdydami Lietuvą 32 metus. Kęstutis gyveno Trakuose, turėjo savo valdžioje Žemaičius, Trakų, Gardino ir Bresto žemes, taigi vakarinę Lietuvos pusę, suseinančią su Vokiečių Ordinu, ir buvo daugiausia užimtas kova su juo. Algirdas, gyvendamas Vilniuje, valdė rytų pusę, kurioje buvo daugiausia rusų žemių, ir rūpinosi kuo daugiausia Rusijos žemių sujungti Lietuvos valdžioje. Svarbesniuose atsitikimuose abu broliai vienas antram padėdavo. Toksai valdžios ir darbo pasidalinimas labai tiko Lietuvos valstybei, sudėtai iš dviejų tautų: lietuvių ir rusų.

Algirdas (1345—1377).

Algirdo būdas. Algirdas buvo labai gudrus politikas; net jo priešininkai pripažįsta jam didelę išmintį ir tvirtą būdą. Pasiliko apie jį užrašyta toki rusų nuomonė: „Algirdas buvo labai išmintingas, mokėjo daug kalbų, valdžia aukščiau už visus iškilo. Nemėgo tuščių pasilinksminimų, savo valstybe rūpinosi dieną ir naktį. Vyno, alaus ir midaus visai neragavo ir mokėjo labai susivaldyti. Savo gudrumu įgijo daug žemių ir labiau už tėvą padidino savo kunigaikštystę. Niekas nežinojo, kur jisai rengėsi eiti į karą, kam renka kareiviją, visa slaptai darė. Ne tiek jėga, kiek gudrumu kariavo. Ir didelę baimę turėjo prieš jį visi, valdžia ir turtais iškilo aukščiau už visus.“

Lietuvos plėtimasis Rusijos žemėse. Galingiausi Lietuvos priešininkai rytuose buvo Maskvos kunigaikščiai, kurie irgi stengėsi savo valdžioje surinkti kuo daugiausia Rusijos žemių. Nuolat užimtas Rusijos kraštų reikalais, kviečiamas Rusijos kunigaikščių tvarkyti jų savitarpio nesutikimų, Algirdas turėjo susikirsti su M a s k v a. Lietuva padarė tris žygius prieš Mas-

kvą, du kartus buvo apgulusi Maskvos miestą, bet įveikti jo negalėjo ir turėjo susitaikinti.

Daug lengviau vyko Algirdui kova su kitais Rusijos kunigaikščiais. Didelės Briansko ir Černigovo žemės pateko Lietuvos valdžion (1355). Užimtųjų tuose kraštuose žemių valdymą Algirdas pavedė savo giminiečiams, o kai kurias žemes paliko valdyti rusams kunigaikščiams, pripažinusiems Algirdo valdžią.

Algirdas nuveikė 5 totorių karaliukus prie Mėlynųjų vandenų ir atėmė iš jų didelius plotus žemės paliai Dniestrą, vadinamus Podolija (1362). Tokiu būdu Lietuva pasiekė Juodosios jūros kraštą.

Lietuvai užėmus iš vienos pusės Černigovo žemes, iš kitos — Volynijos ir Podolijos, Kijevas paliko iš visų pusių apsuptas Lietuvai priklausančiais kraštais ir turėjo pasiduoti Lietuvai.

Kovodami su Maskva, Lietuvos kunigaikščiai ėjo per Smolensko žemę, ir Smolensko kunigaikščiai drauge su Algirdu turėjo stoti į kovą prieš Maskvą.

Ilgą laiką varžėsi Algirdas su Maskva dėl Pskovo ir Novgorodo miestų. Abu tuodu turtingu miestai linko tai Maskvos, tai Lietuvos pusėn ir kviesdavo sau kunigaikščius tai iš Maskvos, tai iš Lietuvos, žiūrėdami, katra pusė tuo laiku rodėsi galingesnė. Po ilgų varžytynių Algirdui pavyko galutinai pasodinti Pskovo kunigaikščiu savo sūnų Andrių. Novgorodas, privengdamas Lietuvos, irgi rūpinosi palaikyti su ja gerus santykius.

Lietuvos kunigaikščiai trimis atvejais ilgai kovojo su Lenkija dėl Volynijos-Haličo žemių. Tie karai pasibaigė (1377) tuo, kad Bresto, Vladimiro ir Lucko žemės atiteko Lietuvai, o Lvovo, Cholmo ir Belzo paliko prie Lenkijos. Per tuos karus lietuviai smarkiai sunaikino artimąsias Lenkijos žemes, Liublino, Sandomieriaus, Krakovo.

Taip Algirdas savo valdžioje sujungė daugumą vakarų ir pietų Rusijos kraštų. Lietuvos valstybė traukėsi prie Algirdo nuo Baltijos iki Juodosios jūros.

Krikščionių tikėjimas Lietuvoje. Algirdas, užėmęs daug Rusijos žemių, jų gyventojams rusams stačiatikiams paliko visišką tikėjimo laisvę. Paties Algirdo šeimyna buvo pusiau krikščioniška. Abi jo pačios buvo stačiatikės. Pirmosios pačios, Marės vitebskietės, vaikai buvo krikštyti stačiatikių tikėjime. Algirdas, valdydamas krikščionių kraštą Vitebską, nedraudė tenai ir savo vaikams išpažinti stačiatikių tikėjimą. Bet. užėmęs Lietuvos sostą Vilniuje, Algirdas nenorėjo, kad jo šeimyna tikėjimu skirtųsi nuo visos tautos, ir visus vaikus antrosios pačios Julijonos tvėriškės augino savo tėvų tikėjime. Patsai Algirdas, regis, iki pat mirties pragyveno savo tėvų tikėjime. Mirus jo kūnas buvo sudegintas senovišku lietuvių papročiu.

Tokią pat tikėjimo laisvę, kaip rusai stačiatikiai, turėjo ir lietuviai, priėmusieji katalikų tikėjimą, kurs, kad ir palengva, betgi plėtėsi Lietuvoje. Prie Algirdo lietuvis didikas Petras Goštautas, tapęs patsai kataliku, pargabeno iš Lenkijos dvylika pranciškonų vienuolių ir pastatė jiems Vilniuje vienuolyną. Bet lietuviai, matyti, tuomet dar nemaloniai žiūrėjo į naujo tikėjimo platinimą savo krašte. Vieną kartą, nėsant Algirdo Vilniuje, rasi kieno pakurstyta, įdūkusi minia užpuolė pranciškonų vienuolyną ir visus vienuolius išžudė. Algirdui, kurs brangino gerą tvarką ir gyventojų sutikimą savo valstybėje, toks kad ir savo žmonių pasielgimas su svetimtikiais svetimtaučiais labai nepatiko, ir jisai liepė smarkiai nubausti to sumaiščio kaltininkus.

Graikų istorikas Nikeforas Gregoras († 1360) taip rašė apie to laiko Lietuvą: „Lietuvių tauta, valdoma vieno žmogaus, yra didelė ir labai karinga ir net nenuveikiama. Jų karalius savo kariuomenės didumu ir karingumu nepalyginamai pranešа visus žieminės Rusijos krikščionis kunigaikščius; pats vienas tiktai nemoka metinės duoklės mongolams, nes didelę ir labai sustiprintą valdo karalystę.“

Kęstutis (1345—1382).

Kęstučio būdas. Kęstutis, kaip drąsiausias savo krašto gynėjas, priklauso prie garsiausiųjų Lietuvos karžygių. Visas jo gyvenimas praėjo karuose su Vokiečių Ordinu ir lenkais. Tiktai svarbesniuose atsitikimuose jisai drauge su savo broliu Algirdu stodavo į karą ir su rusais, kaip tai buvo kovojant su Maskva. Kaip surusėjusį Algirdą rusai laikė lyg savo tautos atstovu didžiojoje Lietuvos kunigaikštystėje, taip lietuvių atstovas buvo Kęstutis. Visa jo šeimyna buvo grynai lietuviška. Žmonos sau neieškojo jisai tarp svetimų kraštų kunigaikščių, bet vedė garsią Birutę, Žemaičių kunigaikščio Vidimanto dukterį.

Karuose nuolat susitikdamas su vakarų Europos ricieriais, Kęstutis įgijo jų papročių, turėjo pavyzdingo krikščioniško ricieriaus privalumų. Viena vokiečių kronika taip aprašo Kęstučio būdą: „Kęstutis buvo vyras karingas ir teisingas. Sumanęs užpulti Prūsiją, jis pirma pranešdavo apie tai Prūsijos maršalkai ir tikrai atvykdavo. Jei jisai padarydavo sutartį su magistru, tai tvirtai jos laikydavosi. Jei ką iš mūsų brolių laikė žmogumi narsiu, tai parodydavo jam daug meilės ir pagarbos." Tokius pat savumus pripažįsta Kęstučiui lenkų rašytojas Dlugošas, nemėgęs Lietuvos kunigaikščių. Kęstučiui tačiau ir jis pripažįsta daug gerų savumų, taip apie jį rašo: „Kęstutis, kad ir pagonis, buvo vyras šaunus, už visus Gedimino sūnus išmintingesnis ir, kas dar daugiau daro jam garbės, šviesus, žmoniškas ir ištikimas prižadėjimuose." Tą savo žmoniškumą parodė net savo priešininkams, stengėsi išgelbėti nuo mirties lietuvių nelaisvėn paimtą vieną vokiečių komendantą, pagarsėjusį savo žiauriu elgimusi su lietuviais. Lietuviai buvo nutarę sudeginti šį, kaipo auką savo dievams. Taip pat Kęstutis išreiškė pasibiaurėjimą, matydamas, kaip mūšio vietoje nugalėtojai buvo baisiausiai sudarkę užmuštųjų kūnus. Karuose ne kartą pasirodė ir nepaprastas Kęstučio sumaningumas. Du kartu jisai buvo patekęs nelaisvėn, ir abu kartus pavyko jam laimingai ištrūkti ir sugrįžti savo tėvynėn.

Kova su Vokiečių Ordinu. Toksai buvo vyras, kuriam teko sunki pareiga ginti Lietuvą nuo Vokiečių Ordino. Tas darbas buvo ytin sunkus, dėl to, kad Vokiečių Ordinas buvo tuomet aukščiausioje savo galybėje. Magistru (nuo 1351 m.) buvo labai veiklus ir sumanus vyras, Vinrichas von Kniprodė.

Vokiečių Ordinas numanė, ūmu laiku negalėsiąs Lietuvos užkariauti, todėl stengėsi palengva, bet nuolat silpninti ją. Lietuvos pasienį apstatė tvirtovėmis, iš jų kariuomenė be perstojo nedideliais būriais įpuldavo į Lietuvą ir, sunaikinusi kokią apylinkę, skubinai grįždavo namo į savo tvirtoves, kol neužklupo jų susirinkusi didesnė lietuvių kariuomenė. Be to, kasmet Ordinas surengdavo didesnių užpuolimų, su didesniu kareivių būriu. Tada kariuomenė giliau į Lietuvos kraštą įsiverždavo, paskui, pasidalinusi į mažesnius būrius, stengdavosi kuo plačiausią apylinkę sunaikinti. Tokių didesnių užpuolimų ant Lietuvos nuo 1345 iki 1377 metų anų laikų raštuose paminėta 70 iš Prūsų ir apie 30 iš Livonijos. Tokiu būdu teriodamas, Ordinas norėjo palengva susilpninti Lietuvą, o taip sunaikintą kraštą paskui jau lengva būtų užimti.

Lietuviai, pajutę užpuolimą, slėpdavosi miškuose su savo turtu, tykodami grįžtančiai priešininko kariuomenei pastoti kelią, užversdavo jį nukirstais medžiais, ir taip kartais pavykdavo ir nemažus Ordino kariuomenės būrius sunaikinti. Lietuvoje tuomet nedaug tebuvo gyventojų, naikinamame krašte sunku buvo rasti maisto ir pašaro didesnei kariuomenei, todėl Ordinas su didesne kariuomene Lietuvoje ilgai nepasilikdavo.

Kęstutis iš savo pusės tokiais pat užpuolimais naikino Ordino žemes. Lietuvių žygiai būdavo kitoniški. Prūsuose kraštas buvo tirščiau gyvenamas, turėjo daug sustiprintų miestų, todėl su mažu kariuomenės būriu lietuviai nedrįsdavo Prūsuose pasirodyti. Užtat tirštai gyvenamame krašte lengviau buvo rasti maisto didesnei kariuomenei, todėl lietuviai traukdavo į Prūsus su didesne kariuomene ir, sunaikinę plačią apylinkę, prisiplėšę visokios gėrybės turtingame krašte, prisigaudę belaisvių, grįždavo atgal. Tokių Kęstučio užpuolimų anų laikų raštuose paminėta 31 ant Prūsų ir 11 ant Livonijos Ordino žemių.

Ginti savo kraštui lietuviai turėjo prisistatę pilių. Tvirčiausia jų buvo Kaunas, pastatytas prie susibėgimo dviejų upių: Nemuno ir Neries. Prūsų Ordino magistras, padedant ir Livonijos magistrui, apgulė su didele kariuomene ir sugriovė Kauną (1362 m.). Lietuviai atstatė Kauno pilį kitoje vietoje, ant Nemuno salos žemiau (Naujasis Kaunas). Kitais metais Ordino kariuomenė sugriovė ir tą dar visai nebaigtą statyti tvirtovę ir kitas Lietuvos tvirtoves, buvusias vakaruose nuo Kauno. Visas kelias Nemunu pasidarė atviras.

Iš didesnių mūšių atvirame lauke paminėtini mūšiai prie Strėvos, netoli Rumšiškių (1347) ir prie Rudavos, netoli Karaliaučiaus (1377). Tuose mūšiuose lietuvių kariuomenė buvo išblaškyta, Ordinas išgarsino tuos mūšius, kaipo didelius savo laimėjimus, bet svarbesnių pasėkų jie neturėjo. Kad lietuvių kariuomenė juose nebuvo visiškai sumušta, matyti iš to, kad lietuviai netrukus vėl užpuldinėja Prūsų kraštą.

Kovoje su Lietuva Ordinas turėjo pagalbos ne tiktai iš visų Vokietijos kraštų, bet taip pat ir iš tolimesniųjų kraštų, iš Olandijos, Čechijos, Vengrijos, Francijos. Tačiau Lietuvos kunigaikščiai įstengė apginti savo kraštą ir neužleido Ordinui nė kiek savo žemės. Matyti, abiejų kariaujančių pusių galybė buvo maždaug lygi. Lietuvai davė galybės jos valdovų sutarimas ir vienybė.

Tarybos dėl krikšto. Algirdas ir Kęstutis taip pat, kaip ir Gediminas, buvo pradėję su krikščionimis tartis dėl krikšto. Papa Klemensas VI rašė Kęstučiui ir jo broliams, ragindamas juos priimti krikštą ir žadėdamas Kęstučiui karališką karūną (1349). Bent kiek vėliau Algirdas ir Kęstutis kreipės į Vokietijos ciesorių Karolių IV (1358), pranešdami, kad, jei jisai sutaikintų juos su Vokiečių Ordinu, juodu esą linkę priimti krikštą. Karolius IV pasiuntė Lietuvon atstovų dėl to dalyko. Algirdas ir Kęstutis pastatė tokias sąlygas: Vokiečių Ordinas turįs sugrąžinti Lietuvai žemes tarp Pregelio ir Dauguvos upių, patsai tepersikeliąs į Rusijos tyrus Podolijon ginti krikščionių nuo totorių. Ordinas tokių sąlygų, žinoma, nepriėmė. Taip tarybos dėl krikšto ir nutrūko.

Lietuva kryžkelėje.

Permainos Lietuvoje. Algirdas turėjo 12 sūnų. Mylimiausiasis buvo Jogaila. Algirdas jį skyrė savo įpėdiniu. Kęstučio irgi aiškus buvo noras palikti savo vietoje sūnų Vytautą, vienų metų su Jogaila, augusį drauge su juo didžiame sutikime. Matyti, Algirdas ir Kęstutis ir po mirties norėjo palikti Lietuvoje tokią pat tvarką, kokia jų dviejų buvo įvesta Lietuvos valdyme, kuri pasirodė labai tinkama. Bet per Algirdo ir Kęstučio ilgą valdymo laiką daug kas Lietuvoje atsimainė. Pribrendęs buvo svarbus reikalas, kurio ilgiau atidėlioti nebebuvo galima, būtent: krikščionių tikėjimo įvedimas. Senovės gadynės vyrai, Algirdas ir Kęstutis, tvirtai laikėsi savo tėvų tikėjimo. Bet jų sūnūs, Jogaila ir Vytautas, numanė, kad senoviškasis lietuvių tikėjimas nebegali ilgai laikytis. Matė jie, kad jiems reikia priimti tą tikėjimą, kurį aplinkui išpažino visos tautos. Surusėjusi bent kiek Algirdo giminė traukė prie stačiatikių tikėjimo. O didieji Lietuvos kunigaikščiai labiau linko į katalikų tikėjimą. Ir Gediminas, ir Algirdas su Kęstučiu, ir Jogaila buvo pradėję tarybas dėl katalikų tikėjimo priėmimo.

Kęstučio kova su Jogaila. Mirus Algirdui (1377), vadovaujant Kęstučiui, didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu buvo pripažintas Algirdo sūnus Jogaila. Senas Kęstutis, rodydamas vienybės pavyzdį, geruoju pasidavė Jogailos valdžiai, tikėdamasis, kad Jogaila, sekdamas savo tėvo pėdomis, taip pat vienybėje gyvens su jo gimine ir drauge su Vytautu valdys Lietuvą, kaip lig šiol valdė Algirdas su Kęstučiu. Bet Jogaila, labiau klausydamas savo motinos ir brolių, norėjo išsipalaiduoti iš po savo dėdės globos ir padarė slaptą sutartį su Ordinu prieš Kęstutį. Tačiau toks prityręs vyras, kaip Kęstutis, tuojau pamatė permainą Jogailos elgimesi, apgulė su kariuomene Vilnių, paėmė pilį su visu Jogailos dvaru ir jo rūmuose rado pačios sutarties raštą. Turėdamas tokį aiškų Jogailos vyliaus įrodymą, atėmė jam Vilnių ir pats apsigarsino didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu. Jogailai paliko jo tėviškę, Vitebską ir Krėvę.

Tačiau Jogaila nesiliovė ir toliau daręs pinklių savo dėdei. Per savo brolį Skirgailą padarė naują sutartį su Vokiečių Ordinu ir pakvietė jį pagalbon prieš Kęstutį. Kęstučiui išėjus į karą prieš Jogailos brolį, Černigovo kunigaikštį Kaributą, Jogaila užėmė Vilnių, susijungęs su kryžiuočiais, paėmė Trakus. Gavęs apie tai žinią Kęstutis skubinai sugrįžo Lietuvon, su Vytauto pagalba surinko kariuomenę Žemaičiuose ir patiko Vokiečių Ordino ir Jogailos kariuomenę ties Trakais. Abiem pusėm rengiantis į kovą, Jogaila kreipėsi į Vytautą, prašydamas suderinti jį su Kęstučiu. Tuomet Kęstutis ir Vytautas atvyko į Jogailos stovyklą tartis dėl susiderinimo sąlygų, bet tuojau abu liko suimti ir nuvesti į Vilnių. Paskum Kęstutis buvo uždarytas Krėvės pilyje ir po keturių dienų pasmaugtas: ar su Jogailos žinia, tikrai negalima pasakyti. Žmonėse paskleistas garsas, kad Kęstutis pats pasismaugęs. Jo kūnas atvežtas Vilniun ir su visomis iškilmingo laidojimo apeigomis sudegintas.

Vytauto kova su Jogaila. Vytautui pavyko ištrūkti iš kalėjimo. Jis išbėgo pas Vokiečių Ordiną, prašydamas pagalbos, ir tenai priėmė krikštą (1383). Ordinas pradžioje davė Vytautui valdyti Lietuvos pasienyje mažą miestelį, paskum jam pavedė naujai pastatytą Kauno tvirtovę. Vytautas pripažino Ordino valdžią.

Jogaila, matydamas, kad Vytautas, palaikomas žemaičių, gali būti pavojingas, kvietė jį taikintis. Vytautas, savo šalininkų prikalbinėjamas, pagalios sutiko taikintis. Skirdamasis su Vokiečių Ordinu, sugriovė jų tvirtoves, Naujojo Marienburgo ir Georgenburgo, ir sugrįžo pas Jogailą. Susijungusios Vytauto, Jogailos ir Skirgailos kariuomenės išgriovė vokiečių pastatytą tvirtovę Kaune. Visa Nemuno vaga iki Prūsų vėl liko išvaduota; tame Lietuvos pakraštyje nebeliko Vokiečių Ordino tvirtovių.

Vytautas, susiderinęs su Jogaila, gavo Gardino ir Bresto žemes; regis, Jogaila prižadėjo jam ir Trakų žemę, kaip tik bus duota kita kunigaikštystė Skirgailai, kuriam tuo tarpu Jogaila buvo atidavęs Trakus. Vytautas pasižadėjo ištikimai tarnauti Jogailai. Taip taika tarp žymiųjų Lietuvos kunigaikščių vėl įvyko, bet ji nebuvo tvirta. Jogaila ne visai tepasitikėjo Vytau-

tu. Be to, tarp Lietuvos kunigaikščių pasidarė skirtumas svarbiausiuose dalykuose, tikėjimo. Kęstučio sūnūs priėmė katalikų tikėjimą, keletas Jogailos brolių buvo krikščionys stačiatikiai. Pats Jogaila su jaunaisiais savo broliais tebesilaikė senoviškojo lietuvių tikėjimo, bet ir jis buvo prižadėjęs Vokiečių Ordinui (1382) priimti katalikų tikėjimą. Lietuvių tauta stovėjo kryžkelėje, dairydamasi, katron pusėn palinkti: į rytus, ar į vakarus, rusų stačiatikių cerkvėn, ar katalikų bažnyčion.

Antroji dalis.

Lietuva susijungusi su Lenkija (1385—1569).

Unija ir krikštas.

Lenkija ir Lietuva. Su Kazimieru Didžiuoju pasibaigė Lenkų karalių giminė. Lenkijos sostas atiteko Kazimiero gimiečiui, Vengrijos karaliui Liudvikui, paskum šio dukteriai Jadvygai. Ji buvo pažadėta Austrijos kunigaikščiui Vilhelmui Habsburgui, ir Lenkija būtų tekusi vokiečiams ir susiliejusi su Austrija, kaip susiliejo tokiu pat būdu Čechija ir Vengrija. Lenkai, to nenorėdami, ieškojo savo karalaitei kito vyro, o sau karaliaus, ir nutarė pavesti savo sostą Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Jogailai.

Lietuviai savo užpuldinėjimais labai naikindavo Lenkijos žemes. Lenkai tikėjosi, kad, pasikvietus į karalius Jogailą, tie užpuldinėjimai sustos. Lenkija buvo netekusi savo žemių žiemiuose paliai Vyslos įtaką ir tuo atstumta nuo jūros. Tas žemes buvo užėmęs Vokiečių Ordinas. Pasikvietus sau karalium Lietuvos kunigaikštį, galima buvo tikėtis išvien su Lietuva atgauti tas žemes, dėl to kad Lietuva irgi nuolat kovojo su Ordinu. Taigi, bendri vienos ir kitos tautos reikalai tą valandą stūmė Lietuvą ir Lenkiją prie susijungimo.

Unija. Jogaila sutiko priimti lenkų ponijos pakvietimą ir pasiuntė į Vengriją piršlius, prašydamas sau už moterį Jadvygą. Sutartis buvo surašyta Krėvės pilyje 1385 metais (14 rugpiūčio). Jogaila iš savo pusės davė tokius pasižadėjimus: 1) pasižadėjo pats su visa savo tauta priimti katalikų tikėjimą;

2) savo kaštu atgauti visas žemes, kurių Lenkija buvo netekusi; 3) visus Lietuvos ir Rusijos kraštus ant visados prijungti prie Lenkijos; 4) užmokėti Austrijos kunigaikščiui 200 000 florenų pabaudos už tai, kad Jadvyga nebeteka už Vilhelmo.

Vokiečių Ordinas, pajutęs apie tas tarybas, mėgino jas sugriauti, užpuolė Lietuvą, kad Jogaila negalėtų išvažiuoti į Lenkiją. Bet Jogaila, to nežiūrėdamas, išsirengė į kelionę; nuvykęs į Krokuvą, priėmė krikštą (15 vas. 1386), vedė moterį Jadvygą ir buvo karūnuotas Lenkijos karalium. Drauge su Jogaila priėmė Krokuvoj krikštą ir tie Jogailos broliai, kurie dar nebuvo krikštyti. Vytautas irgi Krakovo katedroje padarė katalikų tikėjimo išpažinimą, tuo parodydamas norįs būti išvien su Lietuva, kuri nuo to laiko turėjo būti katalikiška.

Kaip išaiškinti, kad po tokiomis sunkiomis Lietuvai sąlygomis galėjo pasirašyti Jogaila ir kiti Lietuvos kunigaikščiai? Jogaila, reikia spėti, manė, kad, tapdamas Lenkijos karalium, jis nenustoja būti didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, niekas jam ir jo įpėdiniams negalės atimti valdžios Lietuvoje. Bet kiekvienas pasižadėjimas riša. Jogailos ainiai Lenkijos soste ilgainiui labiau rūpinosi Lenkijos, negu Lietuvos reikalais ir vėliau privedė prie visiško Lietuvos susiliejimo su Lenkija.

Krikštas. Pradžioje 1387 metų Jogaila, lydimas Lietuvos kunigaikščių, su kunigų ir lenkų didikų būriu, sugrįžo į Vilnių krikštyti Lietuvos. Lietuviai, Jogailos raginami, būriais ėjo krikštytis. Kadangi tarp atvykusių iš Lenkijos kunigų neatsirado užtektinai kunigų, mokančių lietuviškai, tai Jogaila ir Vytautas patys aiškino lietuviškai poterius. Labai daug padėjo mokėjusieji lietuviškai Vilniaus pranciškonai. Vilniuje prie pilies kalno, kur buvo kūrenama šventoji lietuvių ugnis, pastatyta katedros bažnyčia. Katalikų tikėjimui Lietuvoje platinti buvo įsteigta Vilniaus vyskupija (1388). Iš Vilniaus Jogaila atliko kelionę į kitus Lietuvos miestus, ragindamas jų gyventojus krikštytis. Taip katalikų tikėjimas buvo įvestas Aukštaičiuose. Katalikų tikėjimas buvo pripažintas viešpataujančiu Lietuvoje. Rusai stačiatikiai pasiliko prie savo tikėjimo, o lietuviai visi priėmė katalikų tikėjimą.

Vytautas—didysis Lietuvos kunigaikštis (1392—1430).

Lietuvos nepasitenkinimas unija. Susivienijimas su Lenkija atėmė Lietuvai jos didįjį kunigaikštį, atitraukė jį nuo Lietuvos reikalų. Jogaila, tapęs lenkų karalium, gyveno daugiausia Lenkijoje. Norėdamas išlaikyti savo valdžioje Lietuvą, Vilniuje ir kitose svarbesnėse Lietuvos pilyse pastatė lenkų kariuomenės pulkus. Bet toki didelė ir galinga valstybė, koki buvo tuomet Lietuva, negi galėjo atsisakyti nuo savaimingumo, Lietuvos reikalų negi galima buvo aprūpinti iš tolimo Krakovo. Tai numanė pats Jogaila, ir Lietuvai valdyti pastatė savo brolį Skirgailą.

Jogailos pasidavimas svetimai įtakai, pastatymas Lietuvoje svetimos kariuomenės, Lietuvos žemių prijungimas prie Lenkijos turėjo sukelti Lietuvą prieš Jogailą. Lietuviai labai buvo nepatenkinti, kad svetimi ima valdyti didžiąją kunigaikštystę, ko pirmiau nebuvo Lietuvos žemėse. Tuo nepasitenkinimu ir pasinaudojo Vytautas, pasiryždamas atgauti Lietuvai savarankiškumą, sau valdžią Lietuvoje.

Vytauto kova su Jogaila. Vytautas iki 1387 metų ištikimai tarnavo Jogailai. Tačiau Jogaila visame rodė savo nepasitikėjimą Vytautu. Nesugrąžino jam jo tėviškės ir Trakus atidavė Vytauto priešininkui Skirgailai, nors Lietuvai valdyti geriau tiko katalikas Vytautas, negu stačiatikis Skirgaila. Lyg atsilygindamas Vytautui už tėviškės negrąžinimą, Jogaila davė jam Volynijos žemę, bet Vytautas norėjo veikti savo gimtinėje Lietuvoje, o ne Rusijoje. Be to, atiduodamas Vytautui Volyniją, Jogaila neišdavė jokio rašto, lyg tam, kad Vytautas, jo neturėdamas, visados žiūrėtų Jogailos malonės. Vytautas įsitikino geruoju niekuomet neatgausiąs sau priderinčios vietos Lietuvoje, ir pasiryžo stoti į kovą su Jogaila. Pradžioje mėgino netikėtai užpuolęs paimti Vilnių, bet tas žygis nepavyko. Tuomet, nebegalėdamas palikti Lietuvoje, išsikėlė su savo šalininkais pas Vokiečių Ordiną, prašė jo pagalbos, imdamasis įvykdyti 1384 metų sutarties sąlygas. Patvirtindamas savo priža-

dėjimus, davė užstatan savo brolį Zigmantą, seserį Ringailą, kai kuriuos savo šalininkus kunigaikščius ir apie 100 bajorų. Ordinas šį kartą atsargiau elgėsi su Vytautu, bet pagalbą prižadėjo.

Vytautas, Ordinui padedant, toliau kovojo su Jogaila. Vilniaus paimti neįstengė, bet užtat užėmė Ūkmergę, Merkinę, Gardiną, ir taip visas panemunis pateko Vytauto valdžion. Paminėtose pilyse buvusieji Jogailos kareiviai lietuviai ir rusai geruoju pasidavė Vytautui, nuginkluodami lenkus kareivius. Pas Vytautą rinkosi vis daugiau jo šalininkų. Ordinas atidavė užstatytus bajorus. Jogaila pamatė, kad, kovodamas su Vytautu, gali netekti visos Lietuvos, ir nutarė su juo taikintis, prižadėdamas geruoju atiduoti jam valdyti visą Lietuvos kunigaikštystę. Vytautas sutiko ir sugrįžo pas Jogailą, persiskirdamas su Vokiečių Ordinu taip pat, kaip ir pirmąjį kartą: sudegino pilis, kurias Ordinas Lietuvoje buvo pastatęs sergėti Vytautui. Ordinas sulaikė kalėjime Vytauto brolį Zigmantą.

Atiduodamas Lietuvą Vytautui, Jogaila pasiliko sau vyriausiojo Lietuvos kunigaikščio vardą. Vytautas davė tam tikrą raštą (1392 m.), kuriuo pasižadėjo niekuomet nesiskirti nuo Lenkų karalystės; kai bus reikalas, duoti su kariuomene pagalbos Jogailai ir Jadvygai. Aiškiau santykiai tarp Vytauto, kuriam pavestas Lietuvos valdymas, ir vyriausiojo kunigaikščio Jogailos toje sutartyje nenustatyti. Jų nustatymas buvo paliktas ateičiai, turėjo pareiti nuo to, kokią valdžią įsigis Vytautas Lietuvoje.

Vytauto valdžia Lietuvoje. Prasidėjęs 1392 metais Vytauto viešpatavimas atnešė Lietuvai visų pirma ramumo. Ilgais karais nuvarginta Lietuva galėjo atsigauti, užsiimti savo naminio gyvenimo tvarkymu. Tiesa, ir Vytautas vedė daug karų, bet daugiausiai svetimose žemėse. Tikroji Lietuva retai bepamatydavo priešininkus savo žemėse. Vokiečių Ordino užpuldinėjimai beveik visai sustojo.

Vytautas tvirtai paėmė į savo rankas valdžią Lietuvoje. Jogailai reikėjo pasitenkinti vien vyriausiojo Lietuvos kunigaikščio vardu. Lietuvoje buvo tikrųjų Jogailos brolių, pasidarė ke-

letas didesnių kunigaikštysčių, kurių valdovai laikė save lyg kokiais savarankiškais kunigaikščiais, mažai benorėdami pripažinti Vytauto valdžią. Vytautas panaikino tas kunigaikštystes. Iš Skirgailos atėmė Polocko žemę ir tuo tarpu davė jam dalį Volynijoje. Nuveikė mūšyje prie Lydos Briansko ir Novgorod-Sieversko kunigaikštį Kaributą (1393) ir atėmė jo žemes. Iš Algirdo sūnaus Vladimiro atėmė Kijevą (1395) ir atidavė Skirgailai. Netrukus tas kunigaikštis mirė, ir Vytautas pats paėmė valdyti Kijevą, paskirdamas ten savo vietininką. Atėmė nepaklusniems kunigaikščiams Volynijos ir Podolijos žemes. Tokiu būdu didelius plotus, lig šiol buvusius atskirų kunigaikščių valdžioje, ėmė valdyti patsai Vytautas, jo galybė žymiai pakilo.

Rusijoje Vytautas toliau vykino planą Algirdo, sakiusio, jog visos Rusijos žemės turi priklausyti Lietuvai. Tam tikslui reikėjo nuveikti Maskvą. Geriausiai tai rodėsi Vytautui galima įvykdyti su totorių pagalba. Tarp totorių chanų kilo varžytynės dėl valdžios. Auksinės ordos chanas Tochtamišas, išvarytas baisaus Tamerlano, atvyko pas Vytautą prašyti pagalbos. Vytautas sutiko padėti ir padarė su juo tokią sutartį: aš, esą, pasodinsiu tave chanu Auksinėje ordoje, o tu pasodinsi mane didžiuoju kunigaikščiu Maskvoje.

Žemaičių atidavimas. Didelio žygio prieš totorius negalima buvo pradėti, neturint tikrumo, kad tuo tarpu Lietuvos neužpuls iš kitos pusės Vokiečių Ordinas. Vytautas susivažiavo su Ordino magistru Nemuno saloje tarp Nevėžio ir Dubysos įtakos (1398) ir padarė amžiną santaiką, atiduodamas Vokiečių Ordinui Žemaičių kraštą iki Nevėžio upės. Prižadėjo taipgi Ordinui padėti užimti Pskovą; Ordinas iš savo pusės prižadėjo taip pat padėti Vytautui Novgorodą užimti. Dalyvavusieji susivažiavime Lietuvos bajorai paskelbė Vytautą Lietuvos karalium.

Karas su totoriais. Karas su totoriais prasidėjo greičiau, negu Vytautas tikėjosi. Surinkęs didelę kariuomenę, Vytautas išėjo prieš totorius, Tochtamišo priešininkus, ir sutiko juos prie Vorkslos upės (1399). Vytauto kariuomenė buvo totorių visiškai sumušta. Iš 50 kunigaikščių, buvusiųjų Vytauto

kariuomenėje, krito 20. Pats Vytautas vos suskubo išbėgti. Padėkoti už išsigelbėjimą įsteigė du vienuolynus: Kaune ir Ašmenoje.

Kova dėl Žemaičių. Nuo pat Mindaugo laikų Vokiečių Ordinas stengėsi užimti Žemaičių kraštą, įsikišusį tarp Prūsijos ir Kuršo, ir sujungti tuodu kraštus. Lietuvai priėmus krikštą, Ordinas juo labiau skubinosi įsigyventi Žemaičiuose, kol ten nebuvo dar įvestas katalikų tikėjimas. Numanė jis, kad, Žemaičiams tapus krikščionimis, sunkiau bebus pateisinti to krašto užgrobimą. Ir rodėsi, kad Ordinas pagalios pasieks savo tikslą. Jogaila 1382 metais, Vytautas 1384 metais užrašė Ordinui Žemaičius iki Dubysos, Vytautas 1398 metais atidavė tą kraštą Ordinui iki Nevėžio. Bet, pralaimėjus mūšį prie Vorkslos, taika su Vokiečių Ordinu Vytautui rodėsi nebereikalinga, ir jisai, sugriovęs Ordino tvirtovę, Naująjį Kauną, atsiėmė Žemaičių kraštą. Dėliai Jogailos ir Vytauto skundų papa Bonifacas IX smarkiausiai uždraudė Ordinui užpuldinėti Lietuvą.

Neramumai, kilę Rusijos žemėse, privertė Vytautą vėl ieškoti sutarties su Ordinu. 1404 metais Vytautas vėl atidavė Žemaičius Ordinui, Jogaila, kaipo vyriausias Lietuvos kunigaikštis, tą dovanojimą patvirtino. Vytautas pats pasiėmė priversti žemaičius, kad pripažintų Ordino valdžią. Taip užsitikrinęs santaiką su Ordinu, Vytautas galėjo keletą metų laisvai užsiimti Rusijos reikalais. Galutinai prijungė prie Lietuvos Smolenską (1405), pasodino Novgorodo kunigaikščiu savo pusbrolį Lengvenį, atliko tris žygius prieš Maskvą. Juose dalyvavo ir Ordino pagalbinė kariuomenė. Tie žygiai aukštai pakėlė Vytauto vardą Rusijos šalyje. Rusijos kraštai matė, kad po Vytautu kovoja ir lenkai, ir Vokiečių Ordinas, ir jo pavaldiniai žemaičiai. Pagalios Vytautas padarė santaiką su Maskva (1408), Pskovu (1409). Jogailos brolis Švitrigaila, kurs nuolat kėlė Rusijoje maištus prieš Vytautą, pateko į Vytauto rankas ir buvo uždarytas kalėjime. Vytauto galybei rytuose nebebuvo jokio pavojaus, galėjo jisai stoti į galutinę kovą su Vokiečių Ordinu.

Žemaičių sukilimas. Tuo tarpu Ordinas skubinosi įsigyventi Žemaičiuose. Nuo žymiausiųjų žemaičių bajorų paėmė

užstatan vaikų. Ordino valdininkai tyrinėjo Jūros, Dubysos pakraščius, ieškodami tinkamų vietų tvirtovėms statyti. Visą kraštą aptraukė šnipų tinklu; šie pranešdavo visa, kas darėsi Žemaičiuose. Ordino vyresnybė stengėsi ir gerumu įgyti Žemaičių pritarimą, siuntė į sunaikintą kraštą grūdų, arklių. Visa tai labai brangiai atseidavo Ordinui, bet jisai nesigailėjo išlaidų, bet tik tvirtai atsistotų Žemaičiuose. Vytautas lyg tartum to viso nematė, palaikė gerus santykius su Ordinu. Vytauto žmonės su visokiais reikalais lankydavosi pas žemaičius. Kai kurie žemaičiai išsikėlė pas Vytautą. Ordinas nutarė pertraukti žemaičių susižinojimą su aukštaičiais, užgynė pardavinėti į Lietuvą visokius daiktus. Kilusieji dėl to nesutikimai su Vytautu privedė prie žemaičių sukilimo. Vytauto kariuomenė persikėlė per Nevėžį, Ordino tvirtovės liko išgriautos, visas Žemaičių kraštas pasidavė Vytautui.

Didysis karas. Kada visi mėginimai sutaikinti Ordiną su Vytautu nepavyko, kalavijas turėjo išspręsti ilgą ginčą tarp Lietuvos ir Ordino dėl žemaičių krašto. Vytautas žinojo, kad priešininkas labai galingas, kad kova bus sunki, ir rūpestingai rengėsi į tą karą. Mobilizavo dideles savo valstybės kariuomenę, pasikvietė totorių, prisisamdė gerų kareivių Čechijoje Šioje svarbioje valandoje Jogaila neapleido Vytauto, tvirtai jį palaikė, pastatydamas į karą visas Lenkijos jėgas.

Anais laikais mūšyje tedalyvaudavo raiti kareiviai. Vytautas pastatė tokių kareivių apie 8000 — 12.000, Jogaila apie 15.000. Priskaitant visus tarnus ir vežimininkus, lietuvių ir lenkų kariuomenėje galėjo būti apie 90.000 žmonių.

Ordinas kariuomenės surinko daug mažiau, bet ji buvo geriau apginkluota ir labiau išsimiklinusi kariauti. Norėdami sulaikyti pagalbą Ordinui iš vakarų Europos kraštų, Vytautas ir Jogaila išsiuntinėjo krikščionims kunigaikščiams raštus, kuriuose išdėstė skriaudas, Ordino padarytas Lietuvai ir Lenkijai, ir paaiškino, kodėl jiedu užtaria Žemaičius.

Mūšis prie Griunvaldo. Susijungusi Lietuvos ir Lenkijos kariuomenė įsiveržė į Prūsijos kraštą ir susitiko su Ordino

kariuomene tarp miestelių Griunvaldo ir Tannenbergo, kur liepos 15 d. 1410 metų įvyko garsus Griunvaldo mūšis, vienas iš didžiausiųjų viduriniais amžiais.

Lietuvių ir lenkų kariuomenė sustojo mišku ir krūmais apaugusioje vietoje. Ordino kariuomenė, nepratusi kovoti tarp medžių, nedrįso pirmoji pradėti mūšio. Jogaila irgi nesiskubino, laukdamas, kol visa geriausiai bus prirengta. Ordino vadovai nekantraudami pasiuntė pas Jogailą ir Vytautą du šauklius su dviem kalavijais, kviesdami greičiau pradėti mūšį. Vytautas ir Jogaila, išvedę aikštėn, sustatė savo pulkus. Lietuvių pulkams pirmiausiai reikėjo išlaikyti smarkiausią rinktinės Ordino kariuomenės užpuolimą. Po valandos smarkaus mūšio lietuviai ir totoriai, kaip paprastai darydavo mūšiuose, išsiblaškė, tuo patraukdami paskui save žymią Ordino kariuomenės dalį ir susilpnindami užpuolimą ant likusios kariuomenės. Vokiečių užpuolimą ilgai laikė Smolensko pulkai po komanda narsaus kunigaikščio Lengvenio, bet ir jie buvo benuveikiami. Ordino kariuomenė buvo jau bepralaužianti ir lenkų kariuomenę, Lenkijos vyriausioji vėliava buvo jau atitekusi vokiečiams. Tuomet Vytautas atvedė dar nedalyvavusius mūšyje Lietuvos pulkus, suskubo atvykti nauji lenkų pulkai, sugrįžo į mūšį lietuviai ir totoriai, kurie, kaip lengvai išsiblaškydavo, taip pat greitai susirinkdavo vėl kovon. Mūšis pasibaigė visišku Ordino kariuomenės sunaikinimu. Krito pats magistras ir beveik visa vyresnybė ir ricieriai. Lietuvių ir lenkų kariuomenė iki pat vakaro vijosi bėgančius. Taip Lietuvos ir Lenkijos sujungtos jėgos sutriuškino Griunvaldo laukuose Vokiečių Ordino galybę, kuri nuo to laiko niekuomet nebeatsigavo.

Ordinui nuveikti daugiausiai yra padaręs Vytautas, rūpestingai prisirengdamas į karą, tam tikromis sutartimis sulaikydamas nuo dalyvavimo tame kare Livonijos Ordino jėgas ir sumaniai vadovaudamas mūšyje prie Griunvaldo.

Torno taika. Per dvi dienas Lietuvos ir Lenkijos kariuomenė paliko mūšio vietoje, ilsėdamos, laidodamos užmuštuosius. Einant toliau, visas Prūsų kraštas geruoju pasidavė nu-

galėtojams. Beliko paimti Ordino sostinę Marienburgą. Bet tuo tarpu komturas Henrikas von Plauen suskubo į Marienburgo pilį surinkti bent kiek daugiau kariuomenės ir privežti maisto, todėl Jogaila su Vytautu, apgulę tą tvirtovę, neįstengė jos paimti. Atėjo ruduo, prasidėjo kariuomenėje badas ir ligos. Vytautas ir Mozūrijos kunigaikštis su savo praretinta kariuomene sugrįžo atgal. Jogaila, nepaėmęs Marienburgo, turėjo grįžti namo. 1411 metais padaryta taika Torno mieste. Žemaičių kraštas paliko Jogailos ir Vytauto valdžioje iki gyvos jų dviejų galvos. Ordinas turėjo užmokėti didelę kontribuciją, kaip išpirkimą už du suimtuosius kunigaikščius. Taigi, taikos sąlygos Ordinui buvo labai lengvos.

Galūtinė taika tarp Lietuvos ir Prūsų Ordino įvyko 1422 metais prie Melno ežero. Žemaičių kraštas ant visados pripažintas Lietuvai. Tuomet buvo nustatytos sienos Lietuvos su Prūsais ir Kuršu, tokios, kokios jos buvo iki paskutinio karo. Lietuva, perskirdama Prūsijos ir Livonijos Ordino žemes, atgavo priėjimą prie jūros; atkirsdama kelią iš Prūsijos, neleido Ordinui Kuršo apgyvendinti vokiečiais.

Katalikų tikėjimo įvedimas Žemaičiuose. Atgavęs Žemaičių kraštą, Vytautas pirmiausiai pasirūpino įvesti jame katalikų tikėjimą. Tam tikslui 1413 metais patsai aplankė drauge su Jogaila Žemaičius, ragindamas gyventojus krikštytis. Daugumas žemaičių jau tuomet priėmė katalikų tikėjimą. Tuo pačiu tikslu Vytautas atliko antrą žygį į Žemaičius 1416 metais, Varniuose pastatė katedros bažnyčią ir didesniuose miesteliuose parapijines bažnyčias. Žemaičiams vyskupiją įsteigė Konstancijos visuotinis susirinkimas, į kurį Vytautas pasiuntė kelias dešimtis žemaičių bajorų, neseniai priėmusių katalikų tikėjimą. Prašant tiems žemaičių atstovams, susirinkimas išleido į Žemaičius savo pasiuntinius, Lvovo arkivyskupą ir Vilniaus vyskupą. Juodu, atvykę į Žemaičius, pašventino Varniuose katedros bažnyčią, paskyrė Žemaičių vyskupą ir taip įsteigė Žemaičių vyskupiją (1417). Katalikų tikėjimas tvirtai prigijo Žemaičiuose. Kaip pirma žemaičiai labai buvo prisirišę

prie savo senoviškojo tikėjimo, taip paskum pamylėjo katalikų tikėjimą ir tvirtai jo visados laikėsi.

Horodlės unija. Vokiečių Ordino galybės sunaikinimas mūšyje prie Griunvaldo užtikrino Lietuvai ramų gyvenimą. Nuo to laiko joks priešininkas nebeužpuldinėjo Lietuvos žemių. Protarpis nuo mūšio prie Griunvaldo iki Vytautos mirties tai — žymaus Lietuvos galybės pakilimo laikas.

Reikėjo aiškiau nustatyti susivienijimo su Lenkija sąlygas. 1413 metais Jogaila ir Vytautas sušaukė Horodlės mieste Lenkijos ir Lietuvos diduomenės susivažiavimą padaryti naujai susivienijimo sutarčiai. Vilniškė unija buvo nustačiusi, kad, mirus Vytautui, visos Lietuvos žemės turi grįžti Jogailai ir jo įpėdiniams, Lenkijos karaliams. Horodlės unijos dokumentas aiškiai pripažįsta, kad ir po Vytauto mirties paliks, kaipo atskira valstybė, didžioji Lietuvos kunigaikštystė, tik sąjungoje su Lenkija. Didįjį Lietuvos kunigaikštį skiria Jogaila arba jo įpėdiniai, Lenkijos karaliai, tačiau susitarę su lenkų ir lietuvių didikais. Tais naujais apsirašymais bent kiek atitaisyta lietuvių naudai pirmojo susivienijimo sąlygos. Toliau Jogaila ir Vytautas Horodlėje duotuoju raštu praplatino palengvinimus, suteiktus lietuviams katalikams 1387 metais. Nutarta dar šaukti bendrus lietuvių ir lenkų seimus svarstyti bendriems abiejų valstybių reikalams. Vytauto išrinktiems Lietuvos bajorams lenkai bajorai suteikė savo herbų. Jie turėjo labiau suartinti vadovaujantį abejose valstybėse luomą — bajoriją.

Vytauto galybė. Užstojus ramesniam laikui, Vytautas rūpinosi geriau sutvarkyti didelę savo valstybę. Žmonėms šviesti statė bažnyčių. Palaikė amatus ir prekybą, darydamas tam tikslui sutarčių su Rygos ir kitais miestais.

Tvarkydamas viduojus krašto reikalus, Vytautas neišleido iš akių platesnės politikos reikalų, visa stengėsi sunaudoti Lietuvos pakėlimui. Mirus žmonai Jadvygai (1399 m.), Jogaila labiau pasidavė Vytauto įtakai ir jokio svarbesnio reikalo neatlikdavo, nepasitaręs pirma su Vytautu, kurį lenkai pripažino savo valstybės globėju. Jo įtaka siekė ir tolimesnius kraštus. Kitų karalysčių pasiuntiniai dažnai apsilankydavo Vil-

niuje arba Trakuose pas Vytautą su visokiais reikalais. Jis patsai dažnai susivažiuodavo su Vokiečių Ordino magistru, Romos ciesorium Zigmantu, Jogaila. Pskovas ir Novgorodas mokėjo Vytautui duoklę. Maskva vadino jį savo globėju, totoriai ieškojo jo pagalbos. Čechai kvietėsi jį sau karalium. Tolimosios Rusijos kunigaikščiai: Riazanio, Odojievo, Novosielsko lenkėsi prieš Vytauto galybę, pripažino jo valdžią, teikdami jam brangių dovanų auksu, sidabru, šilkais, brangiais kailiais. Tą Vytauto galybę palaikė daugybė kariuomenės, kurią drausmėje laikė Vytauto kalavijas ir jo protas.

Karūnacijos sumanymas. Lenkijos politikos vedėjai (nuo 1423 m.) su nepasitikėjimu ėmė žiūrėti į kylančią Vytauto galybę ir Lietuvos savaimingumą. Vytauto įtaka Lenkijoje krito, ir jis pasiryžo taip nustatyti Lietuvos santykius su Lenkija, kad nebūtų jokio abejojimo dėl Lietuvos savaimingumo. Tą savaimingumą reikšti turėjo karališkoji karūna, kurią Vytautas nutarė užsidėti.

Vytauto karūnavimosi sumanymas buvo viešai iškeltas Lucko suvažiavime (1429). Suvažiavimas buvo sušauktas apsvarstyti rytų Europos reikalams. Tokio iškilmingo suvažiavimo nebuvo dar matę tie kraštai. Dalyvavo jame Romos ciesorius, drauge Vengrijos ir Čechijos karalius Zigmantas, Jogaila su Vytautu, popiežiaus legatas, Konstantinopolio ciesoriaus ir Vokiečių Ordino pasiuntiniai, daug Rusijos ir Lietuvos kunigaikščių. Suvažiavimo šeimininkas Vytautas su tikrai karališku vaišingumu priėmė savo pilyje tiek aukštų svečių. Vytauto galybė pasirodė visame pilnume. Ciesorius Zigmantas iškėlė sumanymą suteikti Vytautui karališką karūną, kad pripažintų jo nuopelnus katalikų tikėjimą platinant. Sutiko tai ir su Vytauto noru. Karališka karūna tvirčiau būtų jungusi į vieną valstybę visas Lietuvai priklausiusias žemes. Jogaila, gero linkėdamas savo broliui, pradžioje irgi buvo sutikęs, kad Vytautas užsidėtų karališką karūną, bet buvusi drauge su Jogaila Lucke lenkų diduomenė griežtai tam pasipriešino, nes tai nesutinką su prižadėjimais Lietuvą sujungti su Lenkija. Toksai pasipriešinimas užgavo ir Vytauto, ir Lietuvos bajorų garbę. Lucko su-

važiavimas tuojau išsiskirstė. Vytautas, matydamas nebegalėsiąs geruoju dėl to dalyko susitarti su Jogaila ir lenkais, pasiryžo be lenkų sutikimo užsidėti karališkąją karūną. Lietuva visa palaikė Vytauto sumanymą, manydama, jog jų kraštas visados bus laisvas, ir, kaipo tos laisvės ženklo, lietuviai reikalavo savo didžiajam kunigaikščiui karališkos karūnos. Laukdamas pasipriešinimo iš lenkų pusės, Vytautas paėmė iš savo bajorų paklusnumo priesaiką, sustiprino savo kariuomenę. Buvo paskirta diena Vytauto karūnavimui, 8 rugsėjo 1430 metais. Suprašyti svečiai buvo jau suvažiavę. Zigmantas pasiuntė karūnas, bet lenkų kariuomenė pastojo kelią ciesoriaus pasiuntiniams, važiuojantiems su karūnomis, ir nepraleido jų Lietuvon. Karūnacija liko atidėta, bet Vytautui nebuvo lemta jos susilaukti. Netrukus (27 spalių) mirė, turėdamas apie 80 metų amžiaus. Prieš mirtį atidavė atvykusiam Jogailai Lietuvą. Vaikų nepaliko. Palaidotas savo statytoje katedros bažnyčioje Vilniuje.

Vytauto apibūdinimas. Vytautas buvo mažo ūgio, smulkaus moteriško veido ir labai judrus. Jungėsi jame karininko ir politiko savumai, Kęstučio drąsumas ir sumanumas su Algirdo mokėjimu slėpti savo planus. Kiekvieną darbą rūpinosi tuojau vykinti, pasipriešinimą užgniaužti pačioje pradžioje, tuo išvengdamas didesnių nelaimių. Valgyme ir gėrime buvo pripratęs valdytis, vyno nevartojo, pasitenkindamas tyru vandenim. Buvo labai darbštus. Vesdamas didelį ūkį savo dvaruose, žiūrėjo tvarkos, pasižymėjo taupumu. Svečių, ypač svetimtaučių, priėmime mėgo iškilmingumą ir jam nesigailėjo pinigų. Savo pavaldiniams griežtas, bet teisingas, laikė juos kietoje drausmėje.

Labai brangino kultūrą ir stengėsi savo krašte tuojau įvesti visa, ką naudingą kitur pamatydavo. Palaikė katalikų Bažnyčios veikimą, steigė vyskupijas, statė bažnyčias, vienuolynus.

Vytauto viešpatavimas tai — didžiausios Lietuvos galybės laikas ir vėlybesniais laikais statomas sektinu pavyzdžiu. Tas didžiausiasis politikas, kokį yra davusi lietuvių tauta, savo milžiniška energija iškovojo Lietuvai ilgam laikui garbingą pa-

dėtį tarp kaimyninių valstybių. Vytauto mokykloje išaugo lietuvių diduomenė, kuri paskui, dalyvaudama valdyme, stengėsi vesti savo kraštą Vytauto pramintais savarankiškumo keliais. Net svetimtaučiai pripažįsta, kad Vytautas buvo vienas iš žymiausių vyrų ne tik Lietuvos, bet ir viso pasaulio istorijoje.

Švitrigaila ir Zigmantas I.

Svitrigaila—didysis Lietuvos kunigaikštis. Vytautas mirdamas nepaliko sūnų. Jo jaunesnysis brolis Zigmantas jau tuo pačiu, kad buvo Vytauto brolis ir jo savarankiškas politikos šalininkas, maža tegalėjo turėti vilties, kad lenkai prileistų jį prie Lietuvos valdymo. Jogaila didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu paskyrė savo jaunį brolį Švitrigailą.

Pačiam Jogailai pirmajam reikėjo gailėtis tokio savo paskyrimo, dėl to, kad Švitrigaila tuojau susikirto su Jogaila ir lenkais. Naudodamiesi Vytauto mirtimi, lenkai užėmė Podoliją. Gavęs apie tai žinią, Švitrigaila labai įtūžo, reikalavo atiduot užimtąsias žemes ir sulaikė Jogailą Vilniuje, taip jog lenkai rengėsi eiti su kariuomene savo karaliaus vaduoti. Švitrigaila pagaliau paleido Jogailą, bet nuo atimtų žemių neatsisakė ir dėl jų pradėjo karą su lenkais. Pasisekimo tame kare Švitrigaila neturėjo ir susitaikino dvejiem metam, ketindamas per tą laiką geriau prisirengti. Ieškodamas talkininkų, vedė derybas su Vokiečių Ordinu ir ciesorium Zigmantu, jo prašė atsiųsti karališkąją karūną, Vytautui prižadėtąją.

Prieš lenkus stovėjo sunkus karas su Lietuva. Tik staigi Lietuvos valdovo permaina galėjo pašalinti to karo pavojų. Švitrigaila turėjo Lietuvoje daug priešininkų. Lenkų pakurstyti, lietuviai pakvietė į didžiuosius kunigaikščius Vytauto brolį Zigmantą, valdžiusį tuomet Starodubo kunigaikštystę. Zigmantas, atvykęs Lietuvon, netikėtai užpuolė Švitrigailą, sumušė jo kareivius ir užėmė Vilnių. Švitrigaila, netekęs valdžios Lietuvoje, išbėgo į Rusijos žemes.

Didysis Lietuvos kunigaikštis Zigmantas. Rusijos žemės palaikė iš Lietuvos išvarytąjį Švitrigailą. Zigmantui reikėjo jas atkariauti. Ir pačioje Lietuvoje Švitrigaila turėjo šalinin-

kų, todėl Zigmanto padėtis buvo labai sunki. Turėjo jisai šauktis lenkų pagalbos ir atnaujinti sunkiomis sąlygomis susivienijimo sutartį, pripažinti, kad valdžią gavęs Lietuvoje tik iki gyvos galvos, ir po mirties Lietuva turinti sugrįžti Lenkijos karaliui ir jo įpėdiniams.

Mūšis prie Šventosios. Švitrigaila tebeturėjo savo pusėje Rusijos žemes, todėl nenustojo vilties atgauti valdžią visoje Lietuvoje. Surinko jis didelę kariuomenę iš Rusijos žemių, padarė sutartį su Livonijos Ordinu. Su ta didele kariuomene įsiveržęs į Lietuvą, Švitrigaila mėgino dar kartą laimės kovoje su savo priešininku. Netoli Ukmergės Švitrigailos kariuomenė susitiko su Zigmanto kariuomene, surinkta iš Lietuvos. Jai buvo atėjęs pagalbon ir lenkų kariuomenės būrys. Zigmanto kariuomenė buvo daug mažesnė, bet geriau sutvarkyta, negu Švitrigailos. Mūšis įvyko 1435 m. (1 rugsėjo) prie Šventosios upės vietoje, pavadintoje Kova, slaviškai Pobojsku. Vadodavo ir pasižymėjo savo kariškais gabumais Zigmanto sūnus Mykolas. Švitrigailos kariuomenė buvo visiškai sumušta. Po to mūšio Polockas, Smolenskas, Vitebskas pasidavė Zigmantui, tik pietų Rusijoje Švitrigaila dar ilgai laikėsi, bet ilgainiui ir ji pripažino Zigmanto valdžią.

Kova Švitrigailos su Zigmantu buvo drauge susirėmimas Lietuvos kunigaikštystėje dviejų jos gyventojų dalių: rusų stačiatikių su lietuviais katalikais. Vytautui viešpataujant, lietuviai vadovavo Lietuvos kunigaikštystėje. Jie buvo svarbiausi Vytauto padėjėjai, daugiausiai jų darbais kilo ir tvirtėjo Lietuvos valstybė. Prie Švitrigailos rusai stačiatikiai, kuriais labiausiai rėmėsi tas kunigaikštis, mėgino paveržti iš lietuvių pirmąją vietą Lietuvos kunigaikštystėje. Zigmanto laimėjimas mūšyje prie Šventosios vėl atidavė lietuviams katalikams vadovavimą didžioje Lietuvos kunigaikštystėje. Be to dar, mūšyje prie Šventosios liko sunaikinta Livonijos Ordino galybė taip pat, kaip mūšyje prie Griunvaldo sutriuškinta Prūsijos Ordino galybė. Abu tuodu Ordinai nustojo būti pavojingi Lietuvai.

Zigmanto viduojė politika. Jo mirtis. Zigmantas buvo labai smarkaus būdo. Jo skaudumas elgimesi su savo prie-

šininkais atrodė liguistas: liepė paskandinti arba galvas nukapoti pasiuntiniams, atvykusiems nuo Švitrigailos, vitebskiečių ir polockiečių. Nemėgo jisai diduomenės, labiausiai kunigaikščių iš Algirdo giminės, tarp kurių Švitrigaila turėjo daug savo šalininkų. Ne vienas žymesniųjų Lietuvos ponų liko Zigmanto nužudytas (Rumbautas, Jaunis), jų turtai būdavo atimami į kunigaikščio iždą.

Zigmantas, spausdamas diduomenę, palaikė žemesniuosius luomus, ieškojo paramos vidutiniuose bajoruose ir net nebajoruose, savo valdininkais darė kartais ne bajorus. Anais laikais, kada bajorai savinosi sau visas teises, toks kunigaikščio elgimasis buvo nepaprastas daiktas, atrodė lyg bajorų niekinimas.

Savo žiaurumu Zigmantas sukėlė prieš save didikų neapykantą. Visa galybė buvo diduomenės rankose, ir ji susitarė nužudyti Zigmantą. Priklausydama prie Zigmanto dvaro, ji lengvai įvedė savo pagelbininkų į Trakų pilį, kur gyveno Zigmantas, ir užpuolę jį jo paties rūmuose, nužudė (Verbų sekmadienį 1440 metais). Zigmanto kūnas iškilmingai palaidotas Vilniaus katedroje greta Vytauto.

Jogailos apibūdinimas. 1434 m. pabaigė ilgą savo amžių (84 m.) vyriausiasis Lietuvos kunigaikštis Jogaila. Svarbiausias jo nuopelnas tai — įvedimas Lietuvoje katalikų tikėjimo ir prijungimas lietuvių tautos prie vakarų Europos kultūros. Krikščionystės įtaka pataisė ir paties Jogailos būdą. Ilgainiui nebematyti jame to vylingumo, kurs ne kartą pasireiškė Jogailoj jaunystėje, kovojant dėl valdžios Lietuvoje. Tapęs krikščionimi, pasižymėjo maldingumu, palaikė katalikų Bažnyčios veikimą.

Laikas išdildė nepasitikėjimą Vytautu, atsiradusį dėl ilgos kovos su juo. Atidavęs šiam valdžią Lietuvoje, Jogaila visai su juo susitaikino ir kiekviename svarbesniame Lietuvos ir Lenkijos valstybių reikale su juo tarėsi, savo galybe stiprindamas Vytauto veikimą. Be Jogailos padėjimo nebūtų buvę Griunvaldo ir kitų žymių Lietuvos laimėjimų. Svetur gyvendamas, ilgėjosi gimtosios Lietuvos ir kasmet atvažiuodavo pamedžioti jos giriose.

Kazimieras (1440—1494).

Kazimieras didysis Lietuvos kunigaikštis. Jogaila paliko du sūnus: Vladislovą ir Kazimierą. Mirus Jogailai, Lenkijos karalium buvo pripažintas Vladislovas. Lietuvoje po Zigmanto nužudymo Lietuvos ponai nutarė rinkti didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu Kazimierą ir pasiskubino parkviesti jį Lietuvon. Lenkai, išleisdami Kazimierą Lietuvon, turėjo kitokius planus. Jie laikė Lietuvą Lenkijos karalystės dalimi ir norėjo, kad Kazimieras, kaipo Lenkijos karaliaus vietininkas tiktai, valdytų Lietuvą. Tam tikslui jaunučiui 13 metų Kazimierui, važiuojančiam Lietuvon, davė du lenkus senatorius, kurie Kazimiero vardu turėjo valdyti Lietuvą. Su tokiu sumanymu jokiu būdu negalėjo sutikti lietuviai didikai, aukštai statiusieji savo krašto savaimingumą ir patys norėjusieji paimti savo rankosna Lietuvos valdymą. Susirinkę į Vilnių Kazimiero sutikti, jie paskelbė Kazimierą didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu. Kazimiero palydovai lenkai, nebeturėdami ko Lietuvoje beveikti, sugrįžo namo.

Kazimieras visa širdimi pamilo savo tėviškę Lietuvą, greitai išmoko lietuviškos kalbos ir užsiėmė Lietuvos reikalais. Galingi Kazimiero šalininkai, Lietuvos didikai, sugebėjo tvirtai pastatyti savo kunigaikščio valdžią. Lietuva ginklu atkovojo Palenkės žemę, kurią prie Vytauto buvo užvaldę Mozūrijos kunigaikščiai. Vokiečių Ordinas atnaujino su Lietuva sutartį. Kazimiero užtarimo ieškojo Novgorodo ir Pskovo respublikos. Krymo totorių pasiuntiniai, atvykę Lietuvon, prašė Kazimierą, kad duotų jiems į carus pirmiau pabėgusį Lietuvon Hadži Girają. Ir kunigaikštis Radvilas palydėjo jį Kryman ir pasodino totorių ciesorių soste. Hadži-Girai visą savo amžių paliko dėkingas Kazimierui ir ištikimas Lietuvai. Prie Kazimiero Lietuva vėl susilaukė senosios galybės, kuri nuo Vytauto mirties buvo pašlijusi. Tiktai Lenkijos senatas nenorėjo pripažinti Kazimiero didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu.

Santykiai su lenkais. 1444 metais kovoje su turkais žuvo Lenkijos karalius Vladislovas. Lenkams reikėjo rinktis nau-

ją karalių. Kad neiširtų unija su Lietuva, lenkai noromis nenoromis turėjo kviestis į karalius tą patį Kazimierą, kurio lig šiol nenorėjo pripažinti didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu. Kazimieras nesiskubino priimti teikiamos jam Lenkijos karūnos. Buvo tam svarbių priežasčių. Senomis sąlygomis jungtis su Lenkija lietuviai nenorėjo. O be lietuvių sutikimo Kazimieras negalėjo priimti Lenkijos karūnos, dėl to kad tuomet būtų netekęs Lietuvos. Zigmanto sūnus Mykolas, kurs tuomet dar tebebuvo gyvas, tykojo tik patogios valandos paveržti Lietuvos sostą. Taigi, Kazimieras turėjo laukti, kad lietuviai susitartų su lenkais dėl susivienijimo sąlygų. O susitarimas buvo beveik negalimas. Lietuviai tesutiko vienytis su Lenkija kaip atskira valstybė su tokia pat atskira valstybe po vieno valdovo valdžia, reikalavo būtinai sugrąžinti Lietuvai Podoliją ir Volyniją. O lenkai laikėsi senųjų susivienijimo sąlygų, norėjo stačiai prijungti Lietuvą prie Lenkijos, nenorėjo atsižadėti derlingų Podolijos ir Volynijos kraštų. Iš kitos pusės, atsisakyti nuo Kazimiero rinkimo lenkams reiškė tą patį, ką atsisakyti nuo tos galybės, kurią jiems davė susivienijimas su Lietuva. Be Lietuvos Lenkija vėl būtų tapusi nedidele valstybe, kaip pirma buvo. Dėl tų priežasčių derybos ėjo labai sunkiai ir truko ilgai. Pagalios Kazimieras, matydamas, kad lietuviai negalės susitarti su lenkais, priėmė Lenkijos karūną be jokių nustatytų susivienijimo sąlygų.

Lietuviai patenkinti buvo Kazimieru, kol turėjo jį savo tarpe. Išvažiavęs Lenkijon, jisai galėjo persimainyti, patekti kitų žmonių įtakon. Todėl, išleisdami jį Lenkijon, paėmė iš jo po priesaika (1447) pažadus, kuriais būtų apsaugotos Lietuvos teisės. Kazimieras davė tokius pažadus: 1) Lietuvos bajorams ir miestams pripažįstamos tokios pat laisvės, kokias turi Lenkijos bajorai ir miestai; 2) į aukštesnes bažnytines vietas teskirti Lietuvos kunigaikštystės pavaldinius ir tik, jei tarp jų tinkamų nebūtų, — iš kitos tautos; 3) dvasiškijai, bajorams ir miestams prižadėjo nieko nebausti be teismo nutarimo; 4) bajorų žmones paleidžia nuo daugelio mokesčių ir darbų, kunigaikščiui atliekamų; 5) didysis kunigaikštis atsisako nuo teisės

teisti ponų pavaldinius; 6) didysis kunigaikštis neturi primti į savo dvarus ponų ir miestų valstiečių; 7) prižadėjo Lietuvos teisių nesiaurinti, išlaikyti jas tokias, kokios jos buvo prie Vytauto, ir praplatinti jas: prižadėjo žemių, miestų ir urėdų Lietuvoje nedavinėti svetimiems, bet tiktai Lietuvos kunigaikštystės pavaldiniams. Taigi, tuo Kazimiero raštu duota Lietuvai svarbių priežadų, pabrėžiamas Lietuvos savaimingumas, stengiamasi apsaugoti Lietuvą nuo lenkų įtakos, bet, iš kitos pusės, žymiai sumažinama didžiojo kunigaikščio valdžia, o padidinamos ponų teisės, siaurinamos valstiečių teisės.

Karas su Vokiečių Ordinu. Kaip Lenkų karalius, Kazimieras kariavo su Vokiečių Ordinu, kvietė ir lietuvius padėti tame kare, pažadėdamas už tai Lietuvai dalį Ordino žemių, prieinančių prie Žemaičių. Bet lietuviai, nesutikdami su lenkais, atsisakė. Karas pasibaigė Torno taika (1466). Lenkija atėmė iš Ordino Varmiją, Kulmiją, Pamarį. Vokiečių Ordinas pripažino Lenkų karaliaus valdžią, ir kiekvienas naujas magistras turėjo padaryti Lenkijai paklusnumo priesaiką.

Kova su Maskva. Po karo su Prūsijos Ordinu, Kazimieras įsipainiojo į ilgą kovą dėl Čechijos sosto, kurį norėjo įgyti savo sūnui Vladislovui. Kazimierui tikrai pavyko pasodinti jį Čechijos soste, o paskum ir vengrai išrinko Vladislovą savo karalium. Bet Kazimiero smelkimasis į Čechų ir Vengrų kraštus sukėlė prieš jį Habsburgų giminę, viešpatavusią Austrijoje, ir kitus anų kraštų valdovus. Jie stengėsi sustabdyti per didelį Jogailos giminės įsigalėjimą. Kada Kazimieras taip buvo užimtas tolimų kraštų reikalais, Lietuvai kilo didelis pavojus iš Maskvos pusės. Maskvos kunigaikštis Jonas III pradėjo gudriai apgalvotą, ištvermingai vedamą kovą prieš Lietuvą dėl rusų žemių, buvusių Lietuvos valdžioje. Jonas III jungėsi su visais Kazimiero priešininkais. Lietuvai reikėjo visas jėgas įtempti, kad išsilaikytų toje kovoje. Tuo tarpu Kazimieras, užsiėmęs Lenkijos, Čechijos, Vengrijos reikalais, Lietuvos reikalais rūpintis palikdavo daugiausiai ponų tarybai, kuri negalėjo atstoti didžiojo kunigaikščio. Lietuvos reikalai šaukėsi geresnio aprūpinimo. Bet veltui Lietuvos ponų taryba kartkartėmis prašė Kazimierą,

kad, arba patsai apsigyventų Lietuvoje ir jos reikalus vestų, arba Lietuvą valdyti atiduotų kuriam savo sūnui arba kam kitam. Kazimieras protarpiais apsilankydavo Lietuvoje, bet Lietuvą valdyti kitam kam pavesti griežtai atsisakė, imdamas ant savęs per sunkią naštą valdyti abi valstybes, ko nedrįso daryti nė Jogaila.

Tuo tarpu Jonas III prijungė prie Maskvos Novgorodo respubliką, buvusią Lietuvos įtakoje (1479), užėmė (1485) Tvero kunigaikštiją, buvusią sąjungoje su Lietuva, nusikratė totorių jungu (1480). Totorių imperija pasidalino, nuo Užvolgio totorių atskilo Krymo orda. Jos chanas, susijungęs su Maskvos didžiuoju kunigaikščiu, nuolat ėmė užpuldinėti ir naikinti Lietuvos kraštus. Pačioje Lietuvoje Jonas III kurstė prieš Kazimierą mažesniuosius Lietuvos valdžioje esančius kunigaikščius. Kai kurie Maskvos pasienio kunigaikščiai atsitraukė nuo Lietuvos ir pasidavė Maskvai. Tiesa, nuostoliai Lietuvai dėl to buvo nedideli, tų kunigaikščių žemės buvo apytuščios, jų Kazimieras ir nebrangino. Tačiau tasai Lietuvos sienų pralaužimas ties Maskva buvo tuo pavojingas, kad klibino pasitikėjimą Lietuvos valdžia ir kituose Rusijos kraštuose, lig šiol tebeklausančiuose Lietuvos. Kazimieras nedrįso su visa savo galybe stoti į kovą su įsigalėjusia Maskva, ieškojo būtinai taikos, siuntinėjo pasiuntinius derėtis, ir, kada Kazimieras mirė, neišvengiamas karas su visa savo sunkenybe turėjo gulti ant Kazimiero įpėdinio.

Lietuva prie Kazimiero. Kazimieras valdė Lietuvą 52 metus, Lenkijos karalium buvo 45 metus. Ilgas jo viešpatavimas davė Lietuvai taiką ir ramų gyvenimą. Per visą tą laiką jokie priešininkai neužpuldinėjo Lietuvos. Mokslas, amatai, prekyba kilo Lietuvoje, gyventojų skaičius didėjo. Nors prie Kazimiero Lietuva nebuvo taip galinga kariuomene ir pinigais, kaip prie Vytauto, bet gyveno ramiau ir laimingiau. Valstybės valdyme Kazimieras stengėsi sustiprinti savo valdžią, todėl baigė naikinti atskiras kunigaikštystes, kurios dar buvo likusios Lietuvoje. Kijeve ir kitur nebeskyrė kunigaikščių, bet statė savo vietininkus. Savo valdžiai sustiprinti išgavo iš popiežiaus teisę pasirinkti vyskupus ir kitus aukštuosius dvasiškius. Rūpnosi už-

laikyti Lietuvos kunigaikštystėje lygumą tarp lietuvių ir rusų, nei vieniems nei kitiems neduodamas aiškiai pirmos vietos. Norėdamas tvirtesnio Lietuvos susivienijimo su Lenkija, lig pat savo mirties nesutiko duoti Lietuvai atskiro didžiojo kunigaikščio. Buvo labai darbštus. Mirė Trakuose (1492) 65 metų amžiaus. Turėjo didelę giminę. Keturi jo sūnūs tapo karaliais, penktasis kardinolu. Naujos nepaprastos garbės pridavė Kazimiero giminei jo sūnus Kazimieras, pagarsėjęs dievobaimingumu ir pripažintas šventuoju (mirė 1484).

Aleksandras (1492—1506).

Kazimiero įpėdiniai. Kazimiero sūnus Aleksandras, palaidojęs Krakove savo tėvą, skubinai sugrįžo Vilniun. Lietuviai, nelaukdami susitarimo su lenkais, didžiuoju savo kunigaikščiu paskelbė Aleksandrą.

Paimdamas Lietuvos valdymą, Aleksandras žymiai praplatino bajorų laisves. Pasiuntinius į svetimas valstybes, prie kurių priskaityta ir Lenkija, prižadėjo tesiuntinėti su ponų tarybos žinia. Taip pat prižadėjo su tos pačios tarybos žinia tedalyti vietas valstybėje ir žemių valdymą, teleisti įplaukiančius į iždą mokesčius, kaip bus tarybos nutariama. Prižadėjo nebajorams (prastiems žmonėms) neduoti valdžios ant bajorų, bet visą bajoriją laikyti prideramoje pagarboje. Vadinas, tuo raštu vėl žymiai sumažinta didžiojo kunigaikščio valdžia, praplatintos bajorų teisės ir susiaurintos nebajorų.

Lenkams sušaukus savo seimą karaliui rinkti, atvykusieji į jį Lietuvos pasiuntiniai pranešė, kad Lietuva jau išsirinko sau didįjį kunigaikštį. Todėl ir lenkai, nebesiklausdami lietuvių, sau karalium išrinko Aleksandro brolį Joną Albertą.

Karas su Maskva. Aleksandras neturėjo savo tėvo darbštumo ir valios tvirtumo, todėl ir valstybę valdyti jam daug mažiau tevyko. Maskvos didysis kunigaikštis Jonas III, pajutęs, kad Lietuvos valdymas pateko į silpnas rankas, pradėjo nuo Lietuvos grobstyti vieną žemę po kitos. Aleksandras, vengdamas karo, siuntinėjo kartkartėmis pasiuntinius į Maskvą, ieš-

kojo susiderinimo. Pagalios po ilgų derybų įvyko Aleksandro taip karštai trokštama tariamoji amžinoji taika. Aleksandras pripažino Maskvai Novgorodą, Pskovą ir kitas žemes, seniau jau Maskvos užimtas. Tam susitarimui patvirtinti Aleksandras vedė moterį Jono III dukterį Eleną.

Bet labai apsiriko Aleksandras, tikėdamasis nuolaidumu galėsiąs įgyti taiką su Maskva. Jonas III, išleisdamas savo dukterį į Vilnių, įsakė jai tvirtai laikytis stačiatikių tikėjimo, nevaikščioti į katalikų bažnyčias, davė jai savo patarėjų, kad sergėtų Eleną ir praneštų apie visa, kas darosi Vilniuje. Iš Maskvos atvykusieji Elenos dvasiškiai, gyvendami prie jos dvaro, ilgainiui gaudavo vyskupų ir kitas aukštas vietas rusų cerkvėje Lietuvoje. Jie kurstė rusus stačiatikius prieš katalikus. Jonas III skelbė, kad rusai Lietuvoje esą persekiojami dėl tikėjimo ir, juos gindamas, jis vedąs karą, kurs 1500 metais vėl kilo tarp Maskvos ir Lietuvos.

Lietuva buvo visai neprisirengusi į karą, neturėjo užtektinai nei kariuomenės, nei pinigų. Aleksandras pasitikėjo tik savo talkininkais, Livonijos magistru Pletenbergu ir Kipčako ordos chanu Šach-Achmetu, su kuriais buvo padaręs sutartį išvien kariauti. Bet ir tos sutarties neištesėjo, nepasiuntė javo talkininkams pagalbon sutartos kariuomenės. Lietuvos kariuomenės vadovas rusas Konstantinas, Ostrogo kunigaikštis, su nedideliu kariuomenės būriu negalėjo išsilaikyti prieš daug didesnes Rusijos jėgas ir sumuštas pateko nelaisvėn. Šach-Achmeto kariuomenė, negaudama pagalbos iš Aleksandro, badą kentėjo nuplėštame krašte ir pagalios buvo sunaikinta Krymo totorių. Patsai Šach-Achmetas pabėgo į Kijevą, Aleksandras įsakė jį suimti ir nuvesti į Vilnių. Aleksandras pradėjo tarybas su Šach-Achmeto priešininku, Krymo chanu, sulaikė Šach-Achmetą nelaisvėje ir taip nedėkingumu atsimokėjo jam už pagalbą. Lietuvos kariuomenė buvo antrą kartą sumušta, Maskva tačiau negalėjo nei Smolensko paimti, nei Kijevo pasiekti, nors tas senoviškas Rusijos miestas buvo tikslas visų Jono III pastangų. Karas Maskvai labai brangiai atsėjo, o pelno nedaug tedavė, ir Jonas III sutiko derėtis dėl taikos. Bet, kadangi jo reikalavimai buvo

dideli, tai tikros taikos padaryti negalėjo, susitaikinta tik šešeriems metams. Maskvos valdžioje paliko dideli Lietuvos žemių plotai apie Desną upę su Černigovo, Homelio, Novgorod - Sieversko, Starodubo, Briansko ir kitais miestas.

Santykiai su lenkais. Lietuva 1499 metais atnaujino vienijimosi su Lenkija sutartį, pataisydama Horodlės unijos apsirašymus taip, kad būtų juose pažymėta visiška lygybė Lietuvos ir Lenkijos vienijimosi sąlygose. 1501 metais renkant Aleksandrą Lenkijos karalium, Lietuvos atstovai sutiko padaryti artimensį susivienijimą su Lenkija. Sutarta buvo, kad lenkai ir lietuviai turi rinkti bendrą valdovą, kurs būtų drauge ir Lenkijos karalium, ir didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu. Atskiro Lietuvos kunigaikščio rinkimo nebeturėjo būti. Bet ta sutartis nebuvo Lietuvos ponų tarybos patvirtinta.

Totorių užpuolimas. 1506 metais Lietuvą labai sunaikino smarkus totorių užpuolimas. Buvo jie atėję iki Naugarduko ir Lydos, bet prie Klecko Lietuvos kariuomenė, Glinskio vedama, sumušė totorius. Aleksandras nebegalėjo pasidžiaugti tuo Lietuvos laimėjimu, gulėjo jau be žado ir netrukus mirė. Vienintelis Lenkijos karalius, palaidotas Vilniuje.

Aleksandro viešpatavimas buvo Lietuvai nelaimingas. Prie jo Lietuva neteko didelių žemės plotų. Priešininkai dažnai įsiverždavo į Lietuvos kunigaikštystę, daug gyventojų išvedė nelaisvėn, daug turto sunaikino. Per didelį savo dosnumą Aleksandras išaikvojo valstybės turtą, pagalios pats nupliko. Valstybės valdyme labiau palaikė rusų pusę, jiems pavesdamas aukštąsias vietas. Ypač išaukštino Glinskį, per daug juo pasitikėdamas, kuo labai buvo nepatenkinti lietuviai. Dėl to kilo didelių nesutikimų tarp Lietuvos diduomenės. Iš visų Kazimiero sūnų Aleksandras mažiausiai turėjo gabumų. Savo įpėdiniui paliko sunkų uždavinį taisyti iširusį valstybės ūkį.

Zigmantas Senasis (1506—1548).

Zigmantas didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu. Aleksandras per didelę valdžią buvo davęs surusėjusiam kunigaikš-

čiui Mykolui Glinskiui. Lietuviai didikai nekentė jo, todėl, susirgus Aleksandrui, kvietė greičiau atvykti Vilniun Aleksandro brolį Zigmantą, kurs tuomet valdė kai kurias Silezijos žemes. Zigmantas, atvykęs Vilniun, rado savo brolį nebegyvą. Lietuvos didikai, nieko nebelaukdami, tuojau išrinko Zigmantą didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu. Netrukus ir lenkai pripažino Zigmantą savo karalium. Zigmantas turėjo tuomet apie 40 metų, taigi buvo pačiame tvirtume.

Glinskio maištas. Glinskis pradžioje mėgino gerintis Zigmantui, bet šis Glinskiu nepasitikėjo, nors iš karto to aiškiai ir neparodė. Glinskis valdė Lietuvoje didelius žemės plotus, turėjo daug savo šalininkų, laikė savo kariuomenę, todėl, jo privengdamas, Zigmantas elgėsi atsargiai, laukdamas, kada galima bus nusikratyti Glinskiu be didelių sumaiščių. Glinskis, supratęs nebeįgysiąs naujo valdovo pasitikėjimo ir nebegalėsiąs, kaip seniau, turėti įtakos Lietuvoje, bijodamas savo priešininkų keršto, pasiryžo pasiduoti Maskvos kunigaikščiui Vasyliui III. Taigi, surinkęs savo kariuomenę, mėgino užimti Minsko, Slucko tvirtoves, bet tai jam nepavyko. Lietuvos kariuomenė visur atmušė Glinskio užpuolimus. Tuomet, išžudęs daug savo priešininkų, suėmęs savo turtus, drauge su dviem savo broliais ir kitais šalininkais išsikraustė į Maskvą.

Karas su Maskva. Karo su Maskva negalėjo išvengti Aleksandras visu savo nuolaidumu, dargi būdamas Maskvos kunigaikščio svainiu. Juo labiau negalėjo jo išvengti Zigmantas. Karas prasidėjo dar prieš Glinskio išsidanginimą į Maskvą (1507). Karišką nuotaiką Maskvoje palaikė persimetimas jos pusėn tokio apsukraus kurstytojo, kaip Glinskis, kurs žinojo visas silpnąsias Lietuvos puses. Bet Lietuvos padėtis prie Zigmanto tuo buvo geresnė, kad valdžia buvo rankose rūpestingo ir sumanaus kunigaikščio. Lietuvos ūkis buvo daug geriau vedamas, ižde daugiau buvo pinigų, negu prie Aleksandro. Lietuvos kariuomenė prie Oršos (1508) išblaškė Maskvos kariuomenę. Daugelis Glinskio šalininkų sugrįžo prie Zigmanto. Kare nei viena, nei kita pusė didelio pasisekimo neturėjo. Vasylius III susitai-

kino su Zigmantu (1509), sugrąžindamas tas Lietuvos žemes, kurias buvo užėmęs po Aleksandro mirties. Glinskis paliko Maskvoje. Jo visus dvarus Zigmantas atėmė iždan.

Ta santaika neturėjo ilgos tvermės. Glinskio kurstomas, Maskvos kunigaikštis vėl pradėjo karą (1514) ir su didele kariuomene apgulė Smolenską. Glinskis, kaipo visur buvęs žmogus, prisamdė Vokietijoje artileristų, numanančių griauti tvirtovių sienas. Tarp pačių Smolensko gyventojų sudaryta Maskvos šalininkų partija. Ji ėmė reikalauti pasidavimo. Tvirtovė būtų galėjusi dar ilgai laikytis, bet, Zigmantui neateinant pagalbon, komendantas pasiskubino pasiduoti Maskvai. Užtat Lietuvos kariuomenė dar kartą sumušė Maskvos kariuomenę prie Oršos (1514). Maskvos pusėje buvo apie 80 000 kareivių, Lietuvos pusėje tiktai 25 000. Bet Lietuvos kariuomenė atsvėrė savo mitrumu ir prityrusio savo vadovo, sugrįžusio iš Maskvos nelaisvės kunigaikščio Konstantino Ostrogiškio, sumaningumu. Tasai antras Maskvos pralaimėjimas prie Oršos parodė Maskvai, kad ji atviroje kovoje negali išsilaikyti prieš Lietuvą. Maskvos kariuomenė kiek galėdama vengė mūšio lauke, gindamasi tiktai už tvirtovių sienų. Bet ir Lietuvoje nebuvo tvirtos kariškos nuotaikos. Bajorija, pripratusi ilgą laiką ramiai gyventi, nebenorėjo karo. Todėl Lietuvą iš savo laimėjimo neturėjo tos naudos, kurią būtų galėjusi turėti, jei būtų išvedusi karą iki galo, ir susitaikė su Maskva (1522). Svarbiausioji Lietuvos tvirtovė Smolenskas paliko Maskvos valdžioje. Vasylius III išvedė Rusijos gilumon daug senųjų Smolensko gyventojų, jų vieton pargabeno naujų iš Maskvos žemių. Nuo to laiko kitą kartą labai turtinga Smolensko prekyba krito.

Glinskis, matydamas nebegausiąs iš Vasyliaus nei Smolensko, nei Kijevo, kurio atimti iš Lietuvos nepavyko, bandė susitaikinti su Zigmantu, bet jo derybos su Lietuva buvo Maskvoje susektos. Glinskį uždarė kalėjime. Mirus Vosyliui III, Glinskis buvo vėl beiškyląs, bet nuolatinėmis savo suktybėmis užsitraukė Maskvos valdytojos Elenos rūstybę, vėl pateko kalėjiman, kur išlupo jam akis. Netrukus pabaigė triukšmingą savo gyvenimą didžiausiame varge.

Vokiečių Ordino žlugimas. Su Maska prieš Lietuvą jungėsi Vokiečių Ordinas, bet jo dienos buvo jau suskaitytos. Galingas kitą kartą Ordinas priėjo prie visiško iširimo. Ricieriai stengėsi palaikyti savo valdžią, rinkdami didžiaisiais magistrais žymesniuosius Vokietijos kunigaikščius. Paskutinis didysis magistras buvo Albertas iš Hohencolernų giminės. Vokietijoj tuomet plėtėsi protestantų tikėjimas, Liuterio skelbiamas. Albertas, paklausęs Liuterio patarimo, nutarė sekti kitų Vokietijos kunigaikščių pėdomis, atsižadėjo katalikų tikėjimo, priėmė Liuterio mokslą (1525) ir pasiskelbė pasauliniu Prūsijos krašto kunigaikščiu. Daugumas ricierių kryžiuočių pasekė savo magistro pėdomis. Lenkija pripažino tas permainas. Pirmasis Prūsijos kunigaikštis Krakove iškilmingai pripažino Lenkijos valdžią, atlikdamas prieš karalių Zigmantą tam tikrą apeigą.

Naujas karas su Maskva. Taika su Maskva baigėsi 1533 metais. Tais pačiais metais, besirengdamas į karą, mirė Maskvos didysis kunigaikštis Vasylius III, palikdamas valstybę trijų metų sūnui Jonui IV. Maskvoje prasidėjo bajorų tarpe kova dėl valdžios. Lietuviai manė atėjus gerai progai atsiimti iš Maskvos Smolenską ir pradėjo karą (1534). Bet pasirodė, kad žinios apie sumaiščius Maskvoje, kuriais lietuviai labai pasitikėjo, buvo labai perdėtos. Lietuviai didelio pasisekimo kare neturėjo. Zigmantas pamatė, kad su savo kariuomene, surinkta nuo arklo ir vėl tuojau grįžtančia namo, daug negalės padaryti, ir nutarė pasigaminti daugiau samdytos kariuomenės. Bet nebuvo pinigų tvirtovėms atstatyti, pasamdytoji kariuomenė, nebegaudama algos, išsiskirstė, ir užkariautieji miestai vėl atiteko Maskvai. Trūkstant pinigų toliau karui vesti, Zigmantas pradėjo tarybas dėl taikos. Kadangi Lietuva nenorėjo atsisakyti nuo Smolensko, tikroji taika neįvyko, padaryta tiktai pertrauka septyneriems metams. Homelis paliko Lietuvos valdžioje.

Zigmanto būdas. Mirė Zigmantas II 1548 metais, turėdamas amžiaus 81 metus. Lietuvą valdė 41 metus. Buvo aukšto ūgio ir labai tvirtas, galėjęs pasagą perlaužti ir virvę nutraukti. Valgyme ir gėrime labai susilaikydavo. Buvo pripratęs nuo jaunystės prie darbo ir vargo. Turėjo gerą atmintį

ir šviesų protą, laikomas išmintingiausiu iš visos Jogailos giminės. Kalbėdavo maža, visa gerai apsvarstydamas. Mokėjo gerai vesti ūkį, taupyti turtą, bet nesigailėjo jo, kada reikėjo apdovanoti ką už nuopelnus arba apmokėti kareivius. Teisingumu įgijo pavaldinių meilę, ir tuo labai skyrėsi nuo kitų ano laiko valdovų. Atsižadėjo Vengrijos ir Čechijos karūnų, trokšdamas tiktai savo kraštui laimės. Netrūko jam gilesnio politikos dalykų sumanymo, bet trūko tvirtos valios jiems įvykinti. Mylėdamas taiką, ieškojo ramumo, vengė karo su kaimynais. Dėl to paties ramumo atsižadėjo gražiausių sumanymų įvesti geresnę tvarką valstybės valdyme, dėl to kad jiems priešinosi Lenkijoje savo naudos teieškanti bajorija. Ta pati tvarka iš Lenkijos prie Zigmanto labiau ėmė skverbtis Lietuvon. Savo išmintingumu ir rūpestingumu Zigmantas apsaugojo valdomus kraštus nuo sumišimų, kurie tuomet buvo aplankę kitus kraštus, labiausiai plečiantis naujam protestantų mokslui.

Bajorijos įsigalėjimas.

Didžiojo kunigaikščio valdžia. Lietuvos valstybė augo, stiprėjo nuolatiniuose karuose. Didžiuoju kunigaikščiu tapdavo tas iš viešpataujančios giminės, kurs turėdavo daugiau drąsos ir kitų gabumų karui vesti, savo kraštui ginti. Jis įgydavo didelę valdžią, tokią, kokią karo laiku turi kariuomenės vadovai.

Svarbesniuose atsitikimuose jis tardavosi su savo pagelbininkais. Tais pagelbininkais prie Gedimino ir jo įpėdinių buvo giminiečiai kunigaikščiai, kurie būdavo drauge užkariautųjų kraštų valdytojais. Jų įtaka, žymi net prie veiklių kunigaikščių, dar labiau pakildavo, jei dėl valdžios Lietuvoje kovodavo du ar daugiau kandidatų.

Vytautas įgijo valdžią Lietuvoje daugiausiai padedant mažesniesiems kunigaikščiams ir ponams. Todėl prie Vytauto iškilo reikšmė tų jų padėjėjų, didžiųjų ponų. Visuose svarbesniuose atsitikimuose Vytautas klausdavosi jų nuomonės. Jie

dėdavo savo parašus prie svarbesniųjų sutarčių. Prie didžiojo kunigaikščio susidarė lyg koki valstybės taryba arba senatas. Tų patarėjų teisės, jų skaičius nebuvo aiškiai nustatyta. Ką kviesti į tarybas, pareidavo nuo didžiojo kunigaikščio valios, betgi tų patarėjų balsas jau prie Vytauto daug reiškė.

Ponų Taryba. Diduomenės reikšmė dar labiau pakilo prie Vytauto įpėdinių, kada dėl valdžios kovojo Švitrigaila ir Zigmantas. Pradedant nuo Kazimiero, ponai ima rinkti didįjį kunigaikštį ir įgyja dar didesnės valdžios valstybės valdyme. Kazimiero viešpatavimo pradžioje didikų valdžia pakilo dėl to, kad Kazimieras buvo nepilnametis. Paskui Kazimieras, gyvendamas Lenkijoje, irgi žymią dalį valdžios Lietuvoje turėjo pavesti didikams. Vilniuje susidarė nuolatinė didžiųjų ponų taryba; jie, nėsant Lietuvoje didžiojo kunigaikščio, atlikdavo visus valstybės reikalus.

Prie Kazimiero sūnų, Aleksandro ir Zigmanto, ta taryba galutinai susitvarkė; nustatyta, kas turi joje balsą. Būdavo į ją kviečiami vyskupai, žemių valdytojai, karvedžiai, aukštesnieji didžiojo kunigaikščio valdininkai ir kunigaikščiai. Daugumą reikalų vesdavo gyveną Vilniuje arba netoli Vilniaus trys aukščiausieji senatoriai: Vilniaus vyskupas, Vilniaus ir Trakų karvedžiai. Svarbesniuose atsitikimuose būdavo sušaukiamas didysis seimas, į kurį ėmė kviesti ir mažesniųjų ponų atstovus.

Bajorijos įsigalėjimas. Pradžioje valstybės valdyme tedalyvavo didesnieji ponai, turį balsą taryboje. Jie vadovavo ir visuotiniuose seimuose, kaip labiau prityrusieji. Atvykę iš toliau mažesniųjų bajorų atstovai turėdavo tik klausytis, didikams visus reikalus vedant. Todėl ir sakoma buvo: ką karalius su ponais nutars, tai bajorai išpildys, vadinas, bajorų darbas buvo pranešti sugrįžus namo, kas visuotiniame seime buvo nutarta. Bajorai priklausė didžiųjų ponų ir teismo dalykuose. Didysis kunigaikštis, užimtas daugybe visokių dalykų, neturėjo laiko peržiūrėti visų bylų. Dažnai jas pavesdavo savo tarybos nariams — ponams. Bajorai tokia dalykų padėtim buvo nepatenkinti ir apie vidurį šešioliktojo amžiaus ėmė reikalauti sau lygių teisių su ponais.

Tuo laiku bajorų atstovai seime iškovojo Lenkijoje sau lygias teises su senatu. Lietuvos bajorai taip pat ėmė sau reikalauti panašių teisių, ir Zigmantas Augustas turėjo jas pripažinti. 1566 m. Lietuvoje buvo įvesti nauji teismai. Lietuva buvo padalyta į apskričius (pavietus). Bajorai gavo teisę rinktis iš savo tarpo teisėjus, kurie teisė civiles bylas visoj apskrityj, ir ponų ir bajorų.

Drauge su apskričių teismu įvesti ir apskričio seimeliai. Apskrities bajorai gavo teisę rinktis savo atstovą į visuotinį seimą, per apskričių seimelius bajorai ėmė svarstyti valstybės reikalus ir davinėti išrinktiems savo atstovams instrukcijų. Taip, greta didžiųjų ponų tarybos arba senato, atsirado seimas, kuriame gavo balsą visų bajorų atstovai. Dvi labiausiai priežastys vertė didįjį kunigaikštį ir didikus nusileisti prieš bajorus: iš kunigaikščio pusės reikalas gauti pagalbos užsitęsusiame kare su Maskva, iš ponų pusės baimė, kad bajorai, reikalaudami savo teisių praplatinimo, nesišauktų Lenkijos pagalbos ir neieškotų susivienijimo su ja.

Išgavę apskričių teismus ir seimelius, bajorai beveik visiškai susilygino savo teisėmis su ponais. Didindama savo teises, bajorija prie jų neprileisdavo kitų luomų. Taip ir Lietuvoje galutinai įvyko toksai pat tautos suskilimas į luomus, koks buvo Lenkijoje: bajorus, kurie turėjo visas teises ir kuo mažiausia pareigų, ir valstiečius, ant kurių suverstos visos sunkenybės. Bajorai tegalėjo užimti valdiškas vietas, bajorai tegalėjo laisvai žemę valdyti, bajorai teturėjo balsą valstybės valdyme.

Valstiečių baudžiava.

Verguvės ir baudžiavos pradžia. Verguvės pradžia slepiasi senovės amžių tamsoje. Kaip kituose kraštuose, taip ir Lietuvoje jai įsigalėti daugiausiai padėjo karai. Kareiviai, paimdami nelaisvėn nuveiktuosius priešininkus, visų neišžudydavo, paliktus gyvais parsivesdavo į savo kraštą, padarydavo vergais ir, apgyvendinę savo žemėse, pristatydavo prie darbo.

Nuo verguvės skiriasi baudžiava arba nuolatinis prirašymas prie žemės. Tie, kurie turėdavo daug žemės, patys užsiėmę karu, pavesdavo ją kitiems dirbti už tam tikrą atlyginimą, su sąlyga, kad apgyvendinti taip žemdirbiai visados gyventų tose žemėse.

Luomai Lietuvoje. Vytauto laikais ir pirmiau Lietuvoje būta įvairių luomų žmonių: bajorų, laisvų gyventojų, ne bajorų, činšininkų, kurie mokėjo ponams už savo žemę paskirtą mokestį, baudžiauninkų, belaisvių arba vergų.

Bajorų svarbiausia pareiga buvo stoti į kariuomenę. Tarnystę kariuomenėje tegalėdavo atlikti turtingesnieji žmonės, dėl to kad reikėdavo stoti su savo arkliu ir ginklais. Bet užtat tarnavimas kariuomenėj suteikdavo naujų turtų: karalius apdovanodavo už gerą tarnavimą naujomis žemėmis. Kareivių luomas iškilo, kareivio amatas buvo laikomas garbingesniu už kitus užsiėmimus. Darbų atlikimą savo žemėse kareiviai suversdavo ant kitų žmonių, gyvenančių jų žemėse. Ilgainiui skirtumas tarp bajorų kareivių ir žemdirbių baudžiauninkų buvo įstatymais patvirtintas.

Prasti žmonės. Penkioliktajame ir pradžioje šešioliktojo amžiaus didžiojo kunigaikščio dvaruose šios buvo rūšys prastų žmonių (taip juos vadina anų laikų raštai: 1) dvaro belaisviai arba bernai su savo šeimynomis. Jie dirbdavo visus darbus dvaruose ir už tai gaudavo maistą arba turėdavo pasėtas bandas ir sau paskirtą žemės sklypelį, kurį išsidirbdavo. 2) Prirašytieji prie žemės valstiečiai, baudžiauninkai. Jie turėjo savo dubas, kuriose nuo amžių gyveno ir už jas tarnavo dvarui darbu arba mokėdavo paskirtą mokestį. Dubos, kuriose gyveno tokie baudžianinkai, buvo lyg jų savos, po tėvų atitekdavo vaikams. Jų valdytojai galėdavo jas, dvarui sutinkant, kitiems parduoti, priimti į jas pagelbininkų, pusininkų arba kitaip verstis valdomąja žeme. Tie valstiečiai, ant visados prie žemės prirašytieji, neturėjo teisės nuo jos pasitraukti. Tačiau tos taisyklės griežtai nesilaikyta. Baudžiauninkai, atradę kitus, kurie sutikdavo atlikti už dubą visas pareigas dvarui, dažnai perleisdavo jiems savo dubas, o patys

išeidavo kitur ieškoti tinkamesnio gyvenimo. Arba, pasidauginus baudžiauninko šeimai, vieni pasilikdavo senojoje vietoje dvarui tarnauti, kiti ieškodavo naujos vietos kitur ir tapdavo laisvais gyventojais. Tiesa, dvaro vyresnybė galėjo susiieškoti ir susigrąžinti išėjusius savo gyventojus, bet dažniausiai neužsiimdavo tuo ieškojimu, tikėdamasi, jog išėjusis žmogus, prasigyvenęs kitoje vietoje, paims dirbti kunigaikščio dubą. Dvarui rūpėjo tiktai vienas daiktas, kad kas nors dirbtų jo dubas ir už jas atliktų paskirtas pareigas, mokesčius mokėtų. 3) Trečioji rūšis prastųjų žmonių, gyvenusiųjų didžiojo kunigaikščio dvaruose, tai — laisvi žemdirbiai, kurie nuomon imdavo dirbti dvaro žemes, mokėdami už jas pinigais, javais arba darbu. Ta trečioji valstiečių rūšis nebuvo prie žemės prirašyta ant visados, turėjo visišką laisvę kitur išsikelti ir tik ilgą laiką, daugiau neg 10 metų, vienoje vietoje išgyvenę, likdavo ant visados prirašyti prie žemės, kurioj gyveno. Kad nenustotų laisvės, jie imdavo tam tikrus raštus savo laisvei įrodyti.

Panašus buvo prastų žmonių gyvenimas ir ponų dvaruose, tiktai pas ponus baudžiava buvo sunkesnė. Ponų žemėse nebuvo tokios platybės, kaip pas didįjį kunigaikštį, ponai labiau sergėdavo savo žmones, išbėgusius labiau rūpindavosi suieškoti ir atgal sugrąžinti.

Belaisvių sulyginimas su baudžiauninkais. Šešioliktajame amžiuje įvyko Lietuvoje svarbi permaina, kuri nustatė visur vienodus santykius tarp žemės valdytojų ir valstiečių žemdirbių. Buvo tai žemės dalinimas valakais.

Didžiojo kunigaikščio dvarų vyriausybė seniai matė, kad laikymas dvaruose belaisvių-bernų neapsimoka: maitinti juos vis viena reikia, o pelnas iš jų darbo menkas. Todėl ėmė dvaruose mažinti belaisvių skaičių, duoti jiems žemę skyrium ir už ją liepė mokestį mokėti arba atidirbti. Tą svarbią permainą galutinai įvykdė Zigmantas Augustas, kurs įvedė savo dvaruose tokį ūkį, kokio reikalavo to laiko ekonomijos mokslas: žemė padalyta lygiais valakais, dubomis ir atiduota valstiečiams dirbti, o pačius dvarus vyresnybė pasiliko sau dirbti, tiems patiems valstiečiams padedant.

Visų pirma reikėjo išmatuoti valstybės žemę ir atskirti ją nuo ponų žemės. Lig šiol didžiojo kunigaikščio žemė buvo labai išmėtyta. Pirmiau žmonių buvo nedaug, o nedirbamos žemės aplinkui daugybė, todėl valstiečiai dirbdavo tą tiktai žemę, kuri buvo geresnė. Sodžių ir dvarų gyventojai turėdavo įėjimų į karaliaus girias, ežerus, daugelyje vietų bajorai buvo užvaldę didžiojo kunigaikščio žemę. Parkviesti mokyti matininkai išmatavo didžiojo kunigaikščio žemę, išvedė kiaurai aiškias sienas, atskyrė valstybės žemę nuo ponų žemės, kur reikėjo sumainė, kad kunigaikščio žemė būtų vienoje vietoje, daikte.

Padarius tą prirengiamąjį darbą, imta tvarkyti pats ūkis. Patogesnėse vietose statė didesnius dvarus, apylinkėje mažesnius palivarkus, netolimais sodžius. Sodžių žemė buvo atskirta nuo dvarų žemės, padalyta vienodais valakais dubomis ir pavesta dirbti valstiečiams už tam tikrą atlyginimą. Dvare paliko tiktai būtinai reikalingas darbininkų skaičius iš senųjų belaisvių, o visus kitus iškėlė ir apgyvendino sodžiuose. Daug miškų iškirto, padarė daugiau armenės. Tuomet taip pat apgyvendino miškais apaugusius užnemunio plotus. Nuo to laiko skirtumas tarp belaisvių ir baudžiauninkų gaišta, visiems žemė duodama ant visados su pareiga ją dirbti ir atlikti valstybei nustatytus mokesčius. Įvestas gyvenimas sodžiais, jų padalinimas lygiais valakais ir žemės suskirstymas trimis laukais. Valstiečių būvis dėl tų permainų pagerėjo, pakilo ir pelnas iš didžiojo kunigaikščio dvarų.

Viduojė valstybės tvarka.

Valdžios padalinimas. Didžiojo kunigaikščio valdžia rėmėsi dideliais žemės plotais, kurie jam priklausė. Iš tų žemių daugiausia jis gaudavo pajamų valstybės reikalams aprūpinti.

Kunigaikščio dvarams priveizėti buvo tam tikrų valdininkų, kurie vadinosi v i e t i n i n k a i s. Jie vedė visą ūkį, rinkdavo mokesčius. Vietininkai turėjo pagelbininkų, t ė v ū n ų ir p a t ė v ū n i ų. Tėvūnams sodžiuose padėdavo p r i s t o v a i. Pasibaigus metų darbams, vietininkas atskirdavo derliaus dalį

tis turėjo taipogi pelno iš pinigų dirbimo, kurs jam vienam tepriklausė.

4) **Muitai** buvo uždedami ant išvežamų ir įvežamų daiktų. Muitinės buvo drauge sandėliai druskos ir vaško, pardavinėjo druską, supirkinėjo vašką į svetimus kraštus parduoti. Užsitęsus karui su Maskva, muitai buvo labai padidinti. Muitų ir kitų mokesčių rinkimą dažnai atiduodavo nuomon piniguočių kompanijoms, dažniausiai iš žydų. Valstybė kartais, būdama reikalinga pinigų, iš anksto paimdavo nuomą už muitus, todėl turėdavo muitus pigiai atiduoti.

Įstatai. Gerai sutvarkyta valstybė negali būti be įstatų knygos, kuri visiems nustatytų aiškias teises ir pareigas. Žiloje senovėje Lietuva, pradžioje daugelio kunigaikščių valdoma, paskum nuolat karais užimta, negalėjo pasigaminti rašytos įstatų knygos. Teises nustatydavo nuo senovės laikomi papročiai. Bet, išaugus valstybei, taip ilgai palikti negalėjo. Jogaila ir Vytautas davė pirmuosius raštu išreikštus įstatus. Bet tie įstatai neapėmė svarbesniųjų viso gyvenimo reikalų. Reikalinga buvo tam tikra įstatų knyga, kur būtų tvarkingai surašytos gyventojų teisės. Tokios įstatų knygos susilaukė Lietuva 1529 metais. Vadinasi ji pirmuoju, arba senuoju **Lietuvos Statutu**. Paskum jis buvo praplatintas ir papildytas (1566 ir 1588).

Miestai. Didesnių miestų Lietuvoje nebuvo, žymesnės įtakos valstybės gyvenime jie neįgijo. Didieji kunigaikščiai, norėdami palaikyti Lietuvos miestus, suteikdavo jiems savivaldybę, su magdeburgiškomis teisėmis. Miestams plėtotis Lietuvoje nebuvo tam tikrų sąlygų. Gyventojų daugumas buvo užsiėmę žemės dirbimu, didesnieji dvarai turėjo savo amatninkų, kurie aprūpindavo visus beveik dvaro žmonių reikalus. Didesnių prekybos kelių nėjo per Lietuvą. Todėl miestai Lietuvoje negalėjo pakilti ir įgyti didesnės reikšmės. Visa valdžia buvo bajorijos rankose.

Valdžios silpnumas. Lietuvoje trūko daugelio įstaigų, reikalingų, kad valstybė būtų tvirta. Nebuvo nuolatinės kariuomenės. Reikalui atsitikus, buvo šaukiama kraštui ginti visa bajorija, bet ji labai negreitai ir nerangiai rinkosi, nebuvo kaip

reikiant apsiginklavusi. Kituose kraštuose buvo vartojama daug geresnė samdyta kariuomenė, bet jai išlaikyti reikėjo pinigų, o Lietuvos bajorija mokesčių mokėti irgi nenorėjo. Nebuvo tvirtos vyriausios valdžios, nebuvo policijos, kuri būtų galėjusi visus priversti vykdyti vyriausybės įsakymus ir teismo nutarimus. Bajorija, žiūrėdama į Lenkiją, rūpinosi tiktai kuo daugiausia sau laisvių išgauti, nenorėdami prisiimti pareigų, be kurių nė viena draugija negali tvirtai stovėti. Todėl sunkesnėmis valandomis didelė, regis, Lietuvos valstybė neturėdavo užtektinai jėgos gintis.

Zigmantas Augustas (1544—1572).

Zigmantas Augustas, didysis Lietuvos kunigaikštis.

Zigmanto II įpėdinis Lietuvoje ir Lenkijoje buvo vienintelis jo sūnus Zigmantas Augustas. Godi valdžios Zigmanto Augusto motina Bona rūpinosi dar lopšyje tebesančiam savo sūnui užtikrinti Lietuvos ir Lenkijos sostus. Lietuvos diduomenės noras turėti atskirą savo kunigaikštį susitiko su Bonos noru, ir Lietuva pripažino Zigmantą Augustą sosto įpėdiniu (1522), aštuonerių metų Zigmantas Augustas buvo per Vilniaus seimą paskelbtas didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu ir paskum karūnuotas (1529). 1544 metais Zigmantas Senasis pavedė savo sūnui Lietuvą valdyti, sau pasilikdamas Lenkiją ir vyriausiojo Lietuvos kunigaikščio vardą su dalim valdžios. Lietuva vėl gavo atskirą nuo Lenkijos karaliaus savo kunigaikštį, jos sąryšis su Lenkija pasidarė palaidesnis. Jaunas Lietuvos valdovas apsigyveno Vilniuje, įsitaisė labai brangų dvarą, kurio Vilnius nuo Aleksandro laikų nebeturėjo. Dvaras buvo sudarytas daugiausiai iš lenkų. Taip Zigmantas Augustas savo viešpatavimą pradėjo nuo lenkų įtakos stiprinimo Vilniuje. Paskum, prašant Lietuvos diduomenei, sudarė ir Lietuvos dvarą, nepilną. Užsiėmęs daugiausiai pasilinksminimais, pradžioje mažą tesirūpino savo pavaldinių reikalais. Mirus tėvui (1548), įgijo valdžią ir Lenkijoje.

Prie Zigmanto Augusto Lietuvos viduojame sutvarkyme įvyko svarbių permainų (apskričių teismai ir seimeliai). Lietuvos bajorai gavo tokias pat teises, kokias turėjo Lenkijos bajorai, ir taip Lietuva pasidarė labai panaši į Lenkiją. Iš kitų Zigmanto Augusto viešpatavimo atsitikimų svarbiausieji yra Livonijos prijungimas ir Liublino unija.

Livonijos prijungimas. Nebepalaikomas Prūsijos, Livonijos Ordinas savaime griuvo. Ricieriai kalavijuočiai linko į Liuterio mokslą, įvestą Prūsuose, rengės sekti Prūsijos Ordino pėdomis ir pasilaikyti sau ir savo giminei žemes, kurias lig šiol valdė Ordino vardu.

Tuo Ordino iširimu norėjo pasinaudoti Maskva, kuriai butinai buvo reikalingas priėjimas prie jūros. Turėdama jūra laisvą kelią į vakarų Europos šalis, Maskva būtų galėjusi gabentis ginklų ir palaikyti kitokius santykius su tais kraštais. Maskvos caras Jonas IV, dėl savo būdo vadinamas Žiauriuoju, pasiryžo pasidaryti tokį kelią prie jūros per Livoniją.

Lietuva jokiu būdu nenorėjo leisti, kad Livonija atitektų Maskvai. Įsigyvenusi Livonijoje, Maskva būtų tapusi pačiai Lietuvos gyvybei pavojinga, apsupdama Lietuvą iš dviejų šonų. Be to, Dauguva ėjo per Livoniją žymi dalis Lietuvos prekybos. Užėmus Livoniją Maskvai, Lietuvos pirkliai būtų netekę to svarbiausiojo kelio.

Livonijos gyventojai irgi nugąstavo baisaus Maskvos jungo. Vadovaujant Rygos arkivyskupui Vilhelmui iš Hohencolernų giminės, Livonijoje susidarė stipri partija, kuri ieškojo susiartinimo su Lietuva. Kita partija, kuriai vadovavo Ordino magistras, buvo tam priešinga. Bevedant tarybas Livonijoje, užmuštas Lietuvos pasiuntinys (1556). Toks tarptautinių teisių sulaužymas privertė Zigmantą Augustą paskelbti karą Livonijos Ordinui. 100.000 Lietuvos kariuomenės susirinko Pasvalyje. Livonijos Ordino magistras atvyko į Zigmanto Augusto stovyklą, atsiprašė ir susitaikino (1556). Tą pačią dieną Livonijos Ordino su Lietuva padaryta sutartis išvien kovoti su Maskva, kada pasibaigs terminas Letuvos sutarties su Maskva.

To termino nelaukdamas, Maskvos caras Jonas IV su 70 000 kariuomenės užpuolė Livoniją (1558). Naujas Ordino magistras Gotardas Ketleris įsitikino, kad Livonija savo jėgomis negali išsilaikyti kovoje su Maskva, nutarė susijungti su Lietuva ir atidavė Zigmantui Augustui kai kurias tvirtoves (Bauskę, Dinaburgą ir kitas). Prie tos sutarties prisidėjo Rygos arkivyskupas, atiduodamas Zigmantui Augustui savo tvirtoves. Zigmantas Augustas už tai ėmės ginti Livoniją nuo Maskvos.

Karas buvo ilgas ir sunkus. Kraštas, kurį reikėjo ginti, pasirodė visai iširęs. Ezelio vyskupas pardavė savo žemes Danijos karalaičiui Magnusui, Revelis pasidavė Švedijai. Lietuvoje sumanymas susijungti su Livonija rado didelį pritarimą ir palaikymą, tuo lietuviai manė išvengti unijos su Lenkija. Lietuva stropiai užsiėmė Livonijos reikalais. Pirmiausiai reikėjo ginamąjį kraštą labiau sujungti su Lietuva. Livonijos atstovai pripažino, kad Livonija, kaipo atskira valstybė, nebegali išsilaikyti, ir pasiryžo pasiduoti Lietuvai. Magistras ir kiti Livonijos atstovai atvyko į Vilniaus seimą (1661) tartis dėl susivienijimo. Jie norėjo prisijungti drauge prie Lietuvos ir Lenkijos, tikėdamiesi, kad abi valstybės geriau galės ginti, bet, kadangi Lenkija, laukdama susivienijimo su Lietuva, Livonijos dalykais skyrium nenorėjo užsiimti, tai Livonija tuo tarpu pasidavė vien Zigmantui Augustui šiomis sąlygomis: Livonijai paliekamos senosios bajorų teisės ir miestų savivaldybė. Paskutinis Livonijos magistras Gotardas Ketleris, atsižadėjęs magistro pareigų ir teisių, kaip pasaulinis kunigaikštis, gavo Kuršą ir Žemgalius sau ir savo giminei, su hercogo vardu. Livonijos dalis anapus Dauguvos pasidavė stačiai Zigmanto Augusto valdžiai.

Tuo tarpu visą karo sunkenybę turėjo prisiimti Lietuva. Maskvos kariuomenė sunaikino Baltarusiją (1562), paėmė Polocką (1563) ir buvo atėjusi netoli Vilniaus. Lietuviai bent kiek atsigriebė, sumušė 40 000 Maskvos kariuomenės prie Ulos upės (1564), kitą tiek Maskvos kariuomenės išblaškė prie Oršos, bet Polocko atimti negalėjo. Naujas Livonijos vietininkas, Žemaičių seniūnas Jonas Chodkevičius, ėmė rūpintis daugiau kariuomenės sudaryti iš pačios Livonijos gyventojų. Su

Livonija padaryta nauja sutartis. Jos atstovai, atvykę į Lietuvos seimą (1566), galutinai susivienijo su Lietuva. Livonija pasižadėjo niekuomet nesiskirti nuo Lietuvos didžiosios kunigaikštystės, turėti su ja bendrus seimus, kuriuose bus duota vieta ir Livonijos atstovams. Livonijos atstovai išsilygo sau savo teisių pripažinimą, viešpatavimą Livonijoje Liuterio tikėjimo, vokišką kalbą valdžios įstaigose. Valdininkai turėjo būti skiriami iš vietinių gyventojų, mokančių vokiškai.

Taip pabaigė savo gyvenimą Livonijos Ordinas. Livonijos žemės su Dinaburgu, Ryga, Pernava ir kitais miestais liko prijungtos prie Lietuvos, Estonija su Revelio miestu atiteko Švedijai, Ezelio sala — Danijai, iš Kuršo ir Žemgalių pasidarė atskira kunigaikštystė, esanti sąjungoje su Lietuva, su sostine Mintaujoje.

Liublino unija. Sunki ir ilga kova su Maskva vertė Lietuvą labiau užsiimti susivienijimu su Lenkija. Zigmantas Augustas neturėjo vaikų, su juo baigėsi Jogailos giminė, kuri lig šiol jungė Lietuvą su Lenkija. Jei Zigmantas Augustas būtų miręs, neįvykdęs unijos, ji būtų galėjusi visai nutrūkti. Todėl Lenkija reikalavo, kad tas susivienijimas būtų kuo greičiausiai įvykdytas. Lenkijos bajorams seniai buvo ankšta savo krašte, trūko žemės ir vietų, o čionai pat šalimais buvo derlingos Volynijos ir Podolijos žemės, bet lietuviai laikė jas užtvėrę lenkams įstatais, draudžiančiais lenkams užimti vietas Lietuvoje. Be to, Lenkijai kilo naujas pavojus iš turkų pusės. Turkai tuomet turėję jau užėmę Besarabiją ir netolimuosius Juodosios jūros pakraščius, turkų valdžioje esą Krymo totoriai dažnai užpuldinėdavo Lenkiją.

Lietuva, brangindama savo savaimingumą, vis atidėliojo galutinį su Lenkija susivienijimo dalyką. Ypač priešinosi visiškam su Lenkija susivienijimui vadovaują Lietuvoje didikai. Turėdami savo rankose žymią dalį valdžios, nenorėjo visiškai pasiduoti svetimai įtakai. Mažesnioji bajorija, stengdamasi įgyti tokias pat teises, kokias turėjo lenkų bajorai, linko prie unijos, tikėdamasi, jog Lenkija padės Lietuvai laimingai pa-

baigti sunkią kovą su Maskva ir palaikys mažesniųjų bajorų teises.

Tartis apie susivienijimą su Lietuva buvo sušauktas Lenkijoje bendras su lietuviais seimas Varšuvoje (1563). Lietuva pasiuntė į jį savo atstovus, įteikdama jiems instrukcijų, nurodančių, kokiomis sąlygomis turi būti padarytas susivienijimas. Lietuva jose sutiko turėti su Lenkija visados vieną valdovą, bendrai renkamą; jisai skyrium karūnuojamas Krakove Lenkų karalium, skyrium paskelbiamas Vilniuje didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu; sutartis su kitomis valstybėmis Lietuva tedaro bendrai su Lenkija; bendriems reikalams nutarti šaukiami bendri seimai, o skirtingus reikalus kiekviena valstybė tvarko atskiruose savo seimuose, į kuriuos kita susijungusi valstybė gali atsiųsti savo atstovų; ir Lietuva, ir Lenkija turi savo atskirą vyriausybę, senatą, seimą, kariuomenę. Lietuva sutiko atmainyti įstatus, kuriais buvo draudžiama lenkams įgyti žemę ir vietas užimti Lietuvoje. Taigi, Lietuva sutiko vienytis, kaip atskira valstybė su kita tokia pat valstybe. O lenkų atstovai, remdamiesi seniau padarytais susivienijimo aprašymais, reikalavo, kad Lietuva būtų stačiai prijungta prie Lenkijos, nenorėjo pripažinti Lietuvai atskiros apeigos paskelbimo didžiojo Lietuvos kunigaikščio, nei atskiro seimo, nei pagaliau atskiros vyriausybės. Vedant tarybas, Lietuvos atstovai atsisakė nuo kai kurių savo reikalavimų, betgi vienijimosi sąlygose liko dar žymaus skirto, ir tarybų išvados tebuvo lenkų paskelbtos, Lietuvos atstovams nedalyvaujant. Kadangi didysis Lietuvos kunigaikštis vis dar tebelaikė Lietuvą savo tėviške, o Lenkijoje karaliai buvo rinkte renkami, tai pašalinti tam skirtumui Zigmantas Augustas atsisakė nuo visų sau priderančių teisių Lietuvos atžvilgiu ir paskelbė jas pavedąs Lenkijai.

Galutinai pabaigti unijos dalykui buvo Liublino mieste sušauktas naujas bendras seimas, kurs prasidėjo 1569 metais. Atvykusiųjų į jį Lietuvos atstovų tarpe buvo šie žymesnieji ponai: Vilniaus karvedys Mykalojus Radvila (Rudasis), iždininkas Eustachius Valavičius ir Žemaičių seniūnas Jonas Chodkevičius.

Lietuvos atstovai manė, kad senieji vienijimosi apsirašymai, kurių per tiek laiko nesilaikyta, nustojo savo tvirtumo, nepripažino Varšuvos seimo nutarimų ir reikalavo, kad tarybos dėl susivienijimo būtų pradėtos iš naujo. Lenkai sutiko pripažinti Lietuvai atskirą vyriausybę, bet nesutiko pripažinti atskiro seimo, lietuviai nuo tos sąlygos jokiu būdu nenorėjo atsisakyti. Lietuviams tvirtai laikantis savo sąlygų, lenkai ėmė reikalauti, kad karalius savo valdžia įsakytų padaryti uniją. Karaliui besirengiant tai padaryti, lietuviai, nenorėdami priimti netinkamomis jiems sąlygomis unijos, išvažinėjo iš seimo (1 kovo), tikėdamiesi tokiu būdu sugriauti unijos dalyką. Nepavykus prijungti iš karto visos Lietuvos, lenkai nutarė dalimis prijungti Lietuvos žemes. Labiausiai linko prie Lenkijos Palenkės žemė, gretima Mozūrijai, kur buvo daug smulkių bajorų lenkų. Karalius išleido raštą (5 kovo), kuriuo Palenkės žemę atskyrė nuo Lietuvos ir prijungė prie Lenkijos. Palenkės atstovai prisiekė Lenkijai. Tokiu pat būdu buvo prie Lenkijos prijungta Volynijos žemė (26 gegužės), paskum Kijevo ir Podolijos (5 birželio). Prijungtųjų kraštų valdininkams įsakyta prisiekti Lenkijai, neklausančius atstatyti nuo vietų.

Lietuvos atstovai, išgirdę apie tokį dalykų pakrypimą, sugrįžo į Liubliną. Taip vykinamos unijos nebegalima buvo sustabdyti; lietuviai stengėsi išlygti kiek galima geresnes sąlygas. Chodkevičius pasakė graudingą prakalbą į karalių (27 birželio), sakydamas: „Gynėme tėvynę, kiek galėdami, bet turime nusileisti prieš kliuvinius. Nusileidžiame ne dėl kieno nutarimo, tik dėl savo karaliaus valios. Livoniją įgijome savo krauju ir prisiekėme prijungti prie didžiosios kunigaikštystės, tad prašome nuimti nuo mūsų tą priesaiką. Laisvai buvo mūsų valdovai renkami. Ir Jūsų Karališkosios Didenybės tėvą ir Jus laisvai išrinkome, taigi, pasirodo, jog ne kaip įpėdinio, bet iš laisvo rinkimo viešpatauta. O tuo tarpu, atiduodanti įpėdinystės teises Lenkijai, padaryta mus jos pavaldiniais. To mes patvirtinti negalime". Chodkevičiui toliau kalbant, lietuviai suklaupę verkdami prieš karalių prašė jį taip padaryti, kad visa būtų su Lietuvos pagarba, o ne su paniekinimu. Taip lietuviams nusilei-

džiant prieš karaliaus valią, susivienijimas įvyko šiomis sąlygomis: Lietuva susijungia su Lenkija į vieną valstybę, respubliką. Senųjų susivienijimo žodžiai apie Lietuvos prijungimą prie Lenkijos Liublino unijos aprašymuose nebuvo atkartoti. Bendrai renkamas Lenkijos karalius yra drauge ir didysis Lietuvos kunigaikštis. Atskiros apeigos paskelbimo didžiojo Lietuvos kunigaikščio nebeturi būti. Visai valstybei vienas senatas ir seimas, juose turi vietos Lietuvos senatoriai ir bajorų atstovai. Sutartys su kitomis valstybėmis daromos iš vieno. Lietuvai pripažinti autonomija su atskira vyriausybe (ministeriais), kariuomene, teismais, iždu. Livonija su Kuršu priklauso drauge ir Lietuvai, ir Lenkijai. Lenkai turi teisę žemę įgyti ir vietas gauti Lietuvoje, lietuviai Lenkijoje.

Liublino unija buvo labai skubinai įvykinta. Susivienijimo sąlygose nebuvo aiškiai nustatyti santykiai tarp Lietuvos ir Lenkijos. Todėl lietuviai, naudodamies tuo neaiškumu, ilgai dar gynė savo skirtingumo teises, kol Lietuvos bajorijos galutinis sulenkėjimas nutrynė labiau skirtingumo žymes. Lenkija, atėmusi iš Lietuvos didelius Volynijos, Kijevo ir Podolijos kraštus, su svetima sau tų kraštų tvarka ir gyventojais, gavo ir sunkią pareigą ginti tuos kraštus nuo Maskvos, su kuria susidūrė Lenkijos sienos po Liublino unijos. Tolimesnis istorijos bėgis parodė, kad Lenkija nesugebėjo nei apginti tų kraštų, nei atrasti tinkamo su tais kraštais sugyvenimo, ir tie kraštai daugiausiai ir buvo Lenkijos valstybės sugriuvimo priežastis.

Tautų santykiai.

Lietuvos kunigaikštystės tautos. Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės tikrieji įsteigėjai buvo lietuviai. Jų didieji kunigaikščiai aplink savo tėviškę rinko lietuvių tautą. Lietuviai nešė ant savo pečių visą kovos su Vokiečių Ordinu sunkenybę. Jie tatai buvo Lietuvos valstybės branduolis. Ilgainiui Lietuvos kunigaikštystei plečiantis į rytus, prie jos liko prijungta daug Rusijos žemių. Prie Vytauto lietuvių žemės besudarė dešimtąją dalį valstybės. Taip Lietuvos valstybėj atsirado dvi tau-

tos: lietuviai ir rusai. Sienas tarp lietuvių ir rusų gali padėti nustatyti tikėjimas.

Nors tikroji Lietuva teužėmė sulyginamai mažą valstybės dalį, bet ji viešpatavo savo gyventojų veiklumu. Tą Lietuvos tautos vadovavimą galima išaiškinti tuo, kad lietuvių krašte daugiausia buvo gyventojų. Lietuvos žemės statydavo kariuomenės daugiau, negu Rusijos žemės. Čionai buvo daugiausia ne tik kareivių, bet ir visos tvirtovės, ir valstybės ištekliai. Rusų žemės buvo apytuščios, totorių sunaikintos.

Baltarusiškos kalbos įsigalėjimas. Nors valdė lietuvių tauta, betgi nuo pat pradžios Lietuvos valstybės matyti, bent aplink didžiojo kunigaikščio dvarą, žymi baltarusiškosios kalbos įtaka. Ta kalba buvo rašomas daugumas raštų, leidžiamų iš didžiojo kunigaikščio raštinės. Panaši rusiškoji kalba buvo tuomet vartojama ne tik Maskvoje, bet taipogi Serbijoje, Bulgarijoje, Valachijoje, taigi, visur Europos rytuose, kaip Europos vakaruose mokyme ir raštuose visur buvo vartojama lotyniškoji kalba.

Nors Lietuvos rusai skyrėsi nuo lietuvių tikėjimu ir kalba, tačiau, turėdami Lietuvoje daugiau laisvės, negu Maskvoje, nenorėjo skirtis nuo Lietuvos ir laikė ją savo tėvyne. Ilgainiui lietuviai ir rusai bajorai susiliejo į vieną luomą, visi vadino save Lietuvos bajorais. Tik tolimesnieji kraštai, Volynijos, Kijevo, nebuvo taip susigyvenę su Lietuva, kaip baltarusiai, todėl per Liublino uniją lenkams lengviau buvo juos patraukti savo pusėn.

Lenkų įtakos skverbimasis. Nuo 1385 metų pradeda skverbtis į Lietuvą lenkų įtaka. Jogaila dažnai iš Lenkijos apsilankydavo Lietuvon. Vytautas taip pat dažnai važinėdavo Lenkijon, vieną ir kitą lydėdavo dvariškių būrys. Be to, Lietuvos bajorai darydavo suvažiavimus su Lenkijos ponais. Per tai lenkų kalba ir papročiai ėmė skverbtis Lietuvon. Tačiau nuo Kazimiero laikų lietuviai ima smarkiai gintis nuo lenkų įtakos, išgaudami iš savo kunigaikščių tam tikrus įstatus, kuriais draudžiama lenkams užimti vietas Lietuvoje. Lenkų karaliai neturėjo teisės, būdami Lenkijoje, išduoti raštų, liečiančių

Lietuvos reikalus, negalėjo teisti Lietuvos pavaldinių. Didieji kunigaikščiai turėjo prižadėti nedalyt vietų Lietuvoje svetimiems. Kadangi su vietos užėmimu buvo sujungtas ir žemės valdymas, todėl svetimtaučiai negalėjo valstybės žemių valdyti Lietuvoje. Pirkte pirktis žemės Lietuvoje galėjo ir svetimtaučiai. Lenkai daugiausiai veržės ne į pačią Lietuvą, bet į artimesnes jiems Lietuvos žemes, Volyniją ir Podoliją. Todėl ne daug lenkų teapsigyveno Lietuvoje. Betgi lenkų kalba ir papročiai nuolat sunkėsi Lietuvon.

Lietuviškoji srovė. Politikos dalykuose lietuviai didikai gynė savo savaimingumą, bet kultūroje pasidavė lenkų įtakai. Tokie žymūs Lietuvos savaimingumo šalininkai, kaip Mykalojus Radvila Juodasis arba Jonas Chodkevičius, buvo vedę moteris lenkes ir žymiai sulenkėję, priėmę protestantų tikėjimą ir žymiai nutolę nuo lietuvių tautos branduolio — liaudies. Tačiau netrūko Lietuvoje ir tokių didikų, kurie dar tebebrangino lietuviškąją kalbą, kaip svarbiausiąją tautystės įžymę. Tokių patrijotų vadovas buvo Žemaičių vyskupas kunigaikštis M e r k e l i s G i e d r a i t i s. Jis dėjo tvirčiausius tautystės pamatus, rūpindamasis pagaminti lietuviškų raštų. Jo tatai paragintas ir sušelptas pinigais Žemaičių kapitulos kanauninkas M y k a l o j u s D a u k š a leido pirmąsias lietuviškas knygas, ragindamas drauge lietuvius bajorus labiau branginti savo tėvų kalbą. Iš Daukšos raštų matyti, kad šešioliktajame amžiuje diduomenės daugumas mokėjo lenkiškai, bet bajorija dar mažai temokėjo. Tačiau jau ir tuomet stipri buvo Lietuvoje lenkiškoji srovė, lenkiškoji kalba vis daugiau imama vartoti. Bajorų lietuvių patrijotų pastangos tos srovės negalėjo sustabdyti, ir ilgainiui beveik visa Lietuvos bajorija ėmė kalbėti lenkiškai. Betgi Žemaičių vyskupo Giedraičio pastangomis padaryta du svarbūs dalykai: duota pradžia lietuviškajai raštijai, išauklėta užtektinas skaičius kunigų, galinčių lietuviškai žmones mokinti. Lenkystė įsigalėjo ponų dvaruose ir miestuose, bet sodžius, apskritai, paliko lietuviškas, išlaikė tėvų kalbą iki tų laikų, kada atgyjanti tauta galės jai iškovoti prideramą vietą savo krašte.

Protestantai Lietuvoje.

Katalikų Bažnyčios padėtis Lietuvoje. Šešioliktojo amžiaus pradžioje atsirado Vokietijoje naujas mokslas — protestantų arba prieštaraujančių katalikų Bažnyčiai. Kaip kituose kraštuose, taip ir Lietuvoje buvo tam tikrų priežasčių, padėjusių protestantų tikėjimui greitai išsiplėsti. Pamatysime jas, pažinę katalikų Bažnyčios padėtį anais laikais.

Katalikų tikėjimas Lietuvoje buvo dar neseniai įvestas, nebuvo dar gerai prigijęs. Nebuvo užtektinai nei bažnyčių, nei kunigų, todėl žmonės nebuvo dar gerai išmokinti katalikų tikėjimo. Parapijos buvo labai plačios, be jokių ribų. Trūko ne tik bažnyčių, bet ir kunigų. Seminarijų kunigams prirengti visai nebuvo. Kandidatai į kunigus reikalingą mokslą gaudavo Vilniaus katedros ir vienuolynų mokyklose arba, privačiai pas mokytesnius kunigus pasimokinę ir išlaikę ekzamenus, būdavo švenčiami kunigais. Gabesnieji katedros mokyklos mokiniai buvo siuntinėjami į kitų kraštų universitetus, bet jau pats jų tolumas apsunkindavo mokslo įgijimą. Taigi, trūko kunigų, jų prirengimas buvo neužtektinas. Daug kunigų buvo priimama iš Lenkijos vyskupijų.

Bažnyčiai laisvai plėtotis labai kliudė didžiųjų kunigaikščių pasisavintoji teisė pasirinkti kunigus. Karaliams skiriant vyskupus ir kunigus, dažnai tas vietas užimdavo ne mokslu ir dora žymūs žmonės, bet kuo nors sugebėjusieji įtikti karaliui. Lietuvos didieji kunigaikščiai, kaip Lenkų karaliai, gyvendavo daugiausiai Lenkijoje, todėl vietas Lietuvos bažnyčiose dažnai gaudavo lenkai, visai nemoką lietuviškai. Nauda iš tokių kunigų buvo maža.

Protestantų mokslo plėtimasis. Tokioje dirvoje ėmė labai tarpti naujo mokslo sėkla, atnešta iš Vokietijos. Naujas mokslas labai patiko bajorams. Jis didino bajorų laisves, kurių taip godi buvo Lietuvos bajorija. Bajorai, virsdami protestantais, pasisavindavo bažnyčios turtus ir teisę skirti savo dvaruose naujo mokslo skelbėją.

Pirmieji protestantų mokslo skelbėjai atvyko iš Prūsų. Daug taip pat Lietuvos diduomenės, kuri mokinosi Vokietijos universitetuose, parsivežđavo iš tenai naują mokslą ir platindavo jį giminių ir pažįstamų tarpe. Mažesnieji bajorai garbe laikė visame sekti didikais ir taip pat virto protestantais. Kol Lietuvą valdė Zigmantas Senasis, protestantai nedrįso platinti savo mokslo viešai. Bet, palikus didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu Zigmantui Augustui, kurs ir pats linko protestantų pusėn, protestantai ėmė drąsiau veikti. Apie Zigmanto Augusto dvarą Vilniuje susipietė naujo tikėjimo šalininkai. Protestantų vadovu pasidarė aukščiausias Lietuvoje valdininkas, Vilniaus karvedys ir kancleris Mykalojus Radvila Juodasis, turįs labai didelį Zigmanto Augusto pasitikėjimą. Jisai skleidė naują tikėjimą savo dvaruose, pargabeno iš Lenkijos naujo tikėjimo skelbėjų, pasirūpino išversti į lenkų kalbą protestantišką bibliją ir davė jai atspausdinti Breste 10 000 auksinių.

Žymi bajorijos dalis virto protestantais. Jie savo dvaruose dažnai užimdavo katalikų bažnyčias, stengėsi į naują tikėjimą patraukti savo valstiečius ir miestiečius. Daugelis bažnyčių paliko be kunigų. Žmonės, nebežinodami, kaip betikėti, vietomis visai liovėsi vaikščioti į bažnyčias.

Katalikų tikėjimo atgijimas. Protestantų mokslas greitai, kaip pavasarį patvinusi upė, buvo užliejęs Lietuvą, bet greitai ir nuseko, kaip tik katalikai iš tikrųjų stojo į kovą su juo. Protestantai silpni buvo tuo, kad jų pačių tarpe nebuvo vienybės. Vieni laikės Liuterio mokslo, kiti — Kalvino. Kai kurie protestantai atmetė pamatinius Kristaus mokslo dalykus ir tuo atstūmė nuo savęs daugumą žmonių, kurie, ir protestantais būdami, norėjo palikti krikščionimis. Tuo tarpu katalikai vis labiau ėmė rūpintis savo tikėjimo dalykais.

Svarbiausi kovotojai su protestantais buvo mokyti ir uolūs vienuoliai j ė z u i t a i, atvykę Vilniun 1569 m. Jėzuitai tuojau įsteigė čionai savo gimnaziją, o 1579 m. ir akademiją aukštesniems mokslams. Jėzuitai geru mokinimu sutraukė į savo mokyklas daug jaunimo, kurs, geriau pažinęs katalikų tikėjimą, ėmė labiau jį branginti. Jėzuitai išauklėjo savo mokyk-

lose daug mokytų ir uolių kunigų. Be to, veikė prieš protestan tus viešomis disputomis, raštais, pamokslais. Įtikėjimas į protestantų mokslingumą žymiai krito žmonių nuomonėje. Daugelis didikų sugrįžo į katalikų tikėjimą, protestantų skaičius ėmė žymiai mažėti. Radvilos Juodojo ir kitų protestantų vadovų sūnūs buvo jau katalikai.

Žemaičiuose tikrasis katalikų tikėjimo gaivintojas buvo vyskupas Merkelis Giedraitis. Tapęs Žemaičių vyskupu (1576) važinėjo po vyskupiją, sakydamas pamokslus lietuviškai, klausydamas žmonių išpažinties, tvirtindamas juos tikėjime. Taip pat važinėjo po vyskupiją keletas pakviestų jėzuitų, mokindami žmones tikėjimo dalykų. Žemaičiai, geriau supratę katalikų tikėjimą, ėmė grįžti prie bažnyčios. Padidinti kunigų skaičiui Giedraitis pastatė Vilniuje namus klierikams iš Žemaičių vyskupijos, kad jie klausytų teologijos pas jėzuitus ir rengtųs į kunigus. Taip kunigų skaičius Žemaičių vyskupijoje buvo žymiai padidintas. Bažnyčių pirmiau nedaug tebuvo, ir tų pačių dalis protestantų buvo atimta. Giedraitis pastatė daug naujų. Seimas 1587 metais pripažino, kad užimtų bažnyčių turtai turi būti sugrąžinti. Katalikai pradėjo per teismus ieškoti atimtųjų bažnyčių ir jų turtų. Ir nors iš didelių ponų sunku buvo ir per teismą ką nors atgauti, betgi pavyko atsiimti kai kurias bažnyčias arba jų turtus.

Daugumui protestantų sugrįžus į katalikų bažnyčią, protestantų pusėje beliko viena didikų giminė, Biržiškių Radvilų. Ji savo turtais ir tepalaikė protestantų įstaigas.

Savo jėgomis nebegalėdami išsilaikyti, protestantai ilgainiui ėmė šauktis užtarimo svetimų valstybių, Švedijos ir kitų. Tuo dar labiau sukėlė prieš save Lietuvos ir Lenkijos katalikiškąją visuomenę, kuri ėmė varžyti protestantų veikimą. Daug išnyko protestantų bažnyčių per karą su švedais. Protestantų skaičius Lietuvoje labai sumažėjo, beužsiliko jų salelės ten, kur labiau palaikė protestantai didikai, kaip antai, apie Biržus Radvilos.

Apšvietimo plėtimasis.

Mokyklos. Mokyklos viduriniais amžiais daugiausiai buvo laikomos prie vienuolynų ir didesniųjų bažnyčių. Taigi, ir Lietuvoje apšvietimas ėmė labiau plėstis, įvedus krikščionių tikėjimą. Tuomet ir Lietuvoje ėmė atsirasti mokyklų. Pirmoji bent kiek didesnė mokykla, lyg kokia gimnazija, įsteigta Vilniuje prie katedros bažnyčios didžiojo kunigaikščio Kazimiero laikais. Bet daugiausiai yra padarę švietimui platinti per mokyklas jėzuitai. Šešioliktajame amžiuje jie buvo pagarsėję Vakarų Europoje, kaip gabūs mokyklų vedėjai. Turėjo jie ten įsisteigę nemaža gimnazijų ir akademijų, pasigaminę didelį skaičių prityrusių mokytojų ir Lietuvoje galėjo įkūrti gerų mokyklų, pirma Vilniuje, o paskum ir kituose Lietuvos miestuose (Kražiuose, Kaune, Pašiaušyje). Lietuvos jaunimui nebereikėjo ieškoti mokslo svetur, galėjo jį įsigyti savo krašte, jėzuitų mokyklose, kurios nebuvo menkesnės už kitų kraštų tokias pat mokyklas. Dėstomoji kalba akademijoje buvo lotyniškoji, gimnazijoje lenkiškoji. Į gimnaziją ir akademiją lankėsi daugiausiai bajorų vaikai, o bajorija Lietuvoje tuomet gerokai jau buvo aplenkėjusi.

Lietuviškas raštas. Senovėje, kada knygų spausdinimas nebuvo dar žinomas, reikėjo jas ranka perrašinėti, todėl knyga buvo retas ir brangus daiktas. Pirmoji spausdinta knyga išėjo Vokietijoje 1455 metais. Nuo vokiečių išmoko knygų spausdinimo ir kitos tautos. Pirmosios lietuviškos knygos išleistos Prūsuose. Prūsų kraštas nuo senovės turėjo daugiau mokyklų, todėl ir knygų spausdinimas tenai turėjo anksčiau prasidėti. Pirmoji lietuviška knyga buvo Liuterio katekizmo vertimas, pagamintas Martyno Mažvydo (1547).

Didžiojoje Lietuvos kunigaikštystėje knygų spausdinimas bent kiek vėliau teprasidėjo. Pirmoji lietuviška knyga čia buvo Žemaičių kapitulos kanauninko Mykalojaus Daukšos katekizmas. Tas pats Daukša išleido evangelijų aiškinamą knygą (1599). Lietuviškos knygos Vilniuje buvo spausdinamos daugiausiai jėzuitų akademijos spaustuvėje. Vilniaus jėzuitas Konstantinas

Širvydas išleido pirmąjį lietuvišką žodyną trimis kalbomis: lenkiškai, lotyniškai, lietuviškai. Tas pats jėzuitas išleido lotyniškai pirmąją lietuvišką gramatiką (1630). Bent kiek vėliau Prūsuose Tilžės pastorius Kleinas, Brandenburgijos kunigaikščio liepiamas, išleido kitą lietuviškosios kalbos gramatiką (1653).

Ilgainiui imama vis daugiau spausdinti lietuviškų knygų. Aštuonioliktajame amžiuje jų atspausdinta daugiau, negu septynioliktajame. Tų knygų kalba netaip gryna, žymiai pasidavusi lenkiškosios kalbos įtakai. Žodynų ir gramatikų nė vienos nebišėjo: matyti, jų reikalavimas sumažėjo. Nebeatsirado vyrų, kurie užsiimtų kalbos tyrinėjimu ir tobulinimu. Įsigalėjęs lenkiškosios kalbos vartojimas slopino lietuviškosios kalbos plėtojimąsi. Tuo laiku lenkiškos knygos dažnai buvo rašomos lenkiškos ir lotyniškosios kalbos mišiniu. Lietuviška kalba buvo marginama lenkiškais žodžiais.

Trečioji dalis.

Lietuvos-Lenkijos valstybė (1569—1795).

Steponas Batoras ir Zigmantas Vaza.

Lietuvos santykiai su Lenkija. Po Liublino unijos Lietuva nustojo būti atskira savarankiška valstybė, tapo drauge su Lenkija dalimi vienos bendros valstybės, kurios centras buvo Lenkijoje. Tenai buvo renkamas bendras karalius, tenai jis nuolat ir gyveno. Lenkijoje beveik visados būdavo atliekami senato ir seimo posėdžiai. Lietuva, sumažinta atėmimu pusės savo žemių, besudarė mažesniąją dalį visos valstybės. Lietuvos įtaka naujoje valstybėje buvo antraeilė. Visas politikos gyvenimas gavo lenkiškumo žymės, pačioje Lietuvoje lenkų įtaka labai pakilo. Dėl visų šitų priežasčių bendras Lietuvos-Lenkijos valstybės gyvenimas labiau pridera Lenkijai, negu Lietuvai. Todėl toliau gana bus trumpai paminėti tiktai svarbesniuosius to gyvenimo atsitikimus, kiek jie labiau paliečia Lietuvos reikalus.

Karaliaus rinkimas. Lietuvos su Lenkija susivienijimo sutartyje buvo viena labai didelė yda: nebuvo nustatyta naujo karaliaus rinkimo tvarka, pasitenkinta bendru pasakymu, kad naują karalių renka išvien Lietuva ir Lenkija. Todėl, kada 1572 metais, mirus Zigmantui Augustui, pasibaigė Jogailos giminė, ir Lietuvai su Lenkija reikėjo ieškotis naujo valdovo, nebuvo jokių įstatymų, kurie nurodytų, kam priklauso teisė rinkti, kaip tie rinkimai turi būti atliekami, kas turi valdyti po karaliaus mirties, kol bus išrinktas naujas karalius. Toks neaišku-

mas buvo valstybei labai žalingas. Naujo karaliaus rinkti susivažiuodavo visi bajorai, dešimtys tūkstančių ginkluotų žmonių. Didikai atsivesdavo būrius kariuomenės. Prasidėdavo varžytynės dėl kandidatų. Svetimų valstybių atstovai atsiųsdavo savo agentų, kurie pinigais ir visokių galimų ir negalimų laisvių žadėjimais stengdavosi savo pusėn patraukti kuo daugiausia šalininkų, įgyti kuo daugiausia balsų. Ne visados tepavykdavo išrinkti karalių iš karto, kartais vieni paskelbdavo karalium vieną kandidatą, kiti kitą. Išrinktieji kandidatai turėdavo ginklu spręsti klausimą, katram teks sostas. Tokia rinkimų tvarka, arba, tikriau sakant, netvarka labai silpnino valstybę ir turėjo privesti ją prie visiško iširimo.

Henrikas Valois. Po Zigmanto Augusto gyvos galvos seimas, sušauktas naujam karaliui rinkti, padarė nutarimų, kuriais labai suvaržė karaliaus valdžią. Prie karaliaus pastatė tarybą iš 16 senatorių, kuri turėjo prižiūrėti visą karaliaus veikimą. Be senato žinios karalius negalėjo atlikti jokio svarbesnio reikalo, be seimo pritarimo neturėjo teisės šaukti bajorijos į kariuomenę, pašauktos negalėjo dalyti į mažesnius būrius. Paskelbta, kad, jei karalius peržengtų pripažintas tautai laisves, tai jo galima neklausyti. Tokiu būdu iš karaliaus norėta padaryti kaž kokį samdininką, ant jo suversti pareigas, kurias pati tauta turi nešti. Išrinktas karalium Prancijos karalaitis Henrikas Valois iš savo pusės nesilaikė duotų prižadėjimų, mėgino įvesti neapribotą savo valdžią. Kada po kelių mėnesių mirė jo brolis, norėdamas įgyti Prancijos sostą, slaptai sugrįžo Prancijon.

Steponas Batoras (1576 — 1586). Seimas paskelbė, kad išbėgęs karalius Henrikas neteko sosto, ir karalium išrinko Transilvanijos kunigaikštį Steponą Batorą. Naujas karalius pasirodė išmintingas valdovas, gabus karvedys ir labai tiko tuo laiku, dėl to kad reikėjo kariauti su Maskva. Steponas Batoras atėmė iš Maskvos Polocką (1579) ir privertė Maskvos carą Joną IV prašyti taikos. Tarpininkaujant papos pasiuntiniui Antanui Posevinui, padaryta taika dešimčiai metų (1582). Maskva atsisakė nuo Livonijos, sugrąžino Lietuvai Polocko kraštą,

Nuveikęs Maskvą, Batoras mėgino įvesti geresnę tvarką Lenkijoje, sustiprinti karaliaus valdžią, bet, nebesuskubęs atlikti to svarbaus dalyko, mirė.

Zigmantas Vaza. Mirus Batorui, atgijo senoji netvarka. Didikai atvyko į rinkimus su ginkluota kariuomene. Viena pusė paskelbė karalium Švedijos karalaitį Zigmantą Vazą, gimusį iš Zigmanto Augusto sesers Kotrynos, kita pusė išrinko Austrijos kunigaikštį Maksimilijoną. Zigmantui pavyko nuveikti Maksimilijoną ir taip įgyti Lenkijos sostą.

Zigmantui III taip pat, kaip ir Batorui, teko kariauti su Maskva, tik daug lengvesnėse sąlygose. Maskvos kunigaikštystėje buvo užėjęs viduojų sumaiščių laikas. Lenkijoje pasirodė kažkoks rusų vienuolis, pasiskelbė esąs nabašnininko Jono IV sūnus Dimitras, išsigelbėjęs nuo nužudymo. Tą tariamąjį Maskvos caraitį palaikė kazokai. Jų padedamas, Dimitras užėmė Maskvos sostą, bet neilgai teviešpatavo. Maskvos bajorai nužudė Dimitrą. Netekusi caro, valstybė visai iširo. Tuo naudodamasis, Zigmantas apgulė Smolenską. Maskvos bajorai išrinko caru Zigmanto sūnų Vladislovą, lenkų kariuomenė užėmė Maskvą. Tuo tarpu Zigmantas paėmė Smolenską (1611) ir pats norėjo tapti Maskvos caru. Maskvos gyventojai, daug prisikentėję nuo kazokų ir kitokių plėšikų, ėmė vėl spiestis, sudarė savo kariuomenę, išvaikė kazokus, atėmė iš Lenkų kariuomenės Maskvą ir išsirinko naują carą, Mykolą iš Romanovų giminės (1613). Maskva padarė taiką su Zigmantu Deulino miestelyje (1618), atidavė Lietuvai Smolenską, Novgorod-Sieverską ir kai kuriuos kitus ano krašto miestus.

Kazokų maištai. Karas su Maskva ir Švedija.

Kazokai. Kraštai paliai žemutinį Dnieprą buvo nuolat užpuldinėjami Krymo totorių. Tų kraštų gyventojai priprato prie karo, gyveno laisvai, beveik jokios valdžios nepripažindami. Vadinosi jie kazokai.

Lenkijai prijungus tuos kraštus prie savo valstybės, lenkų bajorai ėmė būriais kraustytis į tuščius padnieprio kraštus, va-

dinamus Ukraina, statė tenai dvarus, palivarkus, steigė miestus, imdami negyvenamą žemę dirbti, susidėjo didelius turtus. Didikų dvaruose gaudavo vietų daug mažesniųjų bajorų. Dvarams ginti ponai laikė savo kariuomenę, pasidarė tikrais karaliukais, jokios beveik kitos valdžios nepripažindami.

Dvarams dirbti reikalingi buvo darbininkai. Kad jų daugiau galėtų prisikviesti, Ukrainos ponai kuriam laikui davinėjo valstiečiams žemę laisvai dirbti, be baudžiavos pareigų. Tokius praturtėjusius, pripratusius laisvai gyventi valstiečius ir kazokus paskui sunku bebuvo padaryti baudžiauninkais, jie kėlė maištus. Ukrainoje prasidėjo smarki kova tarp bajorų ir vietinių gyventojų mažarusių; valstiečiai nenorėjo pasiduoti ponams, priimti baudžiavos. Bet paskiau neapykanta prieš ponus, kurių daugumas buvo katalikai, perkelta ir ant jų tikėjimo ir tautos. Kada imta platinti bažnytinė unija, stačiatikiai, naudodamiesi nesutikimais kazokų su lenkais, sukurstė kazokus prieš uniją. Taip kazokų minioms, gyvenančioms daugiausiai plėšimu, pasidarė galima vadinti savo tėvų tikybos ir rusų tautystės gynėjais ir tuo teisinti savo žiaurius užpuldinėjimus ir plėšimus.

Bagdono Chmielnickio maištas. Savavalingi, valdžios neapkenčią, plėšimais gyveną kazokai pripratę buvo kariauti tenai, kur galėjo daugiau pasipelnyti. Visuotiniu kazokų nepasitenkinimu pasinaudojo vienas kazokų viršininkas B a g d o n a s C h m i e l n i c k i s, nuskriaustas vieno pono. Sutelkęs apie save kazokus, stojo į kovą prieš lenkus (1647); susijungęs su Krymo totoriais, sumušė kelis kartus Lenkijos kariuomenę. Po tų laimėjimų prie Chmielnickio prisidėjo ne tik visi kazokai, bet ir valstiečiai. Bajorų dvarai liko sunaikinti, pačius bajorus kazokai visur žudė. Karaliui Vladislovui mirus (1648), Chmielnickis buvo pradėjęs derybas su nauju karalium Jonu Kazimieru (1648 — 1668), bet dėl Ukrainos karaliukų pasipriešinimų prie jokios sutarties negalėjo prieiti.

Karas su Maskva. Chmielnickis, matydamas neištesėsiąs kovoje su Lenkijos-Lietuvos valstybe, pasidavė Maskvos carui (1654). Lenkijos Lietuvos valstybei nuo to laiko reikėjo kariauti nebe su vienais kazokais, bet ir su Maskva. 40 000 Maskvos

kariuomenės įsiveržė į Ukrainą, kita kariuomenė 100 000 žmonių užpuolė Lietuvą (1655), paėmė Smolenską, užėmė beveik visą Baltarusiją, svarbiuosius Lietuvos miestus: Vilnių, Kauną, Gardiną, ir baisiai sunaikino visą tą kraštą. Vilniuje Maskvos kariuomenė išžudė daug žmonių, Kauno gyventojai išbėgiojo, patsai miestas liko sudegintas. Caras Aleksiejus naikino unitų (rusų, susijungusių su katalikų Bažnyčia) bažnyčias ir vienuolynus, atiduodamas juos stačiatikiams. Unitai, nenorintieji tapti stačiatikiais, buvo išvaromi.

Švedijos įsikišimas. Maskvai užpuolus Lietuvą, paskelbė Jonui Kazimierui karą ir Švedijos karalius Karolis Gustavas (1655). Švedijos kariuomenė, nesutikdama niekur didesnio pasipriešinimo, trumpu laiku užėmė beveik visą Lietuvą ir Lenkiją. Kai kurie Lietuvos didikai, vadovaujant Janušui ir Boguslavui Radviloms, padarė Kedainiuose sutartį su Švedija, paskelbdami Lietuvos susijungimą su Švedija maždaug tokiomis pat sąlygomis, kokiomis pirma Lietuva buvo susijungusi su Lenkija. Švedijos karalius turėjo išvaduoti Lietuvą iš po Maskvos caro valdžios. Bet švedų pasisekimas buvo neilgas. Nežmoniškas jų elgimasis su užimto krašto gyventojais sukėlė prieš svetimus atėjūnus visuotinę neapykantą. Švedai po ilgų kovų pagalios buvo išvaryti iš Lenkijos ir Lietuvos. Olivos vienuolyne padaryta taika su Švedija (1660). Karalius Jonas Kazimieras pripažino Švedijai Livoniją su Rygos miestu.

Taika su Maskva. Taika su Švedija palengvino Lietuvai-Lenkijai toliau kariauti su Maskva. Daugelis ukrainiečių, pamėginę Maskvos valdymo, atsimetė nuo jos, sukilo prieš užkariautojus ir baltarusiai. Atimtas iš Maskvos Vilnius (1661). Taip pat nevyko Maskvai ir Ukrainoje. Bet kilusieji Lenkijos-Lietuvos kariuomenėje sumišimai neleido karo privesti prie laimingos pabaigos. Kazokai su savo hetmanu Dorošenka pasidavė Turkijai. Pagalios padaryta taika su Maskva Andrusovo mieste (1667). Maskva sugrąžino Lietuvai Polocko ir Vitebsko žemes, pasiliko sau Smolenską ir žemes anapus Dniepro ir šiapus Dniepro Kijevo miestą.

Lietuva ir Lenkija išėjo iš to ilgo karo labai susilpnėjusios, neteko didelių žemės plotų. Svetimos kariuomenės, per ilgą laiką stovėdamos Lietuvoje, labai sunaikino visą kraštą. Tvarka valstybėj visai iširo. Maskva įsigijo daug naujų žemių ir tuo sustiprino savo galybę. Be to, Maskva, pažinusi Lietuvoje per karą gerai įtaisytas mokyklas, ėmė panašias mokyklas steigti savo krašte, kviestis iš Lietuvos mokytojų, naudojos jų raštais, versdama juos iš lenkiškos ir baltarusiškos kalbos į rusišką. Apšvietimas Maskvoje per tai ėmė žymiai kilti.

Lietuvos-Lenkijos valstybės galutinis iširimas ir padalinimas.

Mykolas Kaributas Visnioviečkis (1669—1674). Karaliai iš Vazų giminės dėl rinkimo rinkte buvo renkami, bet jų rinkimas nesukeldavo didelių varžytynių. Zigmantui mirus, lengvai įgijo sostą jo sūnus Vladislovas, o Vladislovui mirus jo brolis Jonas Kazimieras. Bet, atsisakius nuo sosto (1668) Jonui Kazimierui, pasibaigė Vazų giminė, grįžo senoji rinkimo tvarka su visu jos iširimu ir savitarpio kova. Mažesnieji bajorai, išvesti iš kantrybės didikų tariamomis suktybėmis, buvo pasiryžę burto traukimu rinkti karalių. Pagalios paskelbė karalium pirmąjį pasitaikiusį kandidatą, nusigyvenusį, niekuo nepasižymėjusį kunigaikštį Mykolą Kaributą Visniovieckį, sūnų Jeremijo Visniovieckio, garsaus kazokų malšintojo. Nuo to karaliaus prasideda visiškas Lietuvos-Lenkijos valstybės puolimas. Nors ir didelė savo žemės plotais, ta valstybė dėl tvarkos iširimo visai susilpnėjo ir maža ką bereiškė kitų valstybių tarpe.

Jonas Sobieskis (1674—1696), iš lenkų didikų, laimingais savo karais su turkais pakėlė tam kartui lietuvių-lenkų ginklo garbę. Mūšyje prie Chocimo dalyvavo 12 000 ir Lietuvos kariuomenės. Bet viduojės tvarkos Sobieskis negalėjo palaikyti. Pavojus iš Turkijos pusės privertė Sobieskį susiderinti su Maskva, kuriai ant visados pripažino visą kairįjį Dniepro kraštą su Kijevo miestu dešiniajame krašte.

Augustas II (1697—1733). Mirus Jonui Sobieskiui, visu pilnumu pasireiškė netvarka karaliaus rinkimuose. Bajorai siūlijo sostą tam, kas brangiau už jį mokėjo rinkikams. Pagalios, kada visų kitų kandidatų pasiuntiniai, bajorus bepapirkinėdami, išaikvojo visus pinigus, atvyko su pilnu kapšu Saksonijos pasiuntinys, ir Saksonijos kunigaikštis Fridrichas Augustas liko išrinktas Lenkijos karalium. Kad nebūtų kliuvinių užimti Lenkijos sostui, jis neseniai buvo priėmęs katalikų tikėjimą. Kaip Lenkijos karalius, vadinasi jis Augustas II.

Augustas II, susivažiavęs su Rusijos caru Petru Didžiuoju, be žinios savo seimo ir senato padarė su Rusija sąjungą prieš Švediją (1698). Tai įpainiojo Lietuvą-Lenkiją į ilgą karą su Švedija. Pradžioje viršus buvo Švedijos karaliaus Karolio XII pusėje; jis privertė Augustą atsisakyti nuo Lenkijos sosto. Bet mūšyje prie Poltavos (1709) Petras Didysis nuveikė Karolių XII. Švedijos galybė po to smūgio nebeatsigavo; jos vieton iškilo Rusijos galybė. Per tuos karus Rusijos, Švedijos ir Saksonijos kariuomenės šeimininkavo, kaip norėjo, Lietuvoje ir Lenkijoje ir labai sunaikino tuos kraštus. Sutartis, padarytoji Varšuvoj 1717 metais, sostą pripažino Augustui II; jisai prižadėjo išvesti Saksonijos kariuomenę iš Lietuvos-Lenkijos žemių. Karaliaus valdžia dar labiau suvaržyta. Kariuomenės skaičius sumažintas. Petras Didysis pasiėmė saugoti, kad ta taika būtų laikoma. Rusijos kariuomenė pasiliko Lietuvos ir Lenkijos žemėse. Nuo tų metų Rusija šeimininkauja Lietuvos-Lenkijos valstybėje.

Augustas III (1733—1763). Mirus Augustui II, atvykusioji Rusijos kariuomenė privertė pripažinti karalium Augusto II sūnų Augustą III. Buvo tai žmogus doras, bet be gabumų, labai neveiklus. Prie jo Lietuvos-Lenkijos valstybė pavirto lyg kokiais užeigos namais, kuriuose kaimynai, kaip norėjo, šeimininkavo. Didikai irgi kovojo savo tarpe, kai kurie vedė savo politiką, svetimoms valstybėms tarnaudami. Bajorai visiškam tvarkos iširimui išteisinti išgalvojo taisyklę, jog Lenkija stovinti netvarka: su silpna valstybe nebūsią niekam reikalo kariauti, ir, tuo ramin-

damies, tik lėbavo, krovėsi turtus iš valstiečių baudžiauninkų turto, didindami jiems lažo dienas.

Stanislovas Augustas Poniatovskis (1764—1795). Mirus Augustui III, Rusijos ciesorienė Katarina II Lenkijos soste pasodino Stanislovą Augustą Poniatovskį, iš lenkų didikų giminės. Buvo tai žmogus netvirto, svyruojančio būdo, visiškai atsidavęs Rusijai. Viduoje tvarka galutinai iširo. Lietuvos-Lenkijos valstybė ilgai išsilaikyti nebegalėjo.

Valstybės silpnumo priežastys. Pamatinė yda buvo bajorijos per didelis įsigalėjimas. Ji pasisavino sau visas teises, išgavo sau daugybę visokių laisvių, atėmė visą valdžią iš karaliaus ir vyriausybės. Valstybę valdė tariamai seimas, leisdamas įstatus, skirdamas aukštuosius valdininkus, bet nuo septynioliktojo amžiaus pusės seimai išsiskirstydavo, dažnai nieko nenutarę. Įėjo į paprotį, jog seimų nutarimai turi būti daromi vienbalsiškai. Todėl, jei koks vienas atstovas išreikšdavo savo prieštaravimą, tai viso seimo nutarimai nustodavo savo tvirtumo. Ta teisė vienu balsu sustabdyti visų nutarimus vadinosi l i b e r u m v e t o. Taip elgdamies, bajorai manė palaiką kuo didžiausią laisvę; bet, pagal teisybę, buvo tai didžiausia nelaisvė, kada vienas rėksnys arba parsidavėlis galėjo visų nutarimus sugriauti. Atstovai į seimą buvo renkami seimeliuose, kuriuose turėjo balsą ne tik žemę valdantieji bajorai, bet ir bežemiai. Didieji ponai laikydavo savo dvaruose tarnais ir visokiais valdininkais daugybę smulkiųjų bajorų, bežemių ir mažažemių, ir su tų bajorų pagalba, ką norėdavo, galėdavo nutarti seimeliuose, o paskum ir seimuose. Taigi, iš tikrųjų valdė valstybę ne visi bajorai, bet didieji ponai, ir, vieni su kitais vaidydamiesi, visą valstybės tvarką ardė. Nebuvo jokios valdžios suvaldyti diduomenės sauvalei. Jei seimas ką ir nutardavo, tai nebuvo kas vykinąs jo įstatus. Be to, bajorai nenorėjo mokesčių mokėti, per tai valstybė negalėjo laikyti didesnės kariuomenės, o be kariuomenės negalima buvo nei namie tvarkos palaikyti, nei nuo kaimynų gintis. Visos kitos valstybės aplinkui buvo jau įvedusios pas save nuolatinę kariuomenę, savo galybę rėmė viso krašto gyventojais; tik Lie-

tuva-Lenkija vis dar patiems bajorams tepripažino teises, iš jų vienų norėjo sudaryti tautą ir valstybę.

Pirmasis padalinimas. Renkant karalium Poniatovskį, pavyko per seimą išgauti patvirtinimą kai kurių permainų, įvedančių geresnę tvarką. Paskum ketinta paduoti seimui sumanymą panaikinti liberum veto. Prieš tą sumanymą senovės šalininkai sukurstė tamsias bajorų minias. Rusijos pasiuntinys Repninas areštavo Varšuvoje ir išsiuntė į Rusiją keturis atstovus, kurie labiausiai per seimus priešinosi Rusijos įtakai. Seimas patvirtino sutartį su Rusija (1768), kuria Rusija padaryta tariamųjų Lenkijos laisvių sergėtoja. Be Rusijos pritarimo nevalia daryti jokių permainų valstybės valdyme. Tuo panaikintos visos naudingos permainos, pirmiau įvestosios. Bajorai nepatenkinti Rusijos priklausomybe ir Repnino savivale, sudarė konfederaciją Baro mieste. Ukrainoje kilo kazokų maištas. Tais sumaiščiais pasinaudojo trys kaimynės valstybės: Rusija, Prūsija ir Austrija ir 1772 metais sutarė pasidalyti Lietuvos-Lenkijos kraštais: Rusija užėmė Polocko, Vitebsko ir Mogilevo žemes, Prūsija žemes paliai žemutinę Vyslą, Varmiją ir Notecos paupį, Austrija — Galicijos kraštą. Valstybės, dalyvavusios padalinime, nutarė, kad Lenkijai-Lietuvai būtų duota nauja konstitucija, kariuomenės leista laikyti ne daugiau, kaip 30 tūkstančių. Visiems valstybės reikalams vesti prie karaliaus pastatyta taryba iš 36 vyrų.

Nauja konstitucija. Nors viršuje paminėtos tarybos įsteigimas sumažino karaliaus valdžią, betgi Lenkija-Lietuva susilaukė šiokios tokios tikros valdžios, kurios paskutiniu laiku visai nebebuvo. Pirmasis padalinimas daugeliui bajorų atidarė akis, parodė, prie ko veda valdžios trūkumas. Per pirmojo padalinimo sumaiščius išgaišo daug parsidavusių svetimoms valstybėms veikėjų, padidėjo skaičius tų, kurie norėjo valdžios sustiprinimo. Per sušauktą 1788 metais seimą, kurs truko 4 metus, nutarta įvesti kai kurias permainas. Seimas geriau sutvarkė mokesčių ėmimą. Kariuomenės skaičių pakėlė iki 45.000. Padaryta sutartis su Prūsija (1790), kuri reikalavo, kad Rusija ir Austrija išvestų savo kariuomenes iš Lietuvos-Lenkijos ribų.

Sumanyta įvesti naują konstituciją. Senovės šalininkai priešinosi tam. Todėl ji slaptai prirengta. Kai senovės šalininkų daugumas išvažinėjo per Velykų šventes namo, gegužės 3 dieną 1791 nauja konstitucija įteikta seimui, kurs tuojau ją ir patvirtino. Naujoji konstitucija pripažino valdžią įstatams leisti seimui, į kurį atstovus renkant teturi balsą žemę valdantieji bajorai. Seimo nutarimai daromi balsų daugumu, liberum veto panaikinama. Įstatų vykdymas ir visa valdžia pavesta karaliui ir jo skiriamiems ministeriams. Karalių rinkimas paliktas, tačiau toliau turėjo būti renkamas ne pats karalius kiekvieną kartą, bet viešpataujanti giminė, iš kurios, mirus karaliui, jo vietą turėjo užimti įpėdinis. Nauja konstitucija panaikino Lietuvos uniją su Lenkija, atskiras Lietuvos teises. Lietuva turėjo tapti bendros valstybės dalimi, be savų ypatingų teisių.

Antrasis padalinimas. Pačiame seime nebuvo didelio pasipriešinimo naujai konstitucijai. Bet senovės šalininkai nenusileido ir pasiuntė Peterburgan carienei Kotrynai II prašymą ginti senąją tvarką, o namie sudarė Targovicoje konfederaciją, organizavo valdžią naujai tvarkai išgriauti. Lietuvai Targovicos konfederatai reikalavo grąžinti senąsias teises. Gal dėl to daugelis Lietuvos veikėjų dėjosi prie Targovicos konfederacijos.

Rusija konfederacijai palaikyti pasiuntė kariuomenės. Vilniun ją atvedė Simonas Kosakauskas, pasiskelbė hetmanu ir pastatė konfederatų valdžią. Karalius, gavęs iš Kotrynos įsakymą, susijungė su konfederatais. Daugelis karininkų ir kitų naujos konstitucijos šalininkų išvažiavo užsienin. Tais sumišimais pasinaudojo Rusija ir Prūsija ir susitarė padaryti naują padalinimą. Rusija pasiėmė M i n s k o, V o l y n i j o s ir P o d o l i j o s kraštus, Prūsija Didžiąją Lenkiją su Poznanio miestu.

Trečiasis padalinimas. Po antrojo padalinimo Lenkijos-Lietuvos valstybė tesilaikė keletą mėnesių. Krakove buvo paskelbtas sukilimas (1794). Kariuomenės vadovu ir visos vyriausybės aukščiausiuoju viršininku, tikru diktatorium, buvo pastatytas generolas Kasciuška, pagarsėjęs kare Amerikoje. Jis pakvietė visus, neišskirdamas ir valstiečių, žūstančios tėvynės

gelbėti. Lietuvoje pulkininkas Jokūbas Jasinskis atėmė iš rusų Vilnių, Telšių apskrityje Antanas Vaitkevičius, surinkęs kariuomenės, užėmė Liepoją. Bet atėjusios didesnės Rusijos jėgos atėmė Vilnių, prie Maciejovičų sumušė ir paėmė nelaisvėn Kasciušką ir užėmė Varšuvą. 1795 metais įvyko trečias ir paskutinis Lenkijos-Lietuvos valstybės padalinimas. Rusija gavo K u r š ą ir d i d ž i ą j ą d a l į L i e t u v o s su Vilnium ir Kaunu, Austrija — K r a k o v ą ir L i u b l i n o ž e m e s iki Bugo, Prūsija — likusias L e n k i j o s ž e m e s ir L i e t u v o s u ž n e m u n į. Taip drauge su Lenkija neteko savo nepriklausomybės ir Lietuva.

Paskutinis karalius Poniatovskis buvo apgyvendintas Gardine. Po Kotrynos II mirties jos įpėdinis Povilas parsikvietė Poniatovskį į Peterburgą, kur jis ir mirė.

Lietuvos viduojis gyvenimas 1569—1795 m.

Bažnyčia. Katalikų Bažnyčia Lietuvoje, galutinai nuveikusi protestantus, susilaukė didesnės ramybės, daugiau galėjo užsiimti savo viduojais reikalais. Didikai, sugrįžę iš protestantų prie katalikų Bažnyčios, lyg tartum stengdamiesi atitaisyti savo nuklydimus, pareiga ir garbe sau laikė statyti katalikams bažnyčias. Tuo laiku Lietuvoje pastatyta daug naujų bažnyčių, vietomis labai gražių ir brangių. Jos lig šiol tebepuošia mūsų kraštą.

Tais laikais žmonės labai tikėjo į visokius burtus ir žavėjimus, ir kartais tamsūs neišmanėliai nereikailngai vargindavo nekaltus žmones, įtariamus žavėtojus. Bažnyčia stengėsi panaikinti varginimą, kartais ir žudymą tariamųjų burtininkų ir žavėtojų. Vilniaus susirinkimas, atliktas prie Zenkovičiaus vyskupo (1744), užgynė plukdyti žavėtojus, teisti be žinios klebono arba vyskupo įgaliotinio. Tokį pat užgynimą kankinti žavėtojus išleido (1710) Vilniaus vyskupas Brzostauskis. Žemaičių vyskupas Karpis skaudžiausiai uždraudė (1737) neteisingai kaltinti ir teisti tariamuosius žavėtojus. Susirinkimas 1752 m., norėdamas gelbėti nekaltai kankinamus žmones, uždraudė pasauli-

niams teisėjams teisti bylas dėl žavėjimo be vyskupo įgaliotinio tyrinėjimo. Jiems teisiant, klebonai turėjo ne tylėti, bet tuojau pranešti vyskupui ir patys gelbėti kaltinamuosius.

Katalikų tikėjimas vėl virto viešpataujančiu visoje Lietuvoje ir Lenkijoje; kitokio tikėjimo gyventojų, jei neskaityti žydų, nedaug tebuvo likę. Daugumas rusų stačiatikių buvo jau susivienije su katalikų Bažnyčia, priėmę uniją.

1582 metais įvestas Lietuvoje naujasis kalendorius, popiežiaus Gregoriaus XIII pataisytas. Išbuvo jisai iki 1799 metų, kada, įsakant Rusijos vyriausybei, vėl primestas senasis kalendorius.

Mokyklos. Per ilgus karus su švedais ir Maskva jėzuitų mokyklos sumenkėjo. Daug trobesių buvo sudeginta, daug mokytojų išmirė, turtą kareiviai išgrobstė. 1723 m. Lietuvon atvyko nauja kunigų mokytojų draugija, piorai, kurie atidarė savo gimnazijas pradžioje Vilniuje, o paskum ir kitur (Geranonuose, Panevėžyje, Ukmergėje, Raseiniuose).

1773 m. panaikinus jėzuitų draugiją, jų mokyklas su visu turtu paėmė naujai įsteigta Edukacijos Komisija. Buvo tai švietimo ministerija visai valstybei. Jos priklausė visos mokyklos, kurias po senovei laikė daugiausia vienuoliai. Pradinės mokyklos buvo steigiamos ir prižiūrimos parapijos kunigų.

Žemės ūkis. Svarbiausiasis gyventojų užsiėmimas buvo žemės dirbimas. Didikai nebuvo pripratę išmintingai suvartoti gaunamus iš ūkio pinigus, daug daugiau jų praleisdavo nereikalingai puikybei, negu kitų Europos kraštų dvarininkai.

Dora. Žmonių daugumas dorai gyveno. Dorą palaikė misijos, dažnai daromos po parapijas. Didesnių nedorybių retai teatsitikdavo, nors didelių bausmių už nusikaltimus nebuvo vartojama. Užpuolimai su apiplėšimais buvo labai retas daiktas. Rusijoje tuo laiku bausmės buvo labai didelės, tačiau kalėjimai visados buvo pilni, vogimai daug dažnesni.

Ketvirtoji dalis.

Lietuva Rusijos valdžioje (1795—1915).

Kotryna II. Lietuvai patekus Rusijos valdžion, pirmiausia pablogėjo valstiečių likimas. Baudžiava Rusijoje buvo daug sunkesnė, negu Lietuvoje. Prijungus Lietuvos žemes prie Rusijos, ir Lietuvoje valstiečių padėtis sulyginta su Rusijos valstiečių padėtimi. Vyriausybė, sužinojusi, kad Lietuvoje kartais valstiečiai išbėgdavo iš po vieno pono pas kitą, skaudžiausiai užgynė ponams priiminėti valstiečius be jų ponų rašto, policijai įsakė išbėgusius valstiečius suieškoti ir grąžinti savo ponams. Karaliaus ir bažnyčių žemėse valstiečių padėtis buvo daug geresnė, negu pas bajorus. Kotryna II daug karaliaus ir bažnytinių žemių išdalijo savo generolams ir kitiems valdininkams. Tuose dvaruose gyveną valstiečiai buvo sulyginti su bajorų valstiečiais; jų būvis pasidarė daug sunkesnis. Taip pat žymiai pasunkėjo katalikų Bažnyčios padėtis. Kotryna II užgynė vyskupams laisvai susižinoti su Roma. Baltarusių krašte daug unitų priverstinai prijungė prie stačiatikių cerkvės. Bajorams Rusijos vyriausybė paliko jų senąsias teises, valdžią ant valstiečių. Mokyklos irgi paliko, kaip buvusios.

Povilas I ir Aleksandras I. Kotrynos II sūnus Povilas I nesutiko su savo motina ir, tapęs ciesorium (1796), visa kitoniškai darė, negu buvo prie jo motinos. Sustabdė unijos naikinimą, leido Lievtuvos bajorams savo krašte užimti valdiškas vietas, grąžino atimtus turtus. Dar daugiau teisių įgijo Lietuvos bajorai prie Povilo I sūnaus Aleksandro I. Jisai įstei-

gė Vilniuje universitetą (1803) ir jo valdžiai pavedė Lietuvos mokyklas. Tokiu būdu lenkai gavo Lietuvoje savo švietimo ministeriją su lenkiškąja kalba mokyklose.

Napoleonas Lietuvoje. Francijos ciesorius Napoleonas, kovodamas su Prūsija, atėmė iš jos buvusias Lenkijos žemes ir sudarė iš jų Varšuvos kunigaikštystę. Buvę tuomet Prūsų valdžioje Lietuvos kraštas už Nemuno tuo būdu irgi liko prijungtas prie Varšuvos kunigaikštystės. Joje buvo panaikinta baudžiava, įvestas Napoleono kodeksas, suteikta nauja konstitucija. Valstiečiai tačiau nedaug telaimėjo tuo baudžiavos panaikinimu. Negavo jie žemės ir paliko ponų nuomininkais. Ponas galėjo, išėjus nuomos laikui, išvaryti valstietį iš jo žemės.

Pradėdamas 1812 metais karą su Rusija, Napoleonas norėjo savo pusėn patraukti Lietuvos lenkus ir žadėjo juos išvaduoti iš po Rusijos valdžios. Bet tas karas Napoleonui nepavyko, jo visa kariuomenė žuvo Rusijos šalčiuose. Francijos kariuomenė, eidama per Lietuvą, labai nuplėšė kraštą.

Lenkų karalystė. Vienos kongresas 1815 metais atidavė Rusijai žymią dalį Varšuvos kunigaikštystės. Aleksandras I suteikė toms žemėms, vadinamoms nuo to laiko Lenkų karalyste, konstituciją, su savo vyriausybe, seimu, senatu, kariuomene. Gyventojai gavo konstitucinių valstybių laisvę. Valdyme tačiau vadovavo bajorai. Valstiečių padėtis paliko kaip ir seniau sunki.

Lenkams įgijus Varšuvoje savo valdžią, ir Lietuvos bajorai ėmė svajoti apie susijungimą su Lenkija. Padavė Aleksandrui I sumanymą atstatyti Lietuvos didžiąją kunigaikštystę, tikėdamies paskum galėsią susijungti su Lenkija. Aleksandras I Lietuvos bajorų paduodamuosius raštus priiminėjo, tarybas vedė, bet nieko nepadarė. Jo įpėdinis Mykalojus I (1825) aiškiai parodė, jog Rusija niekuomet nesutiks, kad Lietuva būtų prijungta prie Lenkijos. Lenkuose kilo sumanymas ginklu atkovoti sau visišką laisvę ir Lietuvos prijungimą prie Lenkijos. Laikas tam rodėsi patogus. Ir kituose Europos kraštuose buvo tuomet revoliucinio bruzdėjimo. Belgija atsiskyrė nuo Olandijos ir įsikūrė savo valstybę. Ir lenkai sukilo prieš Rusiją, (lap-

kričio mėn. 1830). Seimas paskelbė visišką Lenkijos atsiskymą nuo Rusijos. Sukilo ir Lietuvos bajorai. Bet Rusija sukilimą lengvai numalšino. Lenkijai atėmė konstituciją. Beliko vienas vardas Lenkų karalystės, kurs buvo primetamas po sevės ir Lietuvos užnemuniui.

Lietuva labai nukentėjo per tą sukilimą. Vilniaus universitetas buvo uždarytas (1832). Drauge buvo uždarytos ir lenkiškosios mokyklos, buvusios universiteto žinioje, jų vieton Rusijos vyriausybė ėmė steigti rusiškas mokyklas. Panaikino bajorų savivaldybę, panaikino užsilikusią dar Baltarusiuose uniją, visus unitus priverstinai prijungė prie stačiatikių cerkvės (1839). Atmainė Lietuvos Statutą, jo vieton įvedė Rusijos įstatus (1840). Iš bajorų atėmė daug žemių. Lenkystės reikšmė Lietuvoje žymiai sumažėjo.

Baudžiavos panaikinimas. Pirmuosius žingsnius valstiečių būviui pagerinti padarė ciesorius Povilas I, išleisdamas įstatą, kuriuo uždraudė ponams reikalauti iš valstiečių darbo daugiau, negu 3 dienas per savaitę. Užgynė taipogi pardavinėti valstiečius iš licitacijos be žemės*). Ciesorius Aleksandras I leido ponams (1808) paleisti savo valstiečius iš baudžiavos. Bet žmonių, kurie geruoju atsisakytų nuo savo teisių, visados maža teatsiranda, todėl ir tuo įstatymu maža kas iš ponų tesinaudojo. Lietuvoje dvarininkas Ignacas Karpis testamentu suteikė laisvę visiems savo valstiečiams, bet be žemės (1809). 1816 ir 1817 metais paleisti iš baudžiavos, be žemės, Kuršo, Lifliandijos ir Estonijos valstiečiai. Norėdami žemės įgyti, valstiečiai turėjo ją pirktis iš ponų, darydami tam tikras sutartis. Mykalojus I suteikė iždo valstiečiams savivaldybę (1837) su savo susirinkimais, teismais ir renkamais valdininkais. Lenkų karalystėje Mykalojus I pavedė valstiečius vyriausybės globai, užgynė ponams pavaryti valstiečius iš jų žemės.

Garbingą darbą valstiečių paleidimo iš baudžiavos galutinai atliko ciesorius Aleksandras II. Baudžiava jau buvo at-

---

*) Lietuvos valstybėje valstiečių pardavinėjimas be žemės retas buvo dalykas.

gyvenusi savo amžių. Kituose Europos kraštuose ji jau buvo panaikinta, todėl ir Rusija nebegalėjo ilgai laikyti be teisių milijoninės valstiečių minios. Baudžiauninko darbas, iš prievartos atliekamas, nedavė tokio pelno, kokį duoda apmokamas laisvų darbininkų darbas. Peterburge buvo įsteigtas komitetas apsvarstyti, kaip geriau atlikti valstiečių sulaisvinimo reikalą (1857). Kauno, Vilniaus ir Gardino gubernijų dvarininkai pirmieji padavė prašymą į tą komitetą, išreikšdami norą laisvus paleisti savo valstiečius, žadėdami valstiečiams asmens laisvę, pripažindami jiems be užmokesnio sodybas, o dėl lauko žemės įgijimo valstiečiai būtų turėję tartis su dvarininkais. Taigi, Lietuvos dvarininkai norėjo padaryti valstiečius laisvus maždaug tokiomis sąlygomis, kaip tai buvo padaryta Kurše. Peterburgo komitetuose viršų gavo nuomonė, kad, išvaduojant valstiečius, reikią jiems pripažinti ne tik sodybas, bet ir reikalingą žemės gabalą lauke. Tos žemės plotas kiekvienoje gubernijoje ir net apskrityj skyrium buvo nustatytas. Valstybė turėjo užmokėti dvarininkui už žemę, valstiečiams pripažįstamą, o valstiečiams buvo uždėta pareiga išmokėti tą paskolą valstybei per 49½ metų. Išvadavimo manifestas buvo paskelbtas 19 vasario 1861 metais. Per dviejus metus turėjo būti pabaigtas valstiečių žemės pripažinimas ir atskyrimas. Lietuvoje valstiečiai gavo tą žemę, kurią jie dirbo, baudžiavoje būdami. Paskui pripažinta žemė ir buvusiems laisviems gyventojams. Maištas, sukeltas Lietuvos bajorų 1863 metais, paragino vyriausybę labiau užtarti valstiečių reikalus ir geriau prižiūrėti, kad žemės pripažinimas valstiečiams būtų atliktas valstiečiams geresnėmis sąlygomis.

1863 metai.

Lenkų sukilimas. Stengdamiesi atkovoti savarankiškumą, lenkai 1863 metų pradžioje vėl padarė sukilimą prieš Rusiją. Padrąsinti Francijos ciesoriaus Napoleono III prižadėjimais, prie to sukilimo prisidėjo ir bajorai, galingi savo turtais ir vienybe. Sulenkėjusi Lietuvos bajorija, pripratusi politikos dalykuose visame sekti paskui lenkus, palaikė sukilimą Lietuvoje.

Ir čia susidarė po girias ginkluotų sukilėlių būriai ir pradėjo karą su Rusija. Lietuvoje sukilimas daugiausia turėjo šalininkų Kauno gubernijoje, ypač Panevėžio apskrityje. Sukilimas, kaip galima buvo iš anksto numanyti, pasisekimo neturėjo. Francijos ir kitų valstybių užtarimas pasibaigė vien žodžiais. Rusija, pamačiusi, kad nė viena Europos valstybė nedrįs dėl lenkų pradėti karo su Rusija, pasiryžo kuo smarkiausiai numalšinti sukilimą. Tam tikslui Vilniaus generalgubernatorium buvo paskirtas Mykolas Muravjovas (1 geg. 1863 m.).

Muravjovas. Kada Muravjovas atvyko Vilniun, sukilimas buvo beveik visai užgniaužtas. Balandžio mėnesyje prie Medeikių buvo sumušti didesnieji sukilėlių būriai, jų vadovai, Kolyška ir Sierakauskas, buvo suimti ir mirtimi nubausti. Likusieji sukilėlių būriai išsiblaškė. Muravjovui beliko išgaudyti sukilėlius, užgniaužti visokį pasipriešinimą. Muravjovas tai atliko su didžiausiu žiaurumu. Šešiose vakarų krašto gubernijose (Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko, Mogilevo, Vitebsko), o taipogi Augustavo gubernijoje, buvo įvesta karo padėtis. Prasidėjo gaudymas ir tardymas visų, kurie bent kiek buvo įtariami, kad kokiu nors būdu dalyvavę maište ar pritarę jam. Labiau kaltieji buvo tuojau pasmerkiami mirti, kiti išsiunčiami Sibirijon.

Rusinimo politika. Muravjovas ilgam nustatė Lietuvoje rusinimo politiką, kurią palaikė ir jo įpėdiniai, Vilniaus generalgubernatoriai. Tikyba ir kalba labiausiai skyrė Lietuvą nuo kitų Rusijos kraštų, todėl Rusijos vyriausybė pirmiausiai suvaržė Bažnyčios veikimą, panaikino daug vienuolynų, atėmė daug bažnyčių turtų ir išdalino stačiatikių cerkvėms. Visus kunigus atidavė griežtai policijos priežiūrai. Be tam tikrų bilietų iš policijos uždraudė kunigams išvažiuoti iš savo parapijos. Užgynė bažnyčių ir jos trobesių statymą ir taisymą be gubernatoriaus leidimo. Parapija ilgai turėdavo laukti, kol gaudavo leidimą pataisyti savo bažnyčią. Daugelis tų draudimų buvo neįvykdomi, kunigai už važinėjimą be bilieto arba bažnyčių taisymą be leidimo išmokėjo daug bausmių, o paskum, kaip neištikimi, negalėdavo vietų gauti. Mokinius katalikus caro dieno-

mis priverstinai varinėdavo į cerkves klausyti stačiatikių pamaldų. Užgynė vietines kalbas vartoti mokyklose ir kitose viešose įstaigose. Mokytojais į visas mokyklas skyrė tiktai rusus stačiatikius. Kad tėvai namie nemokytų savo vaikų lietuviškai, užgynė skaudžiausiai privatinį vaikų mokymą. Atėmė iš bajorų arba privertė parduoti daug dvarų, juos gavo rusai dvarininkai. Kad katalikai negalėtų žemės nusipirkti, ir ji tektų rusams, taip suvaržė žemės pirkimą, jog katalikai visai beveik jos negalėdavo pirktis. Taip surakintą Lietuvos gyvenimą išlaikė apie 40 metų. Bet lietuviai, juo labiau spaudžiami, juo labiau mylėjo ir brangino savo tėvų tikybą ir gimtąją kalbą, nepaleido savo žemės, todėl rusinimo politika nepasiekė savo tikslo.

Kova dėl lietuviškų raidžių. Rusijos vyriausybė, norėdama galutinai surusinti lietuvius, uždraudė jiems vartoti savų knygas, spausdintas lotyniškomis raidėmis, prie kurių lietuviai buvo nuo amžių pripratę, ir mėgino primesti rusiškas raides lietuviškam raštui. Vyriausybė tikėjosi, kad lietuviai, pripratę skaityti knygas, spausdintas rusiškomis raidėmis, ilgainiui imsią labiau vartoti rusiškas knygas ir rusišką kalbą. Pradžią tam draudimui padarė generalgubernatorius Muravjovas, įsakydamas 1864 metais mokyklose vartojamas knygas tespausdinti valdžios pinigais rusiškomis raidėmis, o 1865 metais generalgubernatorius Kaufmanas visai užgynė spausdinti lietuviškas knygas rusiškomis raidėmis. Tą įsakymą patvirtino vidaus dalykų ministeris Valujevas, ir taip lietuviai Rusijos ribose visai neteko teisės spausdinti savas knygas, ko nebuvo draudžiama nė vienai kitai tautai.

Lietuviai sveiku savo protu iš karto suprato, kad lietuviškų knygų draudimas tai — tik pirmas žingsnis visiškam jų surusinimui, ir atsisakė priimti brukamas jiems lietuviškas knygas rusiškomis raidėmis. Vilniaus generalgubernatoriaus valdininkai dar kurį laiką jas spausdino, bet, matydami, kad, net dovanai dalijant, lietuviai jų neima arba sudegina, ilgainiui nustojo jas spausdinti. Taip visas sumanymas nepavyko, tačiau vyriausybė ilgai dar jį palaikė. Lietuviai, negalėdami Rusijos

ribose spausdintis savo knygų, ėmė jas spausdinti Prūsuose ir slaptai per sieną gabentis. Pradžioje spausdino tik elementorius ir maldaknyges, paskum ėmė išleidinėti ir laikraščius, kuriuose buvo aiškinami nedori rusinimo politikos tikslai ir žadinama tautinė lietuvių dvasia. Pirmasis toks laikraštis, „Auszra", pradėjo eiti 1883 metais.

Rusijos vyriausybė draudė tokį, jos numanymu, neteisėtą knygų platinimą. Kartais žandarai net prie bažnyčių atiminėdavo lietuviškas maldaknyges. Daug žmonių už jų platinimą nukentėjo, ilgai išbūdavo kalėjimuose arba būdavo išsiunčiami į Rusiją. Bet tai negalėjo sustabdyti knygų plėtimosi, ir, juo toliau, juo daugiau jų buvo spausdinama Prūsuose ir išplatinama Lietuvoje. Sugautas bevežant knygas vyriausybė degindavo, bet maža dalis jų tepatekdavo į policijos rankas, daugumas laimingai pasklisdavo po Lietuvą. Vyriausybei vis aiškiau darėsi, kad lietuviškųjų knygų skaitymo nebegalės sustabdyti, ir ji buvo priversta tą uždraudimą atmainyti (5 gegužės 1904 m.). Taip lietuviai po ilgos kovos nuveikė Rusijos vyriausybę ir vėl atgavo teisę savas knygas spausdinti. Tačiau toks ilgas knygų draudimas labai stabdė švietimąsi. Tolimesnės nuo Prūsų sienos Lietuvos apylinkės, sunkiai tegalėdamos gauti lietuviškų knygų, vartojo lenkiškus elementorius, katekizmus. Dėl to knygų draudimo daugelis lietuvių ėmė mokinti savo vaikus lenkiškai, ir jie sulenkėjo, užmiršo gimtąją savo kalbą. Bet, iš kitos pusės, lietuviai, ilgai kovodami su Rusijos vyriausybe dėl knygų, priprato tvirčiau ginti savo teises ir nenusileisti prieš neteisingus įsakymus.

Tautinis lietuvių atgijimas.

Tautos suskilimas. Bajoriškai lenkiškoji politika Lietuvoje privedė lietuvių tautą prie suskilimo. Bajorai atsiskyrė nuo visos tautos ne tik teisėmis, bet ir kalba. Daugelis jų visai net užmiršo savo tėvų kalbą, ėmė kalbėti lenkiškai. Paskui bajorus vietomis pasekė miestų gyventojai ir net valstiečiai. Taip gyventojai nemažų Lietuvos plotų apie Lydą, Ašmeną, iš

dalies apie Vilnių, sulenkėjo arba subaltgudėjo, kai kur ėmė kalbėti labai maišyta lietuviškai-lenkiškai-baltarusiška kalba. Lietuviškoji kalba išsilaikė betgi valstiečių tarpe kitur Lietuvoj teištautėjo daugiausiai pakraščiai.

Tautinio atgijimo aušra. Žlugus Lietuvos-Lenkijos valstybei, bendri su lenkais politikos reikalai mažiau beviliojo lietuvius, jie ėmė labiau rūpintis savo tautiniais reikalais. Apmirusioji lietuviškoji kalba ėmė leisti naujas atžalas. Tautinis atgijimas prasidėjo Žemaičių krašte, kur nuo senovės labiau branginta gimtinė kalba, kur valstiečiai turėjo daugiau laisvės, kur bajorai nebuvo taip nutolę nuo valstiečių, kaip aukštaičiuose. Devynioliktojo amžiaus pradžioje susidarė Žemaičiuose tarp bajorų būrelis vyrų, pasistačiusių sau aukštą tikslą gaivinti savo tėvų kalbą, pažinti savo praeitį, rinkti senovės tautos kūrinius. Vadovavo jiems Žemaičių vyskupas kunigaikštis J u o z a p a s A r n u l p a s G i e d r a i t i s, kurs pats rašė lietuviškai (išvertė į lietuviškąją kalbą Naująjį Įstatymą), ragino kunigus lietuviškai rašyti. Jam tame darbe padėjo patriotai bajorai ir kunigai. Prasidėjusią bajorų tarpe tautinę srovę netrukus sustiprino išėjusieji mokslus inteligentai iš valstiečių, kuriems lietuviškoji kalba buvo prigimta: ir rašyti ja geriau galėjo, ir geriau numanė plačių minių dvasią. Tokie pirmieji tautos vadovai ir švietėjai iš valstiečių buvo Žemaičių vyskupas M o t i e j u s V a l a n č i u s (1801 — 1875) ir S i m a n a s D a u k a n t a s (1793 — 1864). Valančius parašė daug gražių lietuviškų knygelių, įsakė klebonams steigti po parapijas mokyklas, platino blaivybę, rūpinosi įsteigti Varniuose pirmąjį lietuvišką laikraštį (1859 m.), bet negavo iš valdžios leidimo. Teisingai sakoma, kad Valančius savo knygelėmis ir mokyklomis išmokino lietuvius skaityti ir iš maldaknygės melstis. Daukantas tyrinėjo Lietuvos praeitį, parašė keletą knygų iš Lietuvos istorijos, stengėsi jose iškelti garbingus lietuvių tautos darbus. Be to, išleido keletą knygelių liaudžiai.

Lietuviškosios spaudos uždraudimas Rusijos ribose sutrukdė lietuvių tautinį kilimą, bet jo visai nesustabdė. Juo smarkiau jis ėmė tarpti, kada buvo nuimtas draudimas spaus-

dinti lietuviškas knygas, suteiktos 1905 metais platesnės teisės politikos dalykuose ir nuimta daug visokių suvaržymų. Lietuviai 1905 m. atstatė iš mokyklų rusus mokytojus, ir vyriausybė turėjo pripažinti lietuviškajai kalbai teises mokykloje, ir praplatino jos vartojimą mokyklose pradinėse ir vidurinėse (įvestas tikybos aiškinimas gimtąja kalba, leistas gimtosios kalbos mokinimas). Sušauktas Vilniuje 5—6 gruodžio 1905 metais didysis Vilniaus seimas pareikalavo Lietuvai autonomijos. Ilgainiui, kaip visoje Rusijoje, taip ir Lietuvoje laisvė politikos dalykuose buvo žymiai susiaurinta, bet lietuviai, juo labiau darbavosi savo tautinei kultūrai kelti. Įsteigė daug laikraščių, draugijų knygoms leisti. 1914 metais buvo jau leidžiami Rusijos ribose 25 lietuviški laikraščiai. Švietimui skleisti buvo įsteigta tam tikrų draugijų.

Taip tautinės lietuvių kultūros darbas tvirtai buvo pastatytas ir gerokai įvarytas, kada 1914 metais prasidėjęs karas iš karto jį beveik visai sustabdė.

Penktoji dalis.

Nepriklausomybės atgavimas.

Didysis karas. Prasidėjęs 1 rugpiūčio 1914 m. karas Rusijos su Vokietija visu savo sunkumu užgriuvo ant Lietuvos. Jos žemė liko kovos vieta dideliausioms kariuomenėms. Daug lietuvių vyrų paimta kariuomenėn, jie pakliuvo pirmojon ugnin ir, arba žuvo, arba pateko į sunkią nelaisvę. Kartkartėmis pereinant per kraštą vienai ir kitai kariuomenei, gyventojai labai daug iškentėjo, vietomis ištisos apylinkės per mūšius buvo sudegintos. Pagalios 1915 m. Rusijos kariuomenė, nebegalėdama išsilaikyti prieš vokiečius, pasitraukė iš Lietuvos. Daugelis ir lietuvių tuomet turėjo ilgam išsidanginti į Rusiją. Lietuvą užėmė Vokiečių kariuomenė.

Vokiečių viešpatavimo laikas buvo labai sunkus. Krašto gyvenimas liko surakintas visokiais skaudžiausiais draudimais. Laikraščiai visi sustabdyti. Vokiečių kariuomenė stengėsi kuo daugiausia visokios gerybės išspausti iš užimto krašto, atiminėdama dykai arba už menką atlyginimą maistą ir kitokius daiktus, kamuodama gyventojus priverstinais darbais. Lietuva neteko žymaus skaičiaus savo gyvulių ir kitokio turto. Vokietijos vyresnybė, tikėdamasi galėsianti laimėti karą ir nebeatiduoti Lietuvos, statė planus, kaip apgyvendinti ją vokiečiais.

Lietuvos valstybės atstatymas. Kad ir labai sunkus buvo Lietuvai tas karas, betgi po jo tikėtasi geresnės ateities. Iškeltas per jį tautų apsisprendimo obalsis, pripažįstąs visoms tautoms, didesnėms ir mažesnėms, teisę pačioms tvarkyti savo gyvenimą. Vokietija ilgainiui pamatė karo nelaimėsianti taip, kaip svajojo; todėl ėmė ieškoti priemonių taip užimtų kraštų

klausimui pastatyti, lyg tartum jie norėtų patys susijungti su Vokietija. 1917 metais Vokiečių vyresnybė leido sušaukti lietuviams Vilniuje savo konferenciją (18 — 23 rugsėjo), kurioje dalyvavo apie 200 atstovų. Vilniaus konferencija nutarė, kad Lietuvos žemės turi sudaryti nepriklausomą valstybę etnografinėse sienose. Galutinai Lietuvos valstybės sienas ir jos santykius su kaimynėmis valstybėmis turi nustatyti steigiamasis Lietuvos seimas. Lietuvos reikalams vesti buvo išrinkta Taryba iš 20 žmonių, paskum papildyta. Tuo tarpu Rusijoje valdžią įgiję bolševikai padarė Lietuvos Breste taiką su Vokietija (3 kovo 1918 m.), Rusijos bolševikų vyriausybė atsisakė nuo Lietuvos, o Vokietija pasižadėjo užimtų kraštų likimą nustatyti, susitarusi su jų gyventojais. Tuo pačiu laiku Lietuvos Taryba paskelbė atstatanti Lietuvos valstybę su sostine Vilniuje (16 vasario 1918 m.). Vokietijos valstybė pripažino Lietuvą laisva nepriklausoma valstybe (25 kovo), bet su sąlyga, kad ji padarys sutartis, kuriomis suseis į sąjungą su Vokietija.

Baigiantis 1918 metams, paaiškėjo, kad Vokietija pralaimėjo karą. Ji išreiškė norą pradėti tarybas dėl taikos, bet pirma turėjo atiduoti daugumą ginklų. Vokietijoje kilo revoliucija, iširo tvarka kariuomenėje, stovinčioje Lietuvoje. Tai kariuomenei traukiantis iš Lietuvos, jos pėdomis ėmė slinkti bolševikų kariuomenė, nesutikdama niekur pasipriešinimo, dėl to, kad vokiečiai nebuvo leidę Lietuvos vyriausybei organizuoti savo valdžios ir kariuomenės. 1919 metų pradžioje bolševikai užėmė Vilnių, Ežerėnus, Ukmergę, Panevėžį, Šiaulius, Telšius. Bet iš Vilniaus Kaunan pasitraukusiai laikinai Lietuvos vyriausybei pavyko sudaryti savo kariuomenę, kuri ėmė atgal stumti bolševikus ir nustūmė juos žiemiuose iki Dinaburgo. O Vilnių ir visą beveik buvusiąją Vilniaus guberniją užėmė Lenkų kariuomenė.

Vokiečių kariuomenei 1919 m. traukiantis iš Lietuvos, valdžią visame krašte perėmė laikinė Lietuvos vyriausybė. Tik vakaruose nuo Joniškio-Šiaulių-Tauragės linijos ilgiau laikėsi

vokiečių kariuomenės dalis, kuri pasiskelbė esanti įstojusi į Rusijos tarnystę. Susispietusi Kuršėnų-Šiaulių apylinkėje, atkirto nuo centralės Lietuvos valdžios žymią dalį Lietuvos ploto vakaruose ir, matyti, neketino geruoju kraustytis. Tuomet Lietuvos kariuomenė gruodžio mėnesyje ginklu privertė vokiečius pasitraukti, laimėjusi Radviliškyje po mūšio didelį grobį.

Atvadavus iš vokiečių žymią Lietuvos dalį, galima buvo užsiimti vidaus reikalų tvarkymu. Balandžio mėnesyje buvo padaryti rinkimai į Steigiamąjį Seimą, kurs iškilmingai atidarytas gegužės mėn. 15 d.

1920 m. liepos mėnesyje Lietuva padarė Maskvoje taiką su Rusija, nustatydama su ja rytų pusėje savo sienas. Vilnius ir Gardinas su apylinkėmis buvo pripažintas Lietuvai. Lenkija tuo tarpu tebekariavo su Maskva; šios kariuomenės spaudžiama, Lenkijos kariuomenė pasitraukė iš Vilniaus, ir Lietuva ramiu būdu buvo atgavusi Vilniaus kraštą, bet neilgam. Lenkija, atmušusi rusus nuo Varšuvos, vėl ėmė veržtis Lietuvon. Generolas Želigovskis, pasiskelbęs nepriklausomu nuo Lenkijos karo vadovybės, užėmė Vilnių, mėgino veržtis ir toliau į Lietuvą, bet prie Giedraičių buvo atmuštas. Tas žygis atėmė Lietuvai Vilnių, betgi Lietuvos sienos pasistūmė toliau į rytus, negu buvo per pirmąją Lenkų okupaciją. Kada Hymansui garsiu savo projektu nepavyko sujungti Lietuvos su Lenkija, 1922 m. pradžioje lenkų sušauktas Vilniaus seimas paskelbė Vilniaus krašto prijungimą prie Lenkijos. Antantos valstybės pripažino įvykusį faktą, santykiai Lietuvos su Lenkija palieka neišspręsti.

Francijos komisaro valdomas, Klaipėdos kraštas ilgai nebuvo atiduodamas Lietuvai, kaip tai ketinta Versalio sutartimi. Klaipėdos krašto lietuviai, padedant savanoriams iš Didžiosios Lietuvos, sausio mėnesyje 1923 m. ginklu privertė nedidelę Francijos kariuomenę pasitraukti ir paskelbė savo kraštą susijungus su Lietuva.

Lietuvių tauta ne tik išėjo iš karo ugnies politiškai atgijusi, bet ir tautinei kultūrai ugdyti padarė labai daug. Įsikūrus savo valstybei, atsidarius dideliam skaičiui lietuviškų mokyklų, susidarė daug geresnės sąlygos plėtotis savai raštijai, mokslui,

dailei. Didelis skaičius naujų mokyklų rengė tūkstančius naujų darbininkų. 1922 m. įsikūrė pirmas Lietuvos universitetas. Sugrįžo daugelis lietuvių amerikiečių su didesniu kapitalu ir sustiprino savą prekybą ir pramonę. Visose gyvenimo šakose imtasi milžiniško darbo kurti tautinę kultūrą, atsidarė naujai kartai, augančiai geresnėse sąlygose, plati veikimo sritis Tėvynės naudai.

Svarbesnieji atsitikimai.

1226—1236 m. lietuvių tautos susivienijimas po Mindaugo valdžia.
1251 Mindaugo krikštas.
1253 Mindaugo karūnavimas.
1322—1323 Gedimino laiškai į popiežių dėl Lietuvos krikšto.
1385 Krėvės unija.
1387 Lietuvos krikštas.
1388 Vilniaus vyskupijos įsteigimas.
1392 Vytautas tampa didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu.
1410 Griunvaldo mūšis.
1411 Torno taika.
1412 taika prie Melno ežero.
1413 Horodlės unija.
1413 Žemaičių krikštas.
1417 Žemaičių vyskupijos įsteigimas.
1430 Vytauto mirtis.
1435 mūšis prie Šventosios.
1529 išleidimas pirmojo Lietuvos Statuto.
1566 Livonijos prijungimas prie Lietuvos.
1566 pavietinių teismų ir seimelių įvedimas Lietuvoje.
1569 jėzuitų atvykimas Lietuvon.
1569 Liublino unija.
1655 Maskvos kariuomenė Lietuvoje (Kaune, Vilniuje).
1795 Lietuvos prijungimas prie Rusijos.
1861 baudžiavos panaikinimas.
1863 lenkmetis.
1865 lietuviškos spaudos uždraudimas Rusijoje.
1883 pirmasis lietuviškas laikraštis „Auszra“.
1904 lietuviškos spaudos grąžinimas Rusijoje.
1918 nepriklausomos Lietuvos valstybės paskelbimas.

TURINYS.

PIRMOJI DALIS.

NUO LIETUVOS VALSTYBĖS ĮSIKŪRIMO IKI SUSIJUNGIMO SU LENKIJA.

ANTROJI DALIS.

LIETUVA SUSIJUNGUSI SU LENKIJA (1385—1569).

TREČIOJI DALIS.

LIETUVOS-LENKIJOS VALSTYBĖ (1569—1795)

KETVIRTOJI DALIS.

LIETUVA RUSIJOS VALDŽIOJE (1795—1915).

PENKTOJI DALIS.

Piešė A. Vireliunas

„SPINDULIO" LIT.

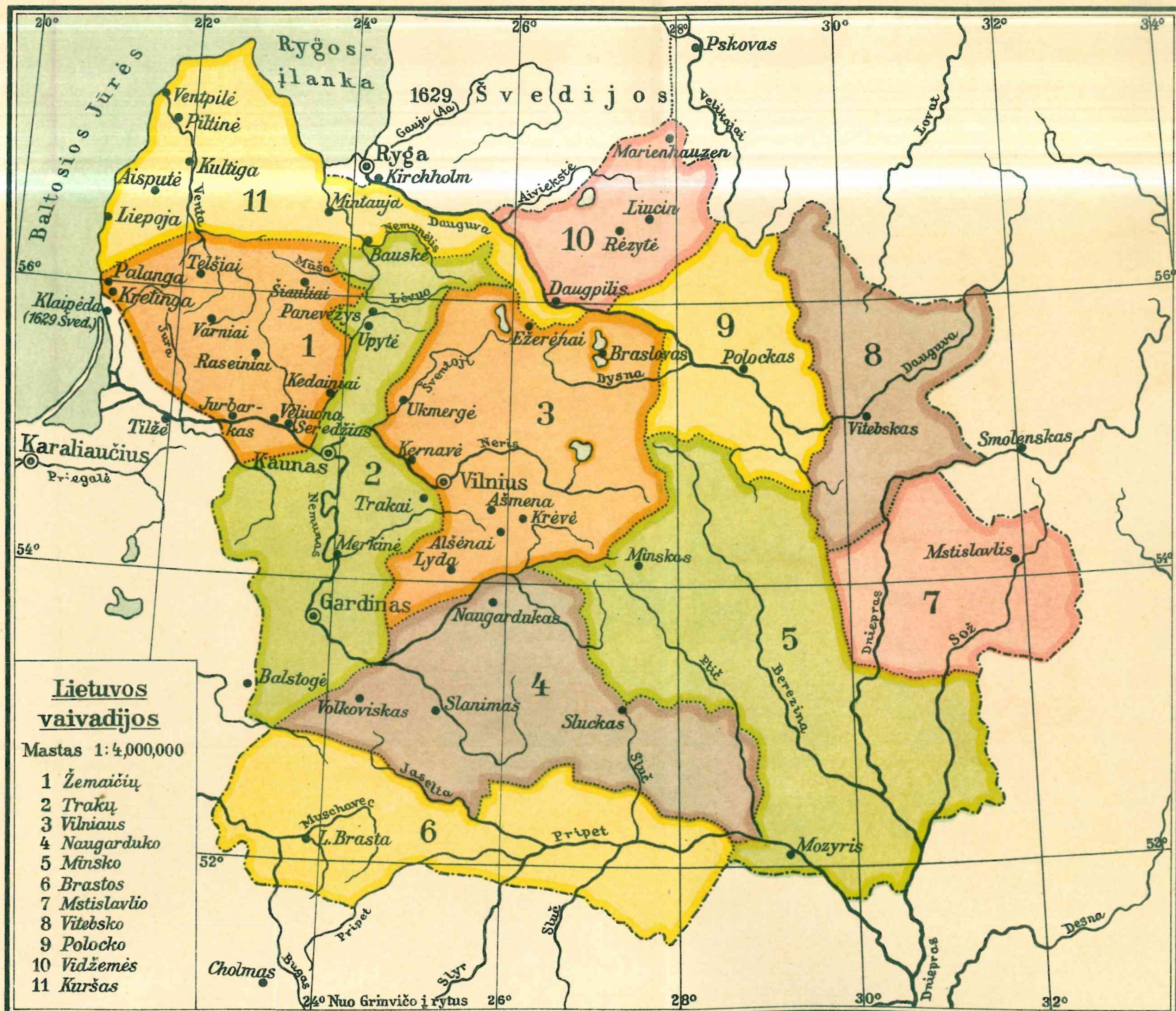

Piešė A.Vireliunas

LIT. „SPINDULYS" KAUNE

Nuo Grinvičo į rytus
1561 Švedijos
1560 Danijos
ŠVEDIJA
Baltija
Vizbos
Rygos ilanka
Piltinė (1560 Danijos)
Kuršas
Liepoja
Palanga
Klaipėda
Livonija
Dorpatas
Peipaus ež.
D. Naugardas
Pskovas
Marienhauzenas
Ryga
Kirchholmas
Ludza
Bauskė
Kryžbarkas
Rėzyte
Biržai
Naujinis (Dinaburkas)
Šiauliai
Upytė
Panevėžys
Raseiniai
Ukmergė
Polockas
Vitebskas
Maskvos valstybė
Deulinas
Maskva
Riazanė
Liubuckas
Odojevas
Kozelskas
Mcenskas
Smolenskas
Orša
Šklovas
Kaunas
Vilnius
Karaliaučius
Priegalė
Gdanskas
Oliva
Malburgas
Elbingas
Gardinas
Lyda
Minskas
Nemunas
Berezina
Torn
Plockas
Vista
Narevas
Balstogė
Sluckas
Bugas
Varšuva
Biala
Pinskas
Homelis
Trubčevskas
Novgorod Sieverskas
Mozyr
Černigovas
Desna
Konotopas
Liublinas
Cholmas
Vladimir
Luckas
Lenkija
Krakovas
Beresteckas
Ostrogas
Žitomirius
Kijevas
Hadziačas
Lvovas
Kremenecas
Zborovas
Konstantinovas
Korsunis
Poltava
Andrusovas
Dniepras
Kamiencas
Chocimas
Geltonieji Vandens
Sičė
Prutas
Cecora
Dunojus
Juodosios jūrės
Azovo jūrės
Oka
Volga
Msta
Šelon
Lovat
Velikaja
Dniepras
Sož
55°
50°
15°
20°
25°
30°
35°
Lietuvos mažėjimas
Mastas 1: 9.000,000
Pripažinta Maskvai 1494 m.
„ „ 1501 „
Atimta per Liublino Uniją 1569 m.
Lietuva po Liublino Unijos
Žemės buvusios Lietuvos-Lenkų valdžioje 1618–1667 m.
Piešė A.Virelìunas
LIT. „SPINDULYS" KAUNE

Piešė A.Vireliunas

„SPINDULYS" KAUNE.